

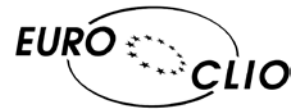

ПЕРЕХРЕСТЯ КУЛЬТУР

*Країни Чорноморського регіону
та суспільно-політичні зміни
в XIX–XX ст.*

Посібник для вчителя

ПЕРЕХРЕСТЯ КУЛЬТУР

*Країни Чорноморського регіону
та суспільно-політичні зміни
в XIX–XX ст.*

Посібник для вчителя

Проект здійснено за фінансової підтримки Європейського Союзу (EU)
Проект реалізований EUROCLIO та його партнерами

2015

УДК 316.7
ББК 71.05
П 27

Пропоноване видання фінансується програмою Європейського Союзу «Інвестуючи в людей» (Інструмент розвитку співпраці) та програмою Східного партнерства «Культура» (Європейський інструмент добросусідства та партнерства).

Даний навчально-методичний комплект створений в рамках міжнародного проекту «Спільна історія. Культурні діалоги» в 2012–2015 рр. як результат співпраці Європейського об'єднання асоціацій викладачів історії EUROCLIO з Вірменською асоціацією викладачів історії, Всеукраїнською асоціацією викладачів історії «Нова доба», Грузинською асоціацією викладачів історії GANE, Громадським об'єднанням викладачів історії Азербайджану, Національною організацією молодих істориків Молдови (ANTIM)

Під час роботи над посібником були використані матеріали, що є у вільному доступі, з державних та приватних архівів.

Головний редактор **Юлія Кушнерьова**

Рецензент **Вім ван Меурс**

Менеджмент проекту: **Стівен Стігерс, Айсель Годжаєва**

Зміст даної публікації є предметом відповідальності EUROCLIO та за жодних обставин не може вважатися як такий, що відображає позицію Європейського Союзу.

КОРОТКА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ КНИГИ

Цей посібник є результатом співпраці вчителів, університетських викладачів і вчених з Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови і України та підготовлений за підтримки EUROCLIO — Європейської асоціації викладачів історії та її партнерів за проектом.

Книга є наочною демонстрацією того, що представники різних культур, попри кордони та відмінності, можуть спільно працювати над впровадженням інноваційних підходів у викладання та вивчення культури.

Дорога, що привела нас до результату, не була легкою, і книга б не побачила світ без ентузіазму редакторської команди, авторів, координаторів, дизайнера і перекладачів, а також фінансової підтримки Європейського Союзу. Більше ста людей з більше ніж двадцяти країн зробили можливим створення цієї книги, за що ми їм дуже вдячні.

Процес написання книги включав у себе взаємне рецензування модулів, пілотування, тренінги і фінальне редагування. Методика навчальної діяльності розроблена викладачами з країн-учасниць проекту завдяки допомозі та підтримці закордонних менторів та тренерів, які ділилися своїми міркуваннями та своїм досвідом. Завдяки цьому автори познайомилися з різними ідеями щодо підвищення якості освіти, які змогли використати у своїх матеріалах.

Певним випробуванням для учасників проекту стало розмаїття мов. В цілому вдалим було рішення використовувати російську як робочу мову проекту. Члени нашої команди, що володіють як російською, так і мовами країн-учасниць проекту, допомогли перевірити точність перекладів та відповідність версток книг національними мовами верстці російською мовою.

Звичайно, ця книга не може охопити всі аспекти культури та історії країн-учасниць проекту, не кажучи вже про весь Чорноморський регіон. Автори модулів самі обирали теми, джерела та методику роботи, відтак вони несуть відповідальність за зміст модулів і точність інформації. Щоб зробити книгу єдиною і пристосувати її до потреб учнів та викладачів, команда редакторів провела значну роботу з адаптації та систематизації матеріалу.

Прийняття рішення про створення такої книги, яка б могла використовуватися в навчальному процесі в усіх країнах-учасницях проекту, викликало багато дискусій, особливо з приводу термінології. У критичних ситуаціях ми були змушені звертатися до спеціалістів, залучали авторів, редакторів для досягнення згоди.

Методичні рекомендації щодо організації роботи з матеріалами посібника націлені на розвиток критичного та самостійного мислення учнів, яке б спиралося на первинні джерела. Ці рекомендації створюють можливість навчання в інший спосіб, відмінний від того, що презентують традиційні підручники. А щоб вчитися було легше та цікавіше, в різних модулях книги використані активні методики, детальний опис яких наданий в посібнику для вчителя.

Ми сподіваємося, що цей посібник допоможе учням у вивченні мозаїки культур та набуттю нових навичок, надихне викладачів на застосування нових підходів у навчанні та збагатить навчальний процес новими темами, необхідними сучасному учню.

Щиро вдячні за Вашу увагу до цієї книги та за її застосування у навчальному процесі.

В реалізації нашого проекту брали участь*:

Головний редактор: Юлія Кушнерьова.

Випусковий редактор: Ірина Костюк.

Дизайнер: Ольга Борисенко.

Міжнародні редактори: Ірина Костюк, Дзінтра Лієпиня та Єлене Медзмаріашвілі.

Національні редактори: Фуад Агаєв, Олександра Козорог, Бесік Лордкіпанідзе, Нікол Маргарян та Павел Чербушка.

Менеджери проекту: Айсель Годжаєва та Стівен Стігерс.

Національні координатори: Керім Абіді, Поліна Вербицька, Мхітар Габріелян, Аміран Джамагідзе, Тимур Лукін, Сержиу Мустяце, Айказ Оганесян, Ольга Педан-Слепухіна, Рауф Раджабов та Нана Цихіставі.

Автори: Вагіф Абасов, Гюльнара Абіді, Фуад Агаєв, Айдін Асланов, Карен Байрамян, Віра Баллан, Родіка Болгарь, Єлісабед Бусхрідзе, Поліна Вербицька, Віра Вrabіє, Мхітар Габріелян, Наталія Голосова, Людмила Гурська, Аміран Джамагідзе, Отар Джанелідзе, Назмін Джафарова, Анжела Зяма, Саміра Іскендерова, Лела Какашвілі, Варвара Киперь, Ольга Ковалевська, Олександра Козорог, Бесік Лордкіпанідзе, Людмила Малес, Мікаел Малхасян, Нікол Маргарян, Наталія Маркусь, Люба Мелник, Мадона Мікеладзе, Оксана Міхеєва, Нугзар Молашвілі, Анжела Мушенко, Айказ Оганесян, Лілія Оганесян, Грант Оганян, Катерина Одажиу, Нармін Раджабова, Віра Саакян, Лучія Сава, Артак Хачатрян, Рузанна Цатурян, Тетяна Цигану, Павел Чербушка та Нодар Шошиашвілі.

Співавтори: Фуад Агаєв, Олександра Козорог та Ольга Педан-Слепухіна.

Свої матеріали надали: Арзу Аббасова та Лалі Пірцхалава.

Ментори: Тамара Ейдельман, Ірина Костюк, Юлія Кушнерьова, Маре Ойя, Ольга Педан-Слепухіна, Дін Смарт та Цира Чікваїдзе.

Тренери: Семіх Актекін, Інеке Вельдхуїс-Меєстер, Поліна Вербицька, Ірина Гогонаї, Аміран Джамагідзе, Бояна Дуйкоич-Благодєвич, Ігор Йованович, Керол Капітце, Ольга Ковалевська, Олександра Козорог, Хусейн Коксал, Ірина Костюк, Бенні Крістенсен, Юлія Кушнерьова, Клаудія Ленц, Седа Мелкумян, Мадона Мікеладзе, Оксана Міхеєва, Річард Макфан, Маре Ойя, Ольга Педан-Слепухіна, Дін Смарт, Гюльсен Турал, Нана Цихіставі, Цира Чікваїдзе.

Автори словника: Фуад Агаєв, Олександра Козорог, Бесік Лордкіпанідзе, Нікол Маргарян та Павел Чербушка.

Навігатори підготували:

для Азербайджану — Фуад Агаєв; **для Вірменії** — Нікол Маргарян; **для Грузії** — Бесік Лордкіпанідзе; **для Молдови** — Павел Чербушка; **для України** — Олександра Козорог.

Укладачі мап: Дмитро Ісаєв (с.30; с. 218), Алекс Кахніашвілі та Манана Шекиладзе.

Перекладачі на:

азербайджанську мову — Назмін Джафарова; **вірменську мову** — Марина Варданян; **грузинську мову** — Марика Квеселава та Манана Чигогідзе; **румунську мову** — Люба Петренко та Павел Чербушка; **українську мову** — Оксана Міхеєва.

* Подано у алфавітному порядку згідно з мовою видання.

Коректуру видань національними мовами у країнах проектах здійснили:

Азербайджан — Фуад Агаєв та Рауф Раджабов; **Вірменія** — Мхитар Габриелян, Нікол Маргарян (модуль «Липовани між минулим та майбутнім», матеріали для вчителя для модулів «Німецькі переселенці в Азербайджані в XIX — на початку XX ст.» та «Особисті імена як джерело вивчення культури та історії суспільства») та Айказ Оганесян; **Грузія** — Бесик Лордкіпанідзе, Єлене Медзмаріашвілі та Нана Цихіставі; **Молдова** — Сержиу Мустяце та Люба Петренко; **Україна** — Олександра Козорог та Ірина Костюк.

Рецензент: Вім ван Меурс.

Керуюча рада: Олександра Гнатюк, Стефан Іхрінг, Ніно Кіхгурадзе, Маттіас Клінгенберг, Кейт Лапхем, Йоке ван дер Лееу-Роорд, Октавіан Цику.

Візуальні джерела надали: Гурген Бекшецян, Андрій Величко, Рита Віллаерт, Олександр Вільгельм, Лукаш Джежич Кроц, Телман Ібрагімов, Жанна Кадирова, Маріон Кооб, Ярослав Кочергін, Юрій Мечитов, Серои Оуришиан, Моніка Паксіова, Гюнай Рагімлі, Роберт Ранге, Брюс Рїїв, Руслан Саліхов, Олег Сидоренко, Деніс Топал, Марина Філіпова, Крістіна Чечетто, Павел Шуберт.

Стажери-асистенти: Пітер Баетен, Ірис Дийкстерхуїс, Гай Коунет, Іван Маркович, Свен Мьорсдорф, Крістіна Попеску, Франческа Сатигна.

Укладачі звітів: Патрік Баркер та Бландін Сміланскі.

Біографічну інформацію про авторів, співавторів, координаторів, редакторів, менеджерів, дизайнерів мап та тих, хто надав матеріали, можна знайти наприкінці цієї книги.

ЗМІСТ

	Передмова. КОРОТКА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ КНИГИ	
	<i>Айсель Годжаєва, Стівен Стігерс</i>	3
	ДЛЯ ЧОГО І ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПОСІБНИКОМ	
	<i>Ірина Костюк, Юлія Кушнерьова, Дзінтра Лієпіня, Єлене Медзмаріашвілі</i>	8
	НАВІГАТОР	
	<i>Теми навчального посібника у вивченні предметів суспільно-гуманітарного циклу України</i>	12
Розділ	I КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА	21
	Про що мовчить Дівоча вежа <i>Фуад Агаєв, Нармін Раджабова</i>	23
	Місто як дзеркало розмаїття. Тбілісі та його мешканці у XIX — на початку XX ст. <i>Бесік Лордкіпанідзе, Нугзар Молашвілі</i>	26
	Німецькі переселенці в Азербайджані у XIX — на початку XX ст. <i>Гюльнара Абіді, Айдин Асланов</i>	29
	Діалог культур та культурна спадщина <i>Поліна Вербицька</i>	33
	Місце національної спадщини у світовій культурі <i>Айказ Оганесян, Грант Оганян</i>	36
	Закавказька семінарія <i>Фуад Агаєв, Олександр Козорог</i>	41
	Особисті імена як джерело вивчення культури та історії суспільства <i>Нікол Маргарян</i>	45
	Історія і культура у пам'яті та пам'ятниках <i>Карен Байрамян, Лілія Оганесян</i>	49
	Творчість Сергія Параджанова на перехресті часів та культур <i>Аміран Джамагідзе</i>	53
	Ідентичності в умовах полікультурного суспільства <i>Ольга Ковалевська, Людмила Малес, Оксана Міхєєва</i>	57
Розділ	II КУЛЬТУРА ТА ПОЛІТИКА	61
	Нелегка доля свят Різдва та Нового року в XIX–XX ст. <i>Єлісабед Бусхрідзе, Аміран Джамагідзе</i>	63
	Діалог часів у назвах вулиць та площ <i>Отар Джанелідзе, Нодар Шошиашвілі</i>	71
	Як «баба» стала «товаришем»... Образ післяреволюційної жінки <i>Мадона Мікеладзе</i>	75
	Пам'ять про Сталіна і пам'ятники <i>Лела Какашвілі, Бесік Лордкіпанідзе</i>	79
	Красномовне мовчання: пам'ятник на перехресті культур <i>Оксана Міхєєва, Ольга Ковалевська</i>	83

Образ, слово и звук у пропаганді «дружби народів» в СРСР <i>Наталія Маркусь, Оксана Міхеєва</i>	86
Міжкультурні контакти радянської молоді <i>Олександра Козорог, Ольга Педан-Слепухіна</i>	90
Першотравень: вчора і сьогодні <i>Віра Балан, Лучія Сава</i>	95
Єдність та розмаїття <i>Віра Вrabіє, Люба Мелник</i>	99
Ключові цінності та зміни у суспільстві <i>Родіка Настас, Людмила Гурська</i>	102
Розділ III СІМ'Я ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ	105
Нове у традиційному побуті <i>Фуад Агасєв, Нармін Раджабова</i>	107
Бакинська нафта та культура <i>Саміра Іскендерова</i>	110
Азербайджанська жінка в родині та суспільстві на початку ХХ ст. (за сторінками журналу «Молла Насреддін») <i>Вагіф Абасов, Назмін Джафарова</i>	115
Розмаїття культур в історії рідного краю <i>Варвара Киперь, Катерина Одажиу, Тетяна Цигану</i>	119
Липовани: між минулим та майбутнім <i>Анжела Зяма, Анжела Мушенко</i>	122
Міжкультурний шлюб у ХХ–ХХІ ст. <i>Наталія Голосова, Людмила Малес</i>	125
Прикордонна торгівля та міжнаціональні контакти <i>Мхітар Габриелян</i>	128
Сучасна трудова міграція та її вплив на суспільство <i>Павєл Чербушка</i>	131
Трудова міграція і сім'я <i>Рузанна Цатурян, Артак Хачатрян</i>	136
Сучасне місто — перехрестя культур та простір міжкультурного діалогу <i>Мікаел Малхасян, Айказ Оганесян, Віра Саакян</i>	140
ЯК ПРАЦЮВАТИ З ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ РІЗНИХ ТИПІВ <i>Мадона Мікеладзе, Ольга Педан-Слепухіна</i>	143
ЯК ЗРОБИТИ РОБОТУ АКТИВНОЮ <i>Мадона Мікеладзе, Ольга Педан-Слепухіна</i>	149
ІНФОРМАЦІЯ ПРО УЧАСНИКІВ ПРОЕКТУ	160

ДЛЯ ЧОГО І ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПОСІБНИКОМ

Шановні колеги,

Ви тримаєте в руках унікальний навчально-методичний комплект, створений великою міжнародною командою, що сформувалася в рамках проекту Європейського об'єднання асоціацій викладачів історії EUROCLIO «Спільна історія. Культурні діалоги». Даний комплект містить навчальний посібник для учнів та методичні рекомендації для вчителів.

Метою даного навчально-методичного комплекту є демонстрація можливості культурної, історичної та громадянської освіти на темах, присвячених культурі та культурним трансформаціям країн Чорноморського регіону, поєднаних не лише географічною близькістю, а й спільним минулим. Три розділи цього посібника присвячені відповідно темі культурної спадщини, взаємодії культури та політики, а також актуальним проблемам змін у повсякденному житті та сімейних стосунках в контексті суспільно-політичних та культурних взаємодій. Зміст посібника охоплює період XIX-XX ст., хоча опосередковано занурює і в більш ранні періоди часу, а також висвітлює окремі процеси нового XXI ст.

Особливості посібника

Посібник «Перехрестя культур. Країни Чорноморського регіону та суспільно-політичні зміни у XIX-XX ст.» продовжує традиції навчальної літератури, створеної EUROCLIO у партнерстві з національними асоціаціями викладачів історії. Це означає, що зміст будується не як нарративний авторський текст, а за допомогою використання історичних джерел різного типу. Посібник спрямований на розвиток критичного мислення, комунікативних навичок, допитливості та комплексного погляду на минула. Матеріали посібника найменшою мірою передбачають механічне заучування чи просте запам'ятовування. Отримання знань та набуття навичок здійснюється під час роботи з підібраними в певні тематичні блоки джерелами та в процесі їх послідовно організованого обговорення в результаті як індивідуальної, так і групової діяльності.

Структура посібника

Запропонований посібник «Перехрестя культур. Країни Чорноморського регіону та суспільно-політичні зміни у XIX-XX ст.» складається з двох окремих частин: навчального посібника, призначеного для роботи з учнями в класі, і посібника для вчителя. Матеріал обох посібників поєднаний у три розділи: «Культурна спадщина», «Політика і культура», «Сім'я і повсякденне життя». Кожен розділ починається з короткого вступу, адресованого учням, та переліку ключових питань тих модулів, які включені до даного розділу.

Посібник містить глосарій.

Посібник для вчителя містить опис методів роботи викладача, правила аналізу різного виду джерел і детальні покрокові рекомендації стосовно роботи з кожним модулем. Для найбільш ефективного використання матеріалів проекту у кожній країні створені навігатори з навчальних програм.

ПОСІБНИК ДЛЯ УЧНЯ

Структура модуля

Зміст кожного модуля вибудовується навколо **теми** та **ключового питання**. **Джерела** підбрані таким чином, щоби надати учням можливість наприкінці заняття відповісти на ключове питання.

Всередині модуля матеріал поєднаний у тематичні блоки. Кожен такий блок – це фрагмент змісту або матеріал для паралельної роботи в групах. Всередині блоку питання та завдання поєднані в комплекти для полегшення аналізу джерел та розуміння закладеного авторами змісту.

Запитання та завдання за такого подання матеріалу виконують системоутворюючу роль та є стрижнем змісту. Питання і завдання підбрані різноманітні: націлені на пошук інформації, на зіставлення інформації з різних джерел, пошук прихованого змісту, аналіз «мови» джерела, конструювання свого знання та розуміння на основі здобутої з джерела інформації тощо. Виконання завдань та обговорення відповідей на питання автори та редактори пропонують за допомогою використання різних педагогічних прийомів, як от: каскадне вивчення – питання за питанням; паралельне навчання із спільним завданням; паралельне вивчення із різними завданнями, але з виходом на спільне ключове питання; з використанням інтерактивних технологій¹.

Посилання

Важливою особливістю даного посібника є спосіб подання інформації. І викладачам, і учням варто звернути увагу на ретельне оформлення **бібліографічних посилань**. Важливо формувати в учнів розуміння того, що будь-яке джерело інформації може бути одночасно й історичним джерелом. Оформлене відповідно до стандарту бібліографічне посилання на друковане видання чи інтернет-ресурс мусить, на думку команди даного проекту, сприяти формуванню поважливого ставлення до авторських прав. До того ж, учні самі можуть перевірити достовірність посилання та коректність цитування джерела.

Окрім бібліографічних посилань, внизу сторінок наведені **пояснювальні виноски** тих чи інших термінів або специфічних назв, розуміння яких є необхідним для прочитання та аналізу текстів. Було б зайвим говорити про те, що ці пояснення можуть бути очевидними для одних учнів та недостатніми для інших. Відтак у кожному конкретному випадку викладач повинен бути готовим пояснити ті слова, які залишилися незрозумілими.

Глосарій

Слова, що зустрічаються в різних модулях неодноразово, виділені кольором та пояснені в глосарії, розташованому наприкінці посібника.

¹ Опис цих методів міститься в розділі «Як зробити роботу активною».

ПОСІБНИК ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Навігатор

Навігатор дозволяє викладачам зорієнтуватися, де саме, при вивченні якого предмету або теми можна використати матеріали даного посібника. В російськомовному виданні представлені навігатори для всіх країн-учасниць проекту, а в національному виданні – лише навігатор з національних навчальних програм.

В навігаторі усі теми навчального посібника розподілені між предметами суспільно-гуманітарного циклу, які передбачені навчальним планом кожної країни, та темами цього предмету. Як правило, враховані курси національної та всесвітньої історії, курс суспільствознавства або громадянської освіти, курс художньої культури, а також можливості використання тем у позаурочній діяльності класними керівниками.

Поурочні методичні рекомендації

На першій сторінці рекомендацій з вивчення кожного модуля для викладача вказані приблизний *вік учнів, час, необхідний для вивчення модуля у класі, мета заняття та передбачувані навчальні результати* вивчення матеріалу.

Варто звернути увагу на те, що передбачувані навчальні результати заплановані на трьох рівнях з урахуванням індивідуальних пізнавальних можливостей: для усього класу, для більшості учнів та для тієї їх частини, що можуть досягти найбільш глибокого розуміння та знання, відпрацювати ту чи іншу навичку, продемонструвати набір навчальних умінь. Хоча процедури та критерії оцінювання мають свої відмінності в різних країнах, викладачу, тим не менше, в кожному конкретному випадку варто брати до уваги запропоновану градацію та особливість запланованих навчальних результатів у межах кожного модуля.

Вказаний навчальний час розрахований умовно, в більшості випадків він запропонований з певним надлишком. Відтак учителю важливо самостійно визначити особливості кожної групи учнів, що будуть вивчати той чи інший модуль, та встановити обсяг необхідного навчального часу для того чи іншого етапу заняття.

У методичних рекомендаціях для вчителя також вказані *особливості організаційної підготовки* класного приміщення, якщо заплановані робота в групах із наступним загальним обговоренням, дискусії, групові презентації тощо.

Варто звернути увагу також і на перелік додаткових джерел для отримання викладачем поглиблених знань за певним змістом та тематикою. Оскільки робочою мовою проекту було обрано російську, більша частина *рекомендованої літератури* представлена російськомовними джерелами, однак за необхідності викладач зможе знайти й інші джерела інформації по кожній з тем національною чи іншими мовами.

Практично до кожного модуля надані загальні рекомендації, котрі мають допомогти викладачеві зорієнтуватися у смислових акцентах змісту модуля.

Також бажано уважно ознайомитися з так званими випереджуючими завданнями або мотивуючими вправами, що стимулюють інтерес учнів до теми.

Наприкінці декотрих модулів передбачені домашні завдання, які потребують додаткового навчального часу, тому пропонуються вчителю для вільного вибору.

Розділ «Як працювати з історичними джерелами різних типів»

Одне із головних завдань посібника – розвинути навички отримання інформації з джерела та її оцінювання щодо достовірності, навчити первинних прийомів виявлення у потоці інформації ненадійних повідомлень та прямих фальсифікацій. Розділ «Як працювати з історичними джерелами різних типів» містить пам'ятки про роботу з різними типами джерел: текстовими, візуальними (фотографії, карикатури, плакати, картини), статистичними тощо.

Методичні рекомендації щодо використання інтерактивних методів викладання

Запропонований покроковий алгоритм діяльності в класі розрахований на педагогів, що попередньо ознайомлені із особливостями класного менеджменту та використанням інтерактивних методів навчання.

Розділ «Як зробити роботу активною» являє собою детальний опис покрокового застосування запропонованих у рекомендаціях інноваційних технологій та покликаний допомогти організувати роботу на уроці. Викладач отримує можливість на свій розсуд обирати з цієї методичної «скарбнички» ті методи, які вважатиме найбільш ефективними для реалізації поставлених навчальних завдань.

Бажаємо вам і вашим учням задоволення
під час роботи над матеріалами проекту!

Успіхів!

*Ірина Костюк, Юлія Кушнєрєва,
Дзінтра Лієпіня, Єлене Медзмаріашвілі*

Номер модуля	Назва модуля	Теми національної програми	
		Історія України	Всесвітня історія
1	Про що мовчить Дівоча Вежа		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
			6 клас. Цивілізації Передньої та Центральної Азії
			7 клас. Внесок цивілізацій Середньовіччя в історію людства і становлення сучасної Європи
2	Місто як дзеркало різноманіття. Тбілісі і його мешканці в XIX — на початку XX століття		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
			9 клас. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
3	Німецькі переселенці в Азербайджані в XIX — на початку XX ст.		9 клас. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
4	Діалог культур та культурна спадщина	11 клас. Україна за умов незалежності	11 клас. Розвиток культури (1945 — початок XXI ст.)
5	Місце національної спадщини у світовій культурі (на прикладі досягнень вірменського народу)		
6	Закавказька семінарія		9 клас. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
7	Імена як джерела вивчення культури та історії суспільства		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку.
8	Історія і культура у пам'яті та пам'ятниках		
9	Творчість Сергія Параджанова на перехресті часів та культур	11 клас. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — середина 1980-х рр.)	11 клас. Розвиток культури (1945 — початок XXI ст.)
10	Ідентичності в умовах полікультурного суспільства		

Теми національної програми		
Художня культура	Курс «Людина і світ»	Курс «Естетика»
11 клас. Арабська художня культура. Мистецтво — посередник між культурами Сходу та Заходу	11 клас. Полікультурність.	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва. Архітектура
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціальна мобільність. Полікультурність	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу		
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Полікультурність. Україна і світ	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва. Архітектура
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Полікультурність	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціалізація особистості. Полікультурність	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва
	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Полікультурність	
	11 клас. Полікультурність	11 клас. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Полікультурність	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва
	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Полікультурність. Україна і світ	

Номер модуля	Назва модуля	Теми національної програми	
		Історія України	Всесвітня історія
11	Нелегка доля свят Різдва та Нового року в XIX–XX ст.	11 клас. Україна за часів незалежності	11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
		10 клас. Україна на початку XX ст. Культура і духовне життя в Україні в 1917–1921 рр. Соціально-економічні перетворення в радянській Україні (1929–1938 рр.).	10 клас. Росія — СРСР у 1917–1939 рр.
12	Діалог епох у назвах вулиць та площ		10 клас. Росія — СРСР у 1917–1939 рр.
			11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
13	«Як «баба» стала «товаришом»... Образ післяреволюційної жінки	10 клас. Культура і духовне життя в Україні в 1917–1921 рр. Українська РСР за умов нової економічної політики (1921–1928 рр.). Соціально-економічні перетворення в радянській Україні (1929–1938 рр.).	10 клас. Росія — СРСР в 1917–1939 рр.
		11 клас. Україна за часів незалежності	11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку. Розвиток культури (1945 — початок XXI ст.)
14	Пам'ять про Сталіна і пам'ятники.		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
15	Красномовне мовчання: пам'ятник на перехресті культур	11 клас. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — середина 1980-х рр.). Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України. Україна за умов незалежності	11 клас. СРСР. Нові незалежні держави. Розвиток культури (1945 — початок XXI ст.)
16	Образ, слово и звук в пропаганді дружби народів в СРСР	10 клас. Українська РСР за умов нової економічної політики (1921–1928 рр.). Соціально-економічні перетворення в радянській Україні (1929–1938 рр.)	11 клас. СРСР. Нові незалежні держави. Розвиток культури (1945–початок XXI ст.)
		11 клас. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — середина 1980-х рр.). Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України. Україна за умов незалежності	

Теми національної програми		
Художня культура	Курс «Людина і світ»	Курс «Естетика»
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Полікультурність. Україна і світ	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Полікультурність	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Стереотипи та упередження. Україна і світ	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва. Скульптура
	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Конфлікти. Демократія. Права, свободи та відповідальність.	11 клас. Історичні закономірності розвитку мистецтва
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Демократія. Полікультурність. Україна і світ	11 клас. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва. Скульптура
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Полікультурність	11 клас. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва

Номер модуля	Назва модуля	Теми національної програми	
		Історія України	Всесвітня історія
17	Міжкультурні контакти радянської молоді	11 клас. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — середина 1980-х рр.). Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України. Україна за умов незалежності	11 клас. СРСР. Нові незалежні держави
18	Першотравень: вчора та сьогодні	11 клас. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — середина 1980-х рр.). Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України. Україна за умов незалежності	11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
19	Єдність та розмаїття	11 клас. Україна за часів незалежності	11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку. Світ на початку XXI ст.
20	Ключові цінності та зміни у суспільстві		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку. Світ на початку XXI ст.
21	Нове в традиційному побуті		9 клас. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
22	Бакинська нафта та культура		9 клас. Становлення індустріального суспільства у провідних країнах світу. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
23	Азербайджанська жінка в сім'ї та суспільстві на початку XX ст. (за сторінками журналу «Молла Насреддін»)		
24	«Розмаїття культур в історії рідного краю (на прикладі роботи в місцевому краєзнавчому музеї)»		9 клас. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
25	Липовани: між минулим та майбутнім	11 клас. Україна за часів незалежності	8 клас. Криза старого порядку. Початок модернізації.
			9 клас. Культура народів світу наприкінці XVIII–XIX ст.
			11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку.

Теми національної програми		
Художня культура	Курс «Людина і світ»	Курс «Естетика»
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціалізація особистості. Конфлікти. Соціальна мобільність. ЗМІ. Права, свободи та відповідальність. Полікультурність. Україна і світ	11 клас. Функції мистецтва
	11 клас. Соціальна мобільність. Права, свободи і відповідальність. Демократія. Україна і світ	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Демократія. Полікультурність	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Полікультурність	
	11 клас. Соціальна мобільність. Полікультурність	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Стереотипи і упередження. Соціалізація особистості. Конфлікти. ЗМІ. Права, свободи і відповідальність	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Полікультурність	11 клас. Предмет мистецтва, художній образ, зміст і форма. Функції мистецтва
	11 клас. Соціальна мобільність. Полікультурність	

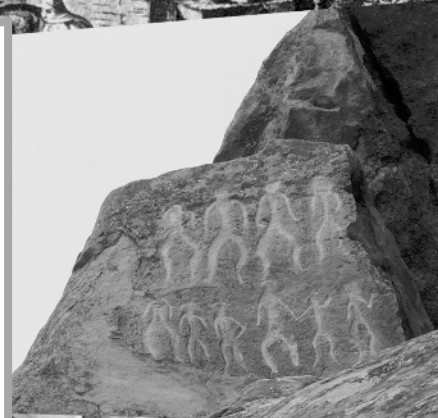
Номер модуля	Назва модуля	Теми національної програми	
		Історія України	Всесвітня історія
26	Міжкультурний шлюб у XX–XXI ст.	10 клас. Україна на початку XX ст.	11 клас. СРСР. Нові незалежні держави. Розвиток культури (1945 — початок XXI ст.)
		11 клас. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — середина 1980-х рр.). Україна за умов незалежності.	
27	Прикордонна торгівля та міжнаціональні контакти		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
28	Сучасна трудова міграція та її вплив на суспільство		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку.
29	Трудова міграція і сім'я		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку
30	Сучасне місто — перехрестя культур та простір міжкультурного діалогу		11 клас. Нові незалежні держави Балтії, Закавказзя та Середньої Азії, Білорусь, Молдова. Особливості шляхів історичного розвитку

Теми національної програми		
Художня культура	Курс «Людина і світ»	Курс «Естетика»
	11 клас. Соціалізація особистості. Соціум. Полікультурність. Україна і світ	
	11 клас. Соціальна мобільність. Стереотипи і упередження. Конфлікти. Полікультурність	
	11 клас. Соціальна мобільність. Права, свободи і відповідальність. Полікультурність. Україна і світ	
	11 клас. Соціальна мобільність. Полікультурність. Україна і світ	
11 клас. Мистецтво — посередник між культурами Сходу і Заходу	11 клас. Соціальна мобільність. Полікультурність	11 клас. Функції мистецтва

Розділ I

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Въ воскресенье, 2 августа 1898 года,
 въ театрЪ-циркЪ В. И. Васильева-Витского,
 фотографъ А. М. Вишопъ, снимавшій коллекцію египетскихъ фотограф
 Средней Азии и Кавказа для предстоящей Всемирной выставки въ Пар
 будетъ демонстрировать ТОЛЬКО ОДИНЪ РАЗЪ усовершенствованныя

«КИНЕМАТОГРАФЪ»

Бр. ЛЮМИЭРЪ.
 построенный инженеромъ I. Сагренгер.
 сама будетъ показана: 1) Пожаръ нефтяного
 2) Высочества Эмира Бухарского на
 3) «Полоса» юмор
 4) «Полоса» юмор
 5) «Полоса» юмор

Ключові питання до розділу «Культурна спадщина»

- ▶ Чому культурна пам'ятка одного народу може бути цінною для світової спадщини?
- ▶ Як і чому змінюється вигляд міста?
- ▶ Який внесок зробили німецькі колоністи в економічну і культурну палітру Азербайджану?
- ▶ Як у світовій культурній спадщині представлена взаємодія різних культур?
- ▶ Як національна культура збагачує світову культурну спадщину?
- ▶ Чому Закавказька вчительська семінарія є символом культурного діалогу?
- ▶ Як у виборі особистого імені віддзеркалюються зміни в культурі та суспільстві?
- ▶ Яку роль відіграють пам'ятники у вивченні історії та культури народу?
- ▶ Як у творчості Сергія Параджанова звучить діалог культур?
- ▶ Які види ідентичності може мати окрема людина чи група людей та як ці ідентичності можуть поєднуватися у нашому повсякденному спілкуванні?

Про що мовчить Дівоча Вежа

► Чому культурна пам'ятка одного народу може бути цінним для світової спадщини?

Вік учнів	13–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати на прикладі конкретної архітектурної пам'ятки — Дівочої Вежі в Баку — вплив різних народів на створення культурного пам'ятника, що став національним та світовим надбанням.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бретаницкий Л. С., Веймарн Б. В. Искусство Азербайджана IV–XVIII веков. — М.: Искусство, 1976. 2. Исламов А. Раскрывая тайны Девичьей Башни, Часть I. — [Електронний ресурс] «News Az.». — Режим доступу: http://www.lnews.az/analytics/20101006120439420.html. 3. Виртуальный тур по Девичьей Башне. — Режим доступу: http://www.icherisheher.gov.az/virtual_tur/. 4. Велиев С. Древний, древний Азербайджан. Тайны Девичьей Башни. Зороастрийцы — жители Баку? — [Електронний ресурс] Карабах в документах. — Режим доступу: http://www.karabakh-doc.azerall.info/ru/azerpeople/ap043-3.php. 5. Насибов Ф. Архитектурные особенности Девичьей Башни. Часть 1. — [Електронний ресурс] «Окно в Баку». — Режим доступу: http://www.window2baku.com/devbashnya21.htm. 6. Walled City of Baku with the Shirvanshah's Palace and Maiden Tower. — [Електронний ресурс] UNESCO World Heritage. — Режим доступу: http://whc.unesco.org/en/list/958/.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть описати Дівочу Вежу в Баку та перелічити основні наукові версії, що потрактовують її призначення.
► Більшість учнів	Зможуть на основі інформації з джерел модуля пояснити вплив різних народів на процес зведення Дівочої Вежі в Баку та навести приклади стосовно спільного характеру культурної спадщини різних народів.
► Окремі учні	Зможуть аналізувати й оцінювати ступінь аргументованості історичних версій, сформульованих науковцями; висловлювати обґрунтовані судження про синтез і діалог культур на прикладі Дівочої Вежі в Баку як пам'ятника світової культурної спадщини.

<p>▶ Підготовка вчителя до уроку</p>	<p>Достатня кількість роздрукованих матеріалів для учнів, що має забезпечити повноцінну роботу в групах; роздруковані візуальні матеріали модуля високої якості (за наявності такої можливості зображення можна вивести на екран), папір для записів та робочі зошити.</p>
---	--

Мотиваційне завдання (10 хвилин)

Виведіть за можливості на екран зображення Дівочої Вежі різного часу або роздайте учасникам роздруковані у гарній якості джерела 1–4. Не показуйте посилань до ілюстрацій, якщо вони містять підказки щодо часу створення зображення. Попросіть відповісти на питання 1 та виконати завдання 2. За потреби допоможіть учням підказками. У разі, якщо в них виникають певні утруднення, зверніть їх увагу на будівлі навколо вежі, на те, як змінюється архітектурний стиль цих будівель. Запитайте, про що свідчить тривале розташування такої споруди як вежа в пейзажі міста. Назвіть тему заняття та ключове питання (можливо, їх варто написати на дошці або великому аркуші паперу).

Крок 1 (25 хвилин)

Поєднайте учнів в декілька робочих груп (не більше 4–5 осіб у кожній) та роздайте джерела блоку 2. Зачитайте завдання 3 та 4. Надайте учням час на роботу — 8–10 хвилин. Запропонуйте учням представити підготовлену ними відповідь: скористайтеся методом жеребкування — яка з груп витягне «жереб» з пропозицією виступити першою. Решта учнів повинні уважно вислухати виступ першої групи та у подальшому лише додавати інформацію. Після того, як груповий виступ буде завершено — запропонуйте записати на дошці або великому аркуші паперу відповідь на питання 4.

Крок 2 (25–30 хвилин)

Роздайте джерела з блоку 3. Запропонуйте в парах відповісти на питання 5, 6, 7 (15 хвилин) та записати відповіді на аркушах паперу або в робочих зошитах. Під час роботи переконайтеся, що учні розуміють усі слова, використані в текстах. За необхідності надайте індивідуальні пояснення (наприклад, слів обсерваторія, усипальниця тощо). Підготуйте на дошці або на великому аркуші паперу таблицю 7.

Попросіть учнів по черзі вносити в загальну таблицю по одному запису.

Обговоріть у спільному колі відповіді на питання 5 та 6, особливо звертаючи увагу на обґрунтованість версій. Акцентуйте увагу учнів на аргументованості позицій дослідників щодо призначення Дівочої Вежі. Зауважте, що це складне завдання, відтак не всі учні можуть у повному обсязі надати пояснення.

Проведіть загальне обговорення питання 8. Зверніть увагу на те, що наявність різних версій походження та призначення споруди говорять про її тривалу історію та значимість. І що різні народи, що жили поруч з вежею, в історичній перспективі в різний час не лише чинили вплив на архітектурний образ вежі, але й по-різному пояснювали її роль та функції.

Місто як дзеркало розмаїття. Тбілісі та його мешканці у XIX — на початку XX ст.

► Як і чому змінюється вигляд міста?

Вік учнів	13–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Надати учням знання про процеси соціально-культурних змін в житті міста на прикладі м. Тбілісі.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анчабаязе Ю. Д., Волкова Н. Г. Старый Тбилиси. Город и горожане в XIX веке. — М.: Наука, 1990. 2. Исторические карты Тбилиси. — [Електронний журнал] http://www.livejournal.com/. 3. Старый Тбилиси (Тифлисъ) на полотнах 19 столетия. — [Електронний журнал] http://www.liveinternet.ru/users/anna_27/post183414594/. 4. История Тбилиси. — [Електронний журнал] http://journeye.com/georgia/tbilisi/.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть використовувати текстові та візуальні джерела модуля для характеристики Тбілісі XIX — початку XX ст., визначати вид джерел та порівнювати інформацію, яка в них подається
► Більшість учнів	Зможуть проаналізувати причини змін у місті та простежити їх зв'язок з впливами різних народів, що жили в Тбілісі в різні часи, а також з процесами модернізації кінця XIX — початку XX ст.
► Окремі учні	Будуть здатні пояснити назву модуля та завдяки аналізу джерел зможуть навести власні приклади діалогу культур в Тбілісі в історичній перспективі.
► Підготовка вчителя до уроку	Достатня кількість роздрукованих матеріалів для учнів, якісно роздруковані зображення модуля. За наявності — проектор з можливістю демонстрації зображення на екрані.

Загальні зауваження

Для роботи в межах цього модуля вкрай важливо мати якісно роздруковані кольорові зображення всіх візуальних джерел.

1) Учитель може організувати роботу, послідовно вивчаючи джерела з блоками, чітко дотримуючись питань і завдань. У цьому випадку обговорення варто проводити після вивчення кожного комплекту джерел, записуючи на дошці або великому аркуші паперу ключові слова і словосполучення, запропоновані учнями. Наприкінці заняття необхідно повернутися до ключового питання, а питання 19–20 запропонувати як домашнє завдання.

2) Учитель може застосовувати метод групової роботи для паралельного вивчення матеріалів блоку, порівнюючи висновки учнів і досягаючи запланованих навчальних результатів.

Початок заняття (5–7 хвилин)

Запитайте учнів:

- ▶ *Що таке місто?*
- ▶ *Чим різняться міста і що в них спільного?*
- ▶ *Підберіть якомога більше слів, які у вас асоціюються зі словом «місто».*

Крок 1 (10 хвилин)

Покажіть учням зображення 1–4. Зверніть увагу на час створення картин і гравюр, що зображують Тбілісі кінця XVIII — першої половини XIX століття.

Методом «мозкового штурму» визначте ключові слова для образу міста, який, на думку учнів, створюють ці зображення. Ймовірний список може бути: *фортешні стіни, криві, вузькі вулиці, заплутаний, церкви, мінарети, старовинні вежі, високогірне місто, важкодоступне тощо.*

Крок 2 (15–20 хвилин)

Запропонуйте для аналізу тексти 5–9. Зверніть увагу на жанр текстів — подорожні записки мандрівників. Зверніть увагу учнів на те, з яких саме країн прибули мандрівники, і що це додаткове свідчення інтересу до подорожей в XIX столітті та до записок мандрівника як особливого жанру літератури в цей час.

За наявності в учнів навичок групової роботи можна створити групи по 3–5 осіб, попросити ознайомитися з добіркою текстів і відповісти на питання 2–4. Якщо учням буде складно відповісти на питання 3 підкажіть їм, що мандрівники звертали увагу на те, що відрізняло місто Тбілісі від їх міст і що нагадувало їм свою країну.

Попросіть учнів від кожної групи дописати список з ключових слів до зображень 1–4 новими словами, які вони знайдуть у текстах 5–9. Попросіть групи підготувати відповідь на питання 5–6. Під час обговорення слідкуйте за повнотою викладу матеріалу — кожна група або доповнює інформацію попередньої або дає своє пояснення.

Крок 3

Всьому класу запропонуйте фотографії 10–13. Попросіть в парах відповісти на серію питань 7. Вислухайте учнів. Всі разом перегляньте список ключових слів, які учні запропонували при вивченні матеріалів блоку 1.

Крок 4 (15 хвилин)

Робота над блоком 2 може бути організована для стимулювання активності із застосуванням методу «пронумеровані учасники»: у кожній групі має бути однакова кількість учнів і вони повинні отримати свій номер — від 1 до 5 (6). Після вивчення джерел в групах та підготовки відповідей на питання 10–12 вчитель може назвати будь-який номер в кожній групі і попросити учня / ученицю дати відповідь на питання усно.

Всім групам пропонується доповнити перелік ключових слів і понять, який вже сформований на основі блоку 1, новими словами або словосполученнями, наприклад: *фабрики, заводи, готельний бізнес, іноземці, телеграфні лінії, зв'язок, західна мода, європейський одяг і взуття, світові стандарти, залізниці, торгівля тощо.*

Крок 5 (10 хвилин)

При роботі з джерелами 19–24 і питаннями 13–15 нагадайте учням (якщо вони вивчали цей матеріал на уроках історії) або коротко повідомте, що в Російській імперії в другій половині XIX століття були проведені реформи, завдяки яким відбулися зміни в судовій, фінансовій сфері, в системі місцевого самоврядування тощо. Тому поряд з новими готелями стали з'являтися будівлі суду, банків, театрів, осередків художників та інші. Завдяки розширенню економічних зв'язків і активному культурному обміну стає можливим запрошення іноземних архітекторів та художників, а також представників свого народу, що отримали освіту в столицях Російської імперії та різних містах європейських країн. Співпраця архітекторів і художників різного етнічного та державного походження була звичною справою цього часу. Поява тут російського та іноземного капіталу в другій половині XIX століття сприяла модернізації міста, відтоді з'являються іноземні промислові компанії, постають нові громадські структури, змінюється архітектурний стиль, з'являються нові будівлі, які і понині прикрашають місто: Ісламський будинок, Кавказька шовкова станція, будівлі міського суду, театру і фунікулера, Російська православна і лютеранська церкви, готелі і житлові будинки.

Усім класом проведіть обговорення питань 16–17. Запропонуйте ще раз звернути увагу на список ключових слів, який був складений протягом всього заняття.

Крок 6 Підсумкове обговорення (10 хвилин)

Проведіть підсумкове обговорення ключового питання. Поверніться до назви модуля і попросіть учнів пояснити його. Зверніть увагу на поняття «розмаїття». За необхідності оцініть діяльність учнів протягом заняття за допомогою однієї з доступних методик.

Німецькі переселенці в Азербайджані у XIX — на початку XX століття

► Який внесок зробили німецькі колоністи в економічну та культурну палітру Азербайджану?

Вік учнів	14–16 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45–90 хвилин
► Мета уроку	Надати знання про історію німецьких поселень в Азербайджані та про їх внесок в економічне та культурне розмаїття життя країни.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ибрагимов Н. А. Немецкие страницы истории Азербайджана. Баку, 1995. 2. Зейналова С. Немцы Кавказа. Баку, 2008. 3. Т. Н. Чернова-Дёке. Немецкие поселения на периферии Российской империи. Кавказ: взгляд сквозь столетия (1818–1917). — М.: «МСНК-пресс», 2008. 4. Сабир Алиев. О славных и трагических страницах жизни немцев-переселенцев в Азербайджане. Немецкие переселенцы в Азербайджане. 5. Электронный журнал «Ваш партнер в Германии». 6. Рауф Гусейн-заде. Немцы Азербайджана. — [Электронный ресурс] Координационный совет азербайджанской молодежи. Раздел Публикации. 7. [Электронный ресурс] «Наш Баку. История Баку и бакинцев»: http://www.ourbaku.com.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Вкажуть причини виникнення в Азербайджані німецьких колоній; зможуть навести приклади господарського життя переселенців.
► Більшість учнів	Зможуть пояснити сутність переселенської політики Російської імперії на Кавказі та охарактеризувати особливості економічної діяльності німецьких колоній в Азербайджані.
► Окремі учні	Зможуть надати характеристику особливостей життя німецьких переселенців в Азербайджані та їх внеску в культурне та економічне життя країни.
► Підготовка вчителя до уроку	Достатня кількість матеріалів для кожного учня для організації індивідуальної та групової роботи.

Мотиваційна вправа (2–3 хвилини)

1. Запишіть на дошці назви населених пунктів в Азербайджані.
*Гьойгьоль — Єленендорф;
 Тауз — Траубенфельд;
 Ірмашли — Ейгенфельд,
 Чінарлі — Георгсфельд,
 Шамкір — Анненфельд.*
2. Повідомте, що слова «*feld*» та «*dorf*» німецькою мовою означають відповідно поле і село. Задайте питання 2.
3. Повідомте тему і ключове питання уроку.

Крок 1 (20 хвилин)

4. Проведіть міні-лекцію на основі історичної довідки.
5. Попросіть учнів в парах ознайомитися з матеріалами блоку 1. Після вивчення карт 1–2, джерел 3–7 і роботи над питаннями 3, 4, 5 попросіть учнів сформулювати список причин появи німецьких поселенців в Азербайджані в першій половині XIX століття. Зверніть увагу учнів, що в описі процесу переселення немає позиції місцевого населення Азербайджану, що з боку Російського уряду це була державна політика, спрямована на зміцнення впливу центральної влади. Зверніть увагу учнів на посилання 7 до тексту 7, яке пояснює, чому перші переселенці були саме з Вюртемберга (Німеччина), та відображає мотиви називання перших німецьких поселень в Азербайджані. Зверніть увагу, що переселенські процеси в Німеччині активізувалися після Наполеонівських воєн і рішень Віденського конгресу 1815 року. Опитайте учнів методом послідовного додавання нової інформації та запишіть отриманий перелік причин переселення на дошці або великому аркуші паперу.

Крок 2 (30 хвилин)

6. Поєднайте учнів у дві групи. Першій групі дайте завдання 6–7, другий — завдання 8. Якщо групи виходять занадто великими кількісно, створіть чотири групи, по дві на кожне завдання. Попросіть учнів в групах ознайомитися з джерелами індивідуально, а потім підготувати спільну групову відповідь на поставлене запитання. Зверніть увагу учнів на те, що в джерелі 8 описуються перші роки перебування на Кавказі німецьких переселенців, тому закономірною є деяка відособленість переселенців на новому місці. Зверніть увагу на «добрі відносини» в джерелі 9. При аналізі фотографій 10 та 12 зверніть увагу на зовнішній вигляд жінок і дітей, нагадавши учням про традиційний азербайджанський одяг¹ того часу. Вислухайте відповіді від груп.
7. За допомогою фронтальної бесіди організуйте в класі виконання першої частини завдання 9, блоку 2. За наявності технічних можливостей виведіть рекламне оголошення на екран для аналізу (без супровідного тексту) або підготуйте це

¹ У разі необхідності надайте приклади зображень такого одягу та попросіть учнів порівняти їх.

зображення на окремих аркушах в кількості, необхідній для роботи в парах. У процесі аналізу джерела 13 задавайте послідовно питання:

- ▶ *Що рекламується?*
- ▶ *Яку продукцію виробляє підприємство? Хто його власники?*
- ▶ *Коли створено підприємство?*
- ▶ *Де знаходиться головне управління?*
- ▶ *А де знаходяться відділення (філії)? Про що це свідчить?*
- ▶ *Про який соціальний статус говорить наявність такої реклами від власників?*

При наданні додаткової інформації про Христофора Форера зверніть увагу на згадку про нього в джерелі 9.

Задайте питання: «Яку додаткову інформацію ви отримали про соціальне та економічне життя німецьких колоністів в Азербайджані?» Вислухайте вибірково відповіді учнів.

Обговоріть питання 10. Для полегшення відповіді на це питання запропонуйте учням повернутися до матеріалів блоку 1, джерел 3, 4, 5, 6.

Крок 3 (25 хвилин)

8. Організуйте вивчення матеріалів блоку 3 згідно із запропонованим завданням 9. Запропонуйте написати одну сторінку уявного підручника з матеріалом блоку 1, 2, 3. Зверніть увагу, що учням спеціально пропонується вибрати тільки одне джерело з блоку 3 в якості ілюстрації теми блоку і обґрунтувати доцільність використання саме цього джерела.
9. За наявності часу запропонуйте учням в парах обмінятися роботами і надати взаємну оцінку за критеріями логічності, послідовності і повноти викладу.

Крок 4 Підсумкове обговорення згідно питань 11–12 (10 хвилин)

Наприклад, при обговоренні питання 11 можуть прозвучати наступні пропозиції: життя дітей і сімейні традиції, освіта, контакти і відносини з корінним населенням, соціальне розшарування, наявність або відсутність політики асиміляції, видатні особистості тощо. Можна організувати міні-конкурс на краще запитання уявного інтерв'ю.

Додаткова інформація

1) Для поглиблення інтересу учнів до теми німців в Азербайджані можна скористатися наступною інформацією та організувати перегляд фільму з подальшим обговоренням.

У Баку відбувся прем'єрний показ фільму «Не вмирай доки не помстився. Листи з минулого» <http://www.trend.az/life/culture/2300679.html>. Фільм знятий кіностудією «Азербайджанфільм» імені Джафара Джаббарлі в Азербайджані, Грузії та Німеччині на замовлення Міністерства культури і туризму Азербайджану. Картина розповідає про німецьких колоністів, що переселилися в Азербайджан

на початку XIX століття. Але історія немов би переноситься з минулого в сьогодення. Сюжет має дуже глибокий моральний сенс і зачіпає трагічні події, які довелося пережити німецькому населенню Азербайджану в XX столітті.

2) Також можна запропонувати ознайомитися з записами в групі соціальних контактів Facebook організації «Konkordia — Дослідницький Центр. Helenendorf, Єленендорф»

3) У кожній з країн проекту, особливо в Україні, можна продовжити вивчення теми німецьких переселенців на території Російської імперії в XIX–XX ст.

4) Подібним алгоритмом відбору джерел можна скористатися для вивчення теми міграції, пов’язаної з заснуванням постійних поселень.

Діалог культур та культурна спадщина

► Як у світовій культурній спадщині представлена взаємодія різних культур?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати на конкретних матеріалах значення поняття «культурна спадщина» та прояви взаємовпливу культур різних народів на прикладі конкретних культурно-історичних об'єктів.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. World Heritage List. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://whc.unesco.org/en/list. 2. Відлуння віків: український пам'яткоохоронний інтернетресурс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pamjatky.org.ua. 3. Moldovenii. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.moldovenii.md/ru/section/470. 4. Полуостров сокровищ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://poluostrov-krym.com. 5. Наш Баку. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ourbaku.com.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Дізнаються та зможуть розповісти про приклади взаємодії (взаємовпливу) культур різних народів у загальносвітовій спадщині.
► Більшість учнів	Зможуть вдосконалити навички відбору джерел для тематичної виставки відповідно до теми модуля.
► Окремі учні	Зможуть охарактеризувати об'єкти культурної спадщини, представлені в модулі з точки зору міжкультурного взаємовпливу, покращать навички аналізу візуальних і текстових джерел.
► Підготовка вчителя до уроку	Підготовка столів та стільців для роботи в групах, фліпчарти для презентацій учнів, маркери, клей, ножиці. Варто роздрукувати ті матеріали, які будуть відібрані учнями для виставки.

Початок заняття (10 хвилин)

Робота в парах з питаннями та джерелами блоку 1.

Крок 1 (5 хвилин)

Робота з питанням 3. Доцільно спочатку обговорити з класом, як може проявлятися полікультурний характер спадщини, щоб далі при самостійній роботі з джерелами учням було легше бачити різні форми і ступінь глибини культурного впливу. У ході цього обговорення можна звернути увагу учнів на те, що вплив може виявлятися не тільки в різних галузях культури (архітектурі, літературі, живопису, науці, кіно тощо), але і мати різні форми (пряме механічне запозичення елементів культури; взаємопроникнення ідей і форм і народження на цій основі нового, створення і трансформація одного пам'ятника в рамках різних культур; реставрація, відновлення і збереження пам'яток; внесок представників одного етносу в культуру іншого етносу; навіть руйнування пам'ятників або їх нецільове використання, хоч і негативний приклад, але теж культурного впливу тощо).

Крок 2 Постановка завдання (5 хвилин)

Прокоментуйте учням завдання 4. Поясніть (бажано на прикладах), що полікультурність може бути присутня не тільки у процесі створенні об'єкта спадщини, а й у його подальшій долі. Майбутня виставка учнів може демонструвати широту сфери охоплення (об'єкти з різних галузей культури), а може — глибину взаємодії. Можна взяти окремі аспекти проблеми (наприклад, архітектура або внесок різних етносів у створення об'єкта спадщини) тощо. Учні можуть пропонувати будь-які свої варіанти і розглядати будь-які форми культурного впливу. Завдання учнів — визначити концепцію (ідею) своєї виставки, принципи відбору об'єктів, назву стенду і дизайн, підібрати 3 об'єкта, а потім представити свою концепцію (ідею), підкріпивши її матеріалами по обраних об'єктах.

Питання до джерел допоможуть учням при аналізі матеріалів і відборі об'єктів.

Можна використовувати всі об'єкти, про які йде мова в модулі. Якщо є можливість (наприклад, якщо джерела треба було вивчити перед заняттям вдома, або якщо в класі є довідкова література або вихід в Інтернет — планшети, стаціонарні комп'ютери тощо), запропонуйте учням знайти додаткову інформацію про об'єкти у джерелах 2–7. Прокоментуйте відбір об'єктів спадщини: йдеться саме про об'єкти, а не про джерела. Кілька джерел можуть бути присвячені одному об'єкту або, навпаки, з матеріалів, наприклад, про Вірменську церкву у Львові можна виокремити фрески або будівлю.

Великий аркуш паперу повинен слугувати для учнів моделлю майбутнього виставкового стенду.

Крок 3 Підготовка матеріалів для виставки (30 хвилин)

Учні в парах вивчають матеріал і відбирають 3 об'єкта для виставки, формулюючи її концепцію. (За браком часу цю роботу можна задати як домашнє завдання).

Об'єднайте учнів в 4–6 груп по 4–6 осіб. На основі вже виконаної роботи групи готують остаточну концепцію своєї виставки і її усну презентацію.

Крок 4 Представники груп презентують свій вибір та його обґрунтування
(25 хвилин)

Учасники інших груп за необхідності можуть задати уточнюючі питання.

Крок 5 Аналіз презентацій (5 хвилин)

Яка з презентацій була найбільш переконливою? Чому?

Обговоріть:

- концепцію вашого комплексу об'єктів;
- назву вашого стенду;
- принципи відбору об'єктів;
- переваги відібраних для демонстрації об'єктів.

Варто обговорити різні підходи до відбору об'єктів для виставки: показ взаємовпливу різних етнічних культур, демонстрація взаємовпливу в різних сферах культури, глибина або поверховість взаємовпливу тощо.

Підсумкове обговорення (5 хвилин)

Як у культурній спадщині віддзеркалюється досвід міжкультурної взаємодії?

В режимі мозкового штурму¹ учні складають список різних форм культурної взаємодії.

¹ Див. розділ «Як зробити роботу активною».

Місце національної спадщини у світовій культурі (на прикладі досягнень вірменського народу)

▶ Як національна культура збагачує світову культурну спадщину?

Вік учнів	15–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
▶ Мета уроку	Поглибити розуміння ролі культурної спадщини у збереженні національної ідентичності та збагаченні світової культурної спадщини.
▶ Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гаюк И. Иллюстрированная энциклопедия Армянской культуры в Украине, Т. 1, Львов: Афиша, 2012. 2. Традиции армян: Семья. Исторический очерк. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.hayadat.ru/.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
▶ Всі учні	Зможуть оцінити розмаїття вірменської культурної спадщини.
▶ Більшість учнів	Зможуть аргументовано довести роль національної культурної спадщини у світовій культурній спадщині та у процесах збереження національної ідентичності.
▶ Окремі учні	Зможуть проаналізувати процеси формування світової культурної спадщини та її ролі в сучасному світі.
▶ Підготовка вчителя до уроку	<p>Попросіть учнів принести одне фото або невеликий предмет, які характеризують вірменський народ, його культуру. Приготуйте заздалегідь з принесеного учнями матеріалу міні-виставку і запропонуйте учням ознайомитися з цими матеріалами перед уроком.</p> <p>Підготуйте:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 6 комплектів роздаткових матеріалів — фото та тексти (див. крок 2) 2. 6 аркушів А4 з таблицею для сортування джерел і фотографій та загальну таблицю на аркуші А1 (див. крок 2) 3. Маркери шести кольорів.

Початок заняття (5 хвилин)

На екрані або в книзі /на роздруківці покажіть фото Шарля Азнавура (джерело 1).
Спитайте учнів:

- ▶ Чи впізнаєте ви людину, яка зображена на фото (джерело 1)?
- ▶ Хто він і що ви про нього знаєте?

Якщо учні не впізнають людину на портреті, вчитель коротко розповідає про нього.

Відомий французький співак, композитор, письменник і актор вірменського походження Шарль Азнавур народився у Франції у 1924 р. Написав більше 1000 пісень, продав більше 100 млн дисків, зіграв у 60 фільмах. З 2009 року є послом Вірменії у Швейцарії й постійним представником країни в ЮНЕСКО.

Попросіть учнів ознайомитися з Джерелами 2–4 й проведіть фронтальне опитування. Відповідаючи на питання, учні мусять дійти висновку, що приналежність до національної культури, традицій, релігії, визначає національну ідентичність людини.

Крок 1 Запитання до виставки (4 хвилини)

Ви принесли фотографії та предмети, які характеризують вірменський народ, його культуру, та зробили виставку в класі. Поясніть, чому саме ці предмети / фотографії ви обрали? Підберіть ключові слова, які характеризують розмаїття культурної спадщини народу (учитель пише ключові слова на дошці).

Крок 2 Робота з джерелами (12 хвилин)

Поєднайте учнів у шість груп та пронумеруйте групи від 1 до 6. Роздайте учням фотографії та текстові джерела 5–28, а також таблицю для сортування джерел і фотографій. Кожна група отримує маркер одного з кольорів та просту таблицю на аркуші А4.

А Народна творчість	В Релігія	С Мова	Д Архітектура
Е Мистецтво	Ф Сім'я	Г Народні звичаї та традиції	Н Музика

Приготуйте на окремому аркуші А1 таблицю для зведення результатів роботи груп. Запропонуйте учням виконати завдання 8.

Зведена таблиця для сортування фотографій та текстових джерел:

Розмаїття вірменської культурної спадщини

А Народна творчість						В Релігія						С Мова						D Архітектура					
групи																							
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Е Мистецтво						F Сім'я						G Народні звичаї та традиції						H Музика					
групи																							
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6

У процесі виконання завдання учні вносять в таблиці своїх груп результати сортування джерел. Коли групи завершили обговорення, по одному представнику від кожної групи підходять до спільної таблиці на дошці й у колонки, які відповідають номерам груп, вносять результати роботи своєї групи. Після цього викладач ініціює обговорення.

Крок 3 Обговорення роботи з таблицею (12 хвилин)

1. Подивіться на таблицю. Чи є однаковими результати роботи в усіх групах?
2. Чому в окремих стовпчиках таблиці записані різні номери джерел?
3. Подумайте, чи є джерела, які підходять більш ніж під одну категорію? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи були в групах пропозиції віднести певні джерела до нових категорій? Якщо так, то до яких?
5. Як ви гадаєте, чи дають організована вами виставка і представлені джерела повне уявлення про культурну спадщину вірменського народу? Обґрунтуйте відповідь.
6. Оберіть 1–2 категорії, які видаються вам найбільш значущими для розуміння ідентичності народу та 1–2 категорії, які особливо цікаві та вагомі для світової культурної спадщини.

Після обговорення учні мусять дійти висновку, що культурна спадщина є розмаїтою і відіграє важливу роль: вона допомагає людині у визначенні власної ідентичності, а народу — в збереженні його національної ідентичності, дає інформацію про історію та розвиток народу. З іншого боку, національна культурна спадщина впливає на світову культурну палітру, збагачує її.

Інформація для вчителя:

Поняття культурної спадщини ЮНЕСКО

У цій Конвенції під «культурною спадщиною» розуміються: пам'ятники: твори архітектури, монументальної скульптури і живопису, елементи або структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології¹.

Поняття нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО

«Нематеріальна культурна спадщина» означає звичаї, форми подання та втілення, знання та навички, — а також пов'язані із ними інструменти, предмети, артефакти та культурні простори, — визнані спільнотами, групами й, у деяких випадках, окремими особами у якості частини їх культурної спадщини. Така нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами залежно від навколишнього середовища, взаємодії з природою, їх історії, й формує в них почуття самобутності та наступності, сприяючи тим самим повазі до культурного розмаїття й творчості людини. Для цілей цієї Конвенції береться до уваги лише та нематеріальна спадщина, що узгоджується з існуючими міжнародно-правовими актами з прав людини й вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також з стійким розвитком.

«Нематеріальна культурна спадщина», як вона визначена у пункті 1 вище, проявляється, зокрема, в наступних областях:

- (a) усні традиції та форми вираження, включно з мовою у якості носія нематеріальної культурної спадщини;
- (b) виконавче мистецтво;
- (c) звичаї, ритуали, свята;
- (d) знання та звичаї, пов'язані із природою та всесвітом;
- (e) знання та навички, пов'язані із традиційними ремеслами².

Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу» покликана сприяти збереженню культурної спадщини, цінних об'єктів архівних фондів та колекцій бібліотек й розширення доступу до них. Ця спадщина відображає розмаїття мов, культур та народів, є відображенням світу та його пам'яті³.

¹ Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. — [Електронний ресурс] <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>. — Режим доступу: <http://whc.unesco.org/archive/convention-ru.pdf>.

² Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003. — [Електронний ресурс] http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. — Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540r.pdf>.

³ Память мира. Бюро ЮНЕСКО в Москве. — [Електронний ресурс] <http://www.unesco.org/new/ru/moscow/communication-information/>; — Режим доступу: <http://www.unesco.org/new/ru/moscow/communication-information/memory-of-the-world/>

Закавказька семінарія

▶ Чому Закавказька вчительська семінарія є символом культурного діалогу?

Вік учнів	14–17 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45/90 хвилин
▶ Мета уроку	На прикладі Закавказької учительської семінарії продемонструвати роль освіти у формуванні культурного діалогу на Кавказі.
▶ Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гюльмамедов М. С. Благородная миссия просвещения. — Тбилиси: Б. и., 1990. 2. Мехти-заде Земфира Мехти кызы. Жизнь и педагогическая деятельность А. О. Черняевского. — Баку: Маариф, 1983. 3. Ахмедов Гусейн Мустафа оглы. История развития школьного образования в Азербайджане в XIX веке. — Баку: Элм, 1972. 4. Ф.И.Сеидов «Горийская семинария и ее выпускники» — Баку., Маариф., 1988 г. 5. Собри А. Радостная весть: Воспоминания. Перевод с азерб./ЛАЗ 1971. — №9. — С. 101–104. 6. Е. Е. Хатаев. Школа и педагогическая мысль народов Северного Кавказа (втор. половина XIX в. — 1917) / Авторефер. диссерт. докт. пед. наук.— М., 1996.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
▶ Всі учні	Ознайомляться з історією діяльності Закавказької учительської семінарії.
▶ Більшість учнів	Усвідомлять вплив Закавказької учительської семінарії на культурний розвиток Кавказу.
▶ Окремі учні	Зможуть сформулювати власне виважене та обґрунтоване бачення того, яким чином система освіти може впливати на формування культурного діалогу серед різних народів в різних історичних умовах.
▶ Підготовка вчителя до уроку	Необхідно розставити меблі для організації групової роботи за допомогою методики «Постер». Необхідні також аркуші ватману та маркери (по одному комплекту на кожну групу).

Випереджаюче завдання

Оскільки модуль має доволі великий обсяг необхідних текстових матеріалів, доцільно дати учням випереджаюче завдання до уроку: прочитати матеріали і спробувати подумати над питаннями. У цьому випадку під час роботи в класі в ході обговорення в групах або парах учні зможуть поєднати та порівняти результати своєї роботи вдома. При такому варіанті роботи на вивчення модуля потрібно 45 хвилин.

У випадку, якщо матеріали модуля будуть вивчатися безпосередньо на уроці, слід відвести на нього 90 хвилин.

Початок заняття (1–5 хвилин)

Вступне слово вчителя про те, що рівень розвитку суспільства визначається рівнем розвитку освіти, а рівень розвитку освіти відображає потреби суспільства. Освіта формує людину як особистість, закладає основи її світогляду і, таким чином, безпосередньо задає вектор розвитку суспільства в цілому. Так формується система суспільних цінностей, які, в свою чергу, визначають ступінь толерантності релігійних, міжнаціональних та міжкультурних відносин. Вивчаючи систему освіти того чи іншого часу можна багато чого довідатися про суспільство.

Друга половина XIX століття, що характеризується процесами модернізації Північного Кавказу, формувала соціальні, економічні та політичні потреби суспільства, які включали в себе інтеграцію в адміністративну систему Російської імперії, проведення реформ 1860–1870-х років і розвиток капіталістичних відносин. Саме ці процеси дали поштовх розвитку системи освіти, яка повинна була забезпечити підготовку кадрів для вирішення цих завдань.

Після цього оголосіть тему уроку і ключове питання.

Крок 1 (20–40 хвилин)

Поєднайте учнів в групи або пари. Всі групи або пари на цьому етапі уроку працюють з однаковими наборами джерел і питань Блока 1. Завдання для учнів — покроково відповідаючи на питання визначити, які категорії населення мали змогу отримати освіту в Закавказькій учительській семінарії; чи були умови навчання для всіх однаковими і яку саме освіту здобували учні.

Спочатку учні відповідають на запитання 1–3. Зверніть увагу учнів на основні вимоги щодо вступу в Семінарію — освіту і вік. Запропонуйте обговорити доцільність цих критеріїв. Також важливим моментом є обговорення питання про умови навчання дітей різних народів і того, що лежало в основі цього підходу.

Інформація для вчителя до джерела 3.

Земства — виборні органи місцевого самоврядування в Російській імперії, запроваджені Земською реформою 1864 р. Депутати обиралися з повітових землевласників, власників міської нерухомості та представників сільських товариств.

Запропонуйте учням зробити припущення стосовно того, яким в національному та релігійному аспектах був склад згаданого у джерелі 3 земства і чому земство виділило певну суму для татарського відділення семінарії.

Потім учні відповідають на питання 4–5.

Зверніть увагу учнів на вивчення мов (джерело 5). Попросіть їх подумати над тим, чим мотивувалася необхідність вивчення російської мови майбутніми вчителями. Чи існувала можливість розв'язання проблеми багатонаціональних шкіл в інший спосіб?

До джерела 6 можна поставити додаткове питання:

— Чому саме підручник К. Ушинського «Рідне слово» став зразком для підручника «Ветен ділі» О. Черняєвського?

З детальною інформацією про нові методи навчання, запропоновані К. Ушинським, можна ознайомитися: **Звуковий метод К.Д.Ушинського. режим доступу:** <http://lektsiopedia.org/lek-2357.html>, або <http://100pudov.com.ua/subject/62/26236?page=2>.

Далі учні відповідають на запитання 6.

Документи про освіту є різні. Попросіть учнів навести приклади сучасних документів про освіту (можливі відповіді: таблиць, свідоцтво, атестат, диплом тощо). Яку інформацію можна там побачити? (Можливі відповіді: кому належить атестат, коли виданий, навчальний заклад, предмети, які вивчалися, оцінки, керівництво (директор) тощо).

Запропонуйте учням ознайомитися з джерелами 10–11.

Запропонуйте їм знайти інформацію, якої немає в сучасних документах про освіту. Попросіть їх подумати, з якою метою цю інформацію вміщували в подібні документи і чим це можна пояснити.

Після того учні відповідають на питання 7–9.

Також учням можна запропонувати порівняти ці два документи і виділити в цих джерелах спільне та відмінне, спробувати пояснити причини виявлених відмінностей.

Інформація для вчителя до джерел 10–11.

Основні відмінності: назва документів (Атестат-Свідоцтво), рідна мова (грузинська-татарська), додаткові предмети, рік видачі.

При обговоренні підсумкового питання наприкінці заняття учні повинні зв'язати зміст освіти в семінарії, вплив педагогів, які були представниками різних культур і національностей, і внутрішню комунікацію студентів зі змінами в культурному розвитку народів Кавказу.

Крок 2 (10–15 хвилин)

Учні залишаються в своїх групах або парах. Всі групи або пари на цьому етапі уроку працюють з однаковими наборами джерел і питань Блоку 2. Тепер їхнє завдання за допомогою питань та джерел визначити, яке значення

надавалося вивченню ісламу на території Кавказу і чому, а також, яким чином це питання було представлено в Закавказькій семінарії.

При роботі з джерелом 14 зверніть увагу учнів на різницю у віці, попросіть припустити які були шанси у цих людей зустрітися в житті, якби не цей лист. Зверніть увагу учнів на набір предметів, які взяв з собою на зустріч Алібек Касимов, чи був цей набір випадковим, а якщо ні, то для чого призначався.

Перед роботою з питанням 10 попросіть учнів повернутися до джерел 10 і 11 і знайти в них інформацію про те, яким чином релігійне питання вирішувалося в Закавказькій учительській семінарії. Можна попросити учнів висловити припущення, чому музично обдарований Гаджибеков не навчався церковного співу.

Під час обговорення підсумкового питання учні мусять зв'язати зміст освіти в семінарії, вплив педагогів, які були представниками різного віросповідання, на формування мультирелігійного середовища на Кавказі зі збереженням як православної, так і мусульманської релігій.

Крок 3 (10–20 хвилин)

Всі групи або пари на цьому етапі уроку працюють з однаковими наборами джерел і питань Блоку 3. Роботу можна продовжити вже поза межами груп. Керуючись питаннями і змістом джерел вийдіть на конкретні результати роботи Закавказької учительської семінарії: значне підвищення якості освіти та кількості освічених жителів Кавказького регіону, випуск цілої плеяди «зірок» національного і культурного відродження народів Кавказу, Російської імперії та світової культурної спадщини, а також — дружні зв'язки випускників семінарії як впродовж навчання так і після його завершення.

Крок 4 Підсумкове обговорення (4–10 хвилин)

Підсумкове обговорення резюмує отримані знання про вплив Закавказької учительської семінарії на культурний розвиток народів Кавказу, а також на можливе формування культурного діалогу серед цих народів.

Особисті імена як джерело вивчення культури та історії суспільства

► Як у виборі особистого імені віддзеркалюються зміни в культурі та суспільстві?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати, що вибір імені є результатом соціокультурних змін в суспільстві, і що дослідження імен може бути джерелом для вивчення історії й культури суспільства.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Новиков В. А. Имя и общество. — М.: Наука, 1974. 2. Системы личных имен у народов мира. сб.ст./отв.ред. М.В. Крюков. — М.: Наука, 1989. 3. Vom Bruck G., Bodenhorn B. The Anthropology of Names and Naming, Cambridge University Press. — 2006. 4. Меликян С. Г., Маргарян Н. М. Обряды родильного цикла и система личных имен // Армяне: сб.ст./отв.ред. Л.М. Варданян, Г.Г. Саркисян, А.Е. Тер-Саркисянц. — М.: Наука, 2012. — 342–352 с. 5. [Електронний ресурс] «Наш Баку. История Баку и бакинцев». — Режим доступа: http://www.ourbaku.com.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть навести приклади походження імен; пояснити зв'язок між традиціями та вибором персонального імені.
► Більшість учнів	Зможуть вказати причини змін у виборі імен в різні часи; підібрати аргументи для дискусії про баланс персонального та суспільного при виборі імен.
► Окремі учні	Зможуть аналізувати чинники впливу соціокультурних змін в суспільстві на вибір особистих імен; пояснити, чому ім'я є історичним джерелом.
► Підготовка вчителя до уроку	Організувати виконання попереднього домашнього завдання відповідно до питання 1 — робочі аркуші 1, 2 (матеріал для учня). Необхідна кількість матеріалів для учнів для роботи в групах, великі аркуші паперу (розміру А-1) для роботи в групах та протягом усього заняття; місце для проведення дискусії методом «займи позицію» (опис методу можна знайти у відповідній частині посібника).

Загальні рекомендації

Оскільки вивчення модуля розраховане на 90 хвилин навчального часу, його можна поділити на дві частини. Другу частину модуля доречно вивчати з школярами, які вже були ознайомлені з історією радянського періоду ХХ ст. Якщо Ви, як вчитель, вирішили зосередитися лише на першій частині модуля, то вам необхідно виділити 5–10 хвилин на підсумкове обговорення в скороченому варіанті.

Якщо вчитель вважає необхідним та можливим розширення теми у додатковий час, то можна звернутися до статистики популярних імен в різних країнах, наприклад:

Самые популярные имена у мальчиков — вновь Давид и Нарек. — [Електронний ресурс] News.am <http://news.am/rus/news>. — Режим доступу: <http://news.am/rus/news/152331.html>.

В Азербайджане названы самые популярные имена новорожденных в январе 2013 г. — [Електронний ресурс] Russian people www.russian.people.com.cn. — Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31519/8114631.html>.

Максим и Анастасия — самые популярные имена в Молдове в 2012. — [Електронний ресурс] Noi.md, Независимый информационный портал <http://www.noi.md/ru/>. — Режим доступу: http://www.noi.md/ru/news_id/18307.

[Електронний ресурс] Новости Грузии <http://newsgeorgia.ru/>. — Режим доступу: <http://newsgeorgia.ru/society/20100712/213326932.html>.

Названы самые популярные в Украине имена в 2011 году. — [Електронний ресурс] <http://news.bigmir.net/>. — Режим доступу: <http://news.bigmir.net/ukraine/533879-Nazvani-samie-populyarnie-v-Ukraine-imena-v-2011-gody>.

Початкова активність (20 хвилин)

- Варіант А.** Дайте учням випереджуюче домашнє завдання провести міні-дослідження про їх імена, значення цих імен та мотиви вибору. Поєднайте учнів в три групи: 1 — однолітки та їх імена; 2 — батьки та їх покоління; 3 — дідуся та бабусі та їх покоління. В кожній групі кожен учень/учениця готують інформацію про одне з обраних імен, за необхідності використовуючи додаткові джерела інформації. Знайдену інформацію вони мусять занести в таблицю, яку приносять з собою на урок.

Варіант Б. Якщо в класі невелика кількість учнів або ви не впевнені в тому, що учні зберуть достатньо інформації для подальшої групової роботи в класі, дайте учням випереджуюче домашнє завдання провести міні-дослідження з вивчення родинних імен, значення цих імен та мотивів їх вибору. Попросіть їх підготувати три окремих аркуша із заповненою таблицею «Значення імен» в яку записані: одне з імен однолітків, одне з імен батьків та одне — з покоління старших представників родини — бабусі та дідуся.

Робочий аркуш 1. Значення імені

Ім'я	Значення імені	Хто дав ім'я?	Чому так назвали?

Наприклад:

Ім'я	Значення імені	Хто дав ім'я?	Чому так назвали?
Фуад	З татарської мови — «сердце»	Мама	На честь дідуся, що мав гарний характер

2. На початку заняття назвіть тему уроку та його мету. Проведіть міні-лекцію (1–2 хвилини) на основі історичної довідки.
3. Розмістіть на стінах або розкладіть на столах окремі фрагменти робочого аркушу 2 «Мотиви вибору імені» (вертикальні колонки таблиці).

Наприклад:

Робочий аркуш 2–А	Робочий аркуш 2–Б	Робочий аркуш 2–В	Робочий аркуш 2–Г
Релігійні приписи	На честь родичів або ще когось (історичних героїв, видатних спортсменів, літературних героїв та кінозірок, важливих подій тощо)	Мода і популярність	Інші мотиви

Попросіть учнів зібратися в нові групи відповідно до причин вибору імені, про які вони дізналися в ході домашнього міні-дослідження (*робочий аркуш 1*). У вас повинно вийти чотири групи, кількість учасників яких може бути різною. Запропонуйте учням всередині нових груп записати імена на підготовлені аркуші та пояснити, чому вони обрали саме цю групу з певними причинами привласнення імен (*релігійні приписи — на честь святого тощо; інші мотиви — наприклад, важливі події з особистого чи суспільного життя*).

Якщо у вас вийшли занадто нерівномірні групи, скористайтеся варіантом Б домашнього завдання і попросіть учнів поділитися інформацією зі свого міні-дослідження з іншими групами, передавши заповнені робочі аркуші з відповідною інформацією про два інші імена в решту груп. Зверніть увагу на те, скільки в кожній групі імен, що були дані однолітками учнів, їх батьками та старшими членами родини тощо.

4. Попросіть представників груп ознайомити однокласників з узагальненою інформацією. Особливу увагу (а за потреби й допомогу) приділіть групі «Інші мотиви». Тут можуть бути різні мотиви — наприклад, сподобалося ім'я персонажу книги або фільму.

Крок 1 (25 хвилин)

5. Попросіть учнів зайняти місця за партами. Запропонуйте проаналізувати джерела блоку 1 та відповісти на питання 2. Зверніть увагу учнів на жанр (вид джерела. Не шкодуйте часу на аналіз текстів 1–5 та формулювання відповідей на питання.
6. При відповіді на питання 3 попросіть учнів записати у зошиті причини вибору імен, які вони визначили. Особливу увагу приділіть виконанню завдання 4. Попросіть учнів дописати у кожній колонці таблиці (робочий аркуш 2) на великих аркушах паперу ті причини, які не були вказані в ході початкової активності. Попросіть підтвердити вибір номерами відповідних джерел блока 1.

Крок 2 (15 хвилин)

7. Зверніть увагу на назву блоку 2. Спитайте в учнів, як вони її розуміють. Запропонуйте уважно прочитати джерела 6–10 та відповісти на запитання 5–7. Зверніть увагу на вік персонажу в джерелі 9–10, і на те, в який саме час давали ці імена (це середина 1920-х–1930-ті рр.). Ім'я Ідея — це пам'ять про втілення нових ідей та розрив зі старим світом після революції 1917 р., Октябриня — в даному випадку — це пам'ять про Жовтневу (рос. — Октябрьскую) революцію більшовиків, а ім'я П'ятирічка з'явилося після пропагандистського успіху перших п'ятирічок — періодів планового розвитку економіки СРСР. Після того зробіть узагальнення інформації з джерел 6–10.

Крок 3 (20 хвилин)

8. Запропонуйте учням в парах ознайомитися з джерелами 11–14 та відповісти на питання 10–13. Проведіть фронтальне обговорення питання 10. У добре підготовленому класі можна поглибити обговорення практики дегуманізації людини як інструменту тоталітарної влади через позбавлення імені (наприклад, заміна імені номером у концтаборі).
9. Робота з джерелами 15–16. Проведення дискусії 15 методом «займи позицію» згідно інструкції відповідного розділу методичного посібника для вчителів.

Крок 4 Підсумкове обговорення (10 хвилин)

Проведіть фронтальну бесіду з використанням ключового питання та заповнених в ході заняття таблиць з робочого аркушу 2.

Історія і культура у пам'яті та пам'ятниках

▶ Яку роль відіграють пам'ятники у вивченні історії і культури народу?

Вік учнів	12–15 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
▶ Мета уроку	Поглиблення розуміння учнями того, що пам'ятники є репрезентацією минулого й мають історичне та культурне значення для суспільства.
▶ Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Книги, статті, веб-статті, запропоновані в модулі. 2. Пам'ятники Єревана. — [Електронний ресурс]: https://www.yerevan.am/ru/monument/. 3. Пам'ятники Єревана. — [Електронний ресурс]: hy.wikipedia.org/wiki/Երևանի_արձաններ.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
▶ Всі учні	Зможуть описувати пам'ятники, повідомляти про них основну інформацію та пояснювати, чому пам'ятники є важливими для людей, і чому різні люди можуть по-різному їх сприймати. Зможуть надати просте пояснення щодо того, чому створюються пам'ятники.
▶ Більшість учнів	Зможуть пояснити, для чого створюються пам'ятники; як символи та риси монументу можуть говорити нам про людський вимір історії.
▶ Окремі учні	Зможуть пояснити, як зміни, що відбулися в суспільстві, впливають на ставлення до деяких пам'ятників, навчатися знаходити та представляти свої аргументи.
▶ Підготовка вчителя до уроку	Підготувати проектор для демонстрації фотографій пам'ятників. Підготувати приміщення для роботи в 5 групах. Роздрукувати роздатковий матеріал: джерела і фотографії для роботи в 5 групах (Див. крок 2). Підготувати таблички з написами для активності «займи позицію» (Див. крок 5).

Початок заняття (7 хвилин)

Вже на початку уроку учні займають місця в 5 групах. Робота ведеться фронтально з усім класом.

Запропонуйте учням розглянути джерело 1 (фотографію пам'ятника, що увічнює хрещення Вірменії) та відповісти на питання до нього.

Інформація для вчителя.

Пам'ятник, частину якого видно на фотографії, знаходиться в Ечміадзінському монастирському комплексі. Ечміадзінський монастир є найбільш значущим релігійним об'єктом Вірменії і входить в число споруд, які включені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, знаходиться в Вагаршапаті — місті в 30 км. від Єревану. У монастирський комплекс входять резиденція Верховного Патріарха Гарегіна, кафедральний собор, будинок Католикоса, трапезна, готель, теологічні навчальні заклади (зокрема Духовна Академія — унікальна у всьому світі) та ін.

Ця споруда — так званий «Відкритий вівтар», одна з новітніх на території монастиря, побудована у 2001 році. Тоді, на честь 1700-річчя прийняття християнства тут правили спільну службу Католикос всіх вірмен Гарегін II і Папа Римський Іоанн Павло II.

На арці бачимо царя Трдата III, за часів якого у 301 році християнство було проголошено державною релігією країни, а також святого Григорія Просвітителя — просвітника Вірменії і першого Католикоса всіх вірмен.

2. «Мозковий штурм»

Запропонуйте учням методом «мозкового штурму» зібрати відповіді на питання:

Чому і кому народ присвячує пам'ятники?

Ідеї, зібрані методом «мозкового штурму», запишіть на дошці або на папері. Запропонуйте учням поєднати відповіді у групи (наприклад, можуть бути наступні групи: історичні події, видатні діячі історії, культури тощо).

Блок 1. Пам'ятники історії і культури**Крок 1** **Робота з поняттям «пам'ятник» (5 хвилин)**

Запропонуйте учням виконати завдання до джерела 2 та історичної довідки, відповісти на питання до них. Поясніть, що на цьому уроці в центрі уваги будуть пам'ятники, які присвячені конкретним людям.

Блок 2. Кому та за що встановлюють пам'ятники?

Крок 2 Робота з джерелами в групах (5 комплектів роздаткового матеріалу, в кожній по 4 фото і тексти до них) (13 хвилин: з них 10 — на обговорення в групах, 3 — на презентацію)

5 груп отримують і розглядають фотографії і тексти до них (джерела № 3 — 42) і відповідають на запитання. Групи дуже коротко презентують результати обговорення, відповідають на запитання:

Кому і за що ставлять пам'ятники?

В результаті обговорення учні можуть зробити висновок, що всі зображення і тексти джерел присвячені пам'яткам, що присвячені діячам культури, науки та громадським діячам, які створювали світові цінності і зробили великий внесок у розвиток країни і народу.

Крок 3 Історія і культура в пам'яті та пам'ятниках (5 хвилин)

Надайте учням коротку інформацію про міжнародний день охорони пам'яток історії та культури.

У 1983 році Асамблея Міжнародної ради з питань охорони пам'яток і визначних місць (ІКОМОС), створена при ЮНЕСКО, затвердила 18 квітня як міжнародний день пам'яток та історичних місць з метою привернути увагу громадськості до питань захисту і збереження світової культурної спадщини.

Задайте питання:

1. Чому Асамблея Міжнародної ради з питань охорони пам'яток при ЮНЕСКО заснувала спеціальний день, присвячений охороні пам'яток історії та культури?
2. Чи знаєте ви приклади, коли пам'ятники, присвячені історичним діячам чи подіям, були знесені? Чому це сталося?
3. Як бути з пам'ятниками минулих епох, якщо ставлення до цих подій і діячів у наші дні змінилося, стало негативним?

Крок 4 Метод «Займи позицію»¹ (15 хвилин)

Запропонуйте учням розглянути джерела 44 та 45 (фотографії місця знесеного пам'ятника) та прочитати позитивну та негативну оцінку діяльності людини, колись увічненої у пам'ятнику (джерела 46 та 47).

Питання для обговорення:

Чи варто зберігати пам'ятники минулого, якщо ставлення до людей та подій, відображених у пам'ятнику, суттєво змінилося, стало негативним?

¹ Див. розділ «Як зробити роботу активною».

Розмістіть в різних кутах класу таблички з написами:

A.	Пам'ятники імперського та радянського минулого треба зруйнувати та спробувати забути це минуле.
B.	Пам'ятники, ставлення до яких змінилося, стало негативним, треба зібрати в музеї, окремому парку, як нагадування про уроки минулого, яке не повинно повторитися.
C.	Такі пам'ятники треба лишити на місці, але додати до них відповідну супровідну інформацію.
D.	Свій варіант пропозиції щодо подальшої долі пам'ятників, що втратили актуальність.

Запропонуйте учням зайняти позицію біля однієї з табличок та пояснити свій вибір.

Проведіть обговорення:

1. Чому нас вчать, про що нагадують людям пам'ятники минулих епох?
2. Яку користь можуть принести такі пам'ятники людині та суспільству?
3. Чому вчить нас історія, в якій є негативні, неприємні для суспільства, народу спогади? Чи варто знищувати пам'ятники і забувати подібні епізоди історії?

В результаті обговорення учні повинні дійти висновку, що історію треба сприймати цілісно і брати з неї уроки. І в цьому допомагають пам'ятники.

Підкресліть, що крім історичного контексту, пам'ятники мають і художню цінність, і що ставлення до пам'ятників показує рівень цивілізованості і зрілості суспільства, в якому немає місця вандалізму.

Зверніть увагу учнів на ключове питання:

Яку роль відіграють пам'ятники у вивченні історії та культури народу?

Творчість Сергія Параджанова на перехресті часів та культур

► Як у творчості Сергія Параджанова звучить діалог культур?

Вік учнів	16–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Ознайомити учнів з творчістю С. Параджанова, показати її полікультурний характер, мотивувати учнів подивитися створені ним кінострічки.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мечитов Ю. Сергей Параджанов хроника диалога. — Тбилиси, 2009. 2. Экранный мир Сергея Параджанова. Сборник статей. Автор идеи и составитель Юрий Морозов. — К., 2013. 3. Катанян Василий. Параджанов. Цена вечного праздника. — Нижний Новгород: Деком, 2001. 4. Выставка цвета граната: коллажи Сергея Параджанова — Электронный вариант: http://www.interviewrussia.ru/art/vystavka-cveta-granata-kollazhi-sergeya-paradzhanova. 5. Цвет граната: мир Параджанова в 23 главах. — [Электронный вариант] http://vozduh.afisha.ru/cinema/cvet-granata-mir-paradzhanova-v-23-glavah/ [Электронный ресурс] «Наш Баку. История Баку и бакинцев». — Режим доступа: http://www.ourbaku.com. 6. Параджанов С. Исповедь: Киносценарии. Письма / С. Параджанов. — СПб.: Азбука, 2001. 7. Григорян Л. Параджанов. М. — 2011. 8. Балаян Роман. Лучший фильм о Параджанове мог бы снять Кустурица. //Зеркало недели. Украина. — 11 октября 2013. — №37. — Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/roman-balayan-luchshiy-film-o-paradzhanove-mog-by-snyat-kusturica-.html.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть назвати твори кіномистецтва, створені С. Параджановим, й розповісти про його творчість.
► Більшість учнів	Зможуть навести приклади діалогу культур та багатогранності у творчості С. Параджанова, удосконалять навички аналізу текстових та візуальних джерел.
► Окремі учні	Зможуть аргументовано пояснити, в чому полягає полікультурний характер творчості С. Параджанова.
► Підготовка вчителя до уроку	Необхідна кількість копій усіх джерел, включно з кольоровими зображеннями, для роботи в групах із застосуванням методу рольової гри; підготовлена для групової роботи класна кімната; екран для демонстрації візуальних джерел для спільного аналізу. Попереднє ознайомлення з критеріями культурної спадщини ЮНЕСКО.

Загальні настанови

Модуль, присвячений Сергію Параджанову та його творчості, є одним з найбільш яскравих прикладів, що відображають ідею проекту «Спільна історія. Культурні діалоги». Саме на матеріалах цього модуля можна з усією повнотою вивчати діалог і багатоголосся культур: національної, міської, класичної та модерної, матеріальної й духовної. Складність цього модуля полягає не тільки в його значному обсязі, але і в тому, що більшість оцінок стосуються кінофільмів, яких учні не бачили. Однак навіть якщо вчитель зможе організувати попередній перегляд цих кінострічок (більшість з них можна знайти і подивитися на хостингу <https://www.youtube.com/?gl=UA&hl=ru>), то всі фільми потребують коментування і певної підготовки учнів до їх перегляду. У фільмів досить складні сюжети і специфічні кінематографічні засоби. Учитель повинен бути готовий відповісти на можливі запитання про життя і творчість Сергія Параджанова, тому вивчення рекомендованої літератури є актуальним. Також потрібно взяти до уваги, що непідготовленим учням, які не володіють мінімальними знаннями про особливості художньої культури та її виражальних засобів, буде важко сприйняти деякі джерела. У цьому випадку вчитель повинен допомогти як із розумінням деяких термінів, так і з аналізом кожного джерела відповідно до запропонованих питань і загальних правил.

Безумовно, що вчитель може відібрати лише частину запропонованих джерел, проте в цьому випадку потрібно бути готовим до того, що ключове питання, як і решта питань і завдань, запропонованих авторами, можуть не отримати належної відповіді. Тому автори наполягають на стрункості і логічності матеріалу всередині кожного блоку за послідовного вивчення джерел, а також при використанні методу рольової гри «Наукова конференція про творчість Сергія Параджанова».

Початок заняття (5–10 хвилин)

Запропонуйте учням фотографію 1 або виведіть її на екран. Спитайте, чи знають вони людину на фотографії. Роздайте історичну довідку. Потім поставте запитання 1.

Назвіть тему та ключове питання заняття.

Крок 1 Підготовчий етап (35 хвилин)

Повідомте учням, що урок буде проходити у формі конференції мистецтвознавців. Завдання конференції — обговорення можливостей включення творчого доробку Сергія Параджанова в список культурної спадщини ЮНЕСКО.

Поєднайте учнів в малі групи. Поясніть, що їх завданням є вивчення джерел, присвячених творчості С. Параджанова та підготовка виступу на уявній конференції мистецтвознавців з різних країн-учасниць проекту. Кожна група має висвітлити певний аспект творчості, тому набір аргументів для внесення культурного

доробку С. Параджанова до списку ЮНЕСКО бажано сформулювати та записати на окремому аркуші. Під час конференції можуть виступити від одного до трьох учасників групи, залежно від розподілу ролей в середині групи.

Група 1 отримує конверт з набором джерел 2, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 22 та готує виступ про багатонаціональний характер творчості С. Параджанова.

Група 2 отримує конверт з набором джерел 2, 12, 15, 16, 17, 31 та готує виступ на конференції про те, що творчість С. Параджанова — це явище світового кінематографу.

Група 3 мусить отримати конверт з набором джерел 2, 3, 9, 18–23, 24–27 й підготувати виступ про художню цінність та особливість естетики творчості С. Параджанова.

Група 4 повинна отримати набір джерел 2, 4, 6, 7, 8, 9, 16, 24, 25, 26 й підготувати виступ, що розповідає про *автентичність*¹ творчого доробку С. Параджанова.

Група 5 отримує набір джерел 2, 5, 7, 8, 9, 18, 19 й готує виступ про те, як «вічні теми» мистецтва знаходять місце в творчості С. Параджанова.

Група 6 вивчає матеріали блоку 4 й готує виступ *про особистість режисера та митця*.

Крок 2 Рольова гра — конференція (30 хвилин)

Організуйте учнів таким чином, щоб частина з них була доповідачами на уявній конференції, а решта — слухачами. Варто поставити перед доповідачами паперові таблички із зазначенням теми виступу (відповідно до теми групи).

Запропонуйте представникам груп 1–5 протягом 4–5 хвилин розповісти про певний аспект творчості Сергія Параджанова. Учитель повинен стежити за графіком і тривалістю виступів, щоб вкластися у загальний час заняття.

Бажано, аби в учнів була можливість показати певні візуальні джерела під час виступу груп як ілюстрації до своїх тез, найкраще — на екрані.

Після виступу усіх груп надайте можливість їх учасникам задати один одному питання.

Надайте слово представникам групи 6.

Усьому класу покажіть джерела 33–34 та питання 24. Стимулюйте детальні відповіді на всі питання завдання 24. Підкресліть, що сам Сергій Параджанов був повноцінним співавтором Ю. Мечитова у постановочних фото, прагнучи підкреслити певні свої цінності, естетичні погляди. Заохочуйте використання поняття «свобода» при аналізі цих двох фотографій.

¹ Автентичність у мистецтві розуміється як достовірність, справжність творів мистецтва, оригінальність авторського потрактування.

Ідентичності в умовах полікультурного суспільства

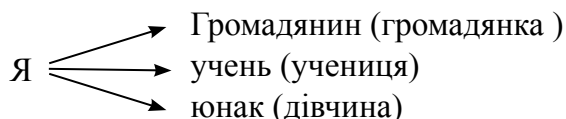
- ▶ **Які види ідентичності може мати окрема людина чи група людей та як ці ідентичності можуть поєднуватися у нашому повсякденному спілкуванні?**

Вік учнів	15–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
▶ Мета уроку	Навчитися розрізняти ідентичності у полікультурному суспільстві, напрацювати власне бачення того, як люди з різними ідентичностями можуть успішно співіснувати в одному суспільстві.
▶ Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. 2. Гібернау М. Ідентичність націй. — К.: Темпора, 2012. 3. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. — К.: ІПЕНД, 2002. 4. Соціокультурні ідентичності та практики. За ред. А.Ручки. — К.: ІС НАН України, 2002. 5. Інтерв'ю з родичами про їх досвід різних ідентичностей (що для них означають їхні ідентичності).
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
▶ Всі учні	Засвоєння понять ідентичність, полікультурність; усвідомлення їх багатозначності.
▶ Більшість учнів	Здатність характеризувати окремі види ідентичності та розрізняти їх між собою.
▶ Окремі учні	Розуміння проблем і переваг співіснування людей з різноманітними ідентичностями у полікультурному суспільстві.
▶ Підготовка вчителя до уроку	Роздрукувати необхідну кількість фотографій і цитат (також можна вивести їх на екран за допомогою проектора). Створити технічні можливості для групових презентацій. Організувати простір аудиторії для групової роботи.

Мотиваційна вправа (10 хвилин)

Задайте питання учням:

Якби вас спитали, хто ви такі — щоб ви відповіли? (запишіть на дошці всі самовизначення, які учні вкажуть, у вигляді наступної схеми:

...

Ініціюйте обговорення:

— *Чи можемо ми поєднувати це все одночасно?*

— *Чи все це однаково важить, має одне й те саме значення для нас?*

Крок 1 Ознайомлення з темою та ключовим питанням (3 хвилини)

Можливе коротке вступне слово вчителя:

Кожна людина рано чи пізно замислюється над тим, хто вона така і до якої соціальної спільності належить. Пошуки самого себе завжди були складним процесом. Але цей пошук значно ускладнився в сучасних умовах, коли люди стають все більш мобільними, отримують значно більше можливостей та інструментів для міжкультурної взаємодії. За цих умов людина стикається з безліччю викликів, які змушують її знову і знову повертатися до питання про особисту приналежність і причетність до долі тієї чи іншої соціальної спільності. У різних ситуаціях це рішення буде різним. Так вибудовується цілий набір груп, до яких може належати людина протягом свого життя і серед яких будуть як більш важливі (затребувані), так і менш важливі. Приналежність людини до тієї чи іншої групи багато в чому визначає її дії, формує спосіб сприйняття інших людей і модель взаємодії з ними. Для вибудовування позитивного діалогу з «різними», «іншими» людьми дуже важливо бути соціально компетентними, вміти бачити і поважати те, що може бути значущим для інших людей.

Крок 2 Робота з візуальним рядом (Блок 1) (10 хвилин)

— Як ви гадаєте, як би ми спитали у тих людей, що зображені на фотографіях, хто вони є — щоб вони нам відповіли? (ілюстрації можна вивести на екран, а учням роздати номери фотографій, які слід прокоментувати)

Необхідно акцентувати увагу учнів на питанні — як саме вони здогадалися, ким є людина зображена на фотографії¹, і яку професійну, національну, вікову або іншу соціальну групу вона представляє. Зверніть увагу учнів на те, що люди одночасно можуть належати до декількох груп, одна з яких буде визначальною.

Рокери — з'явилися як субкультура в п'ятдесятих — на початку шістдесятих років ХХ століття, в епоху рок-н-ролу, представниками музики і стилю якої стали

¹ Зверніть увагу: джерело 5 зображує рокерів, а джерело 6 — стімпанків.

Чак Беррі, ранній Елвіс Преслі, Джин Вінсент та інші. Однак перших рокерів об'єднував тільки один принцип — манера їзди на мотоциклі, а вже потім з'явилося таке поняття як стиль.

Стімпанк — субкультура, що підтримує напрямок наукової фантастики, який моделює альтернативний варіант розвитку людства, в умовах якого були досконало освоєні технологія парових машин і механіка. Як правило, для стімпанку характерною є стилізація під епоху вікторіанської Англії (друга половина XIX століття) і епоху раннього капіталізму.

Додаткову інформацію про ці субкультури можна знайти в Інтернеті:

1. Кто такие рокеры? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://proekt-obrazovanie.ru/s-migu-po-nitke/264-kto-takie-rokery>.
2. Буславская В. Стимпанки: кто они и чем занимаются? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://youth-time.eu/_articles_323.
3. Что такое стимпанк? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://steampunker.ru/page/steampunk_about/.

Крок 3 Робота із словником (Блок 2) (7 хвилин)

Запропонуйте учням, використовуючи свій досвід, отриманий при виконанні завдань блоку 1, сформулювати своє визначення поняття «ідентичність».

Прочитайте разом з ними наведені в тексті основні поняття, важливі для розуміння даної теми. Наскільки збігається розуміння «ідентичності», сформульоване учнями самостійно зі змістом визначення, прочитаного вчителем? Для подальшого виконання цього завдання учнів слід попросити об'єднатися у пари і запропонувати їм обговорити між собою, що співпало і що виявилось відмінним в їх власному трактуванні ідентичності та науковому визначенні.

Також можна разом з учнями обговорити значення найбільш складних для розуміння місць у запропонованих визначеннях, наприклад «ототожнення себе з певними групами» тощо.

Крок 4 (25 хвилин)

Підготовка простору для групових презентацій. Організуйте учнів в 8 груп (за кількістю запропонованих видів ідентичності). Кожна з груп отримує по одному джерелу (джерела 9–16) та набору питань (питання 14 та 15). Читаючи запропоновані фрагменти, учні повинні виокремити ключові риси та характеристики того чи іншого виду ідентичності. Результатом роботи учнів повинно стати невеличке повідомлення інформаційного характеру про той вид ідентичності, з яким вони працювали.

Крок 5 (25 хвилин)

Учні залишаються у створених раніше групах. Робота у межах цього кроку може проходити в різний спосіб, залежно від технічних засобів навчання.

- 1 стратегія:* На екран послідовно виводяться тексти інтерв'ю з джерела 17, і якійсь групі за вибором вчителя пропонується висловити свої міркування з приводу того, які характеристики якого аспекту ідентичності можна знайти в цьому інтерв'ю. Учні з інших груп можуть доповнити або поправити відповідь.
- 2 стратегія:* Роздати на кожную групу по одному інтерв'ю та 16 питань (завдання до 17 джерела). Кожна група представляє класу своє інтерв'ю та характеризує його відповідно до завдання.

Крок 6 Підсумкове обговорення (5 хвилин)

Крок 7 Зворотній зв'язок (метод незавершених речень) (2 хвилини)

Зворотний зв'язок (метод незавершених речень) — учні індивідуально дають письмові відповіді:

- ▶ *На цьому занятті я дізнався / дізналася...*
- ▶ *Найцікавішим для мене було...*
- ▶ *Моя індивідуальна підготовка до заняття полягала у тому, що...*
- ▶ *Чи виникали у вас якісь проблеми під час виконання завдань. Якщо так, то які...*
- ▶ *Головний висновок, який я зробив / зробила процесі роботи на уроці, це...*
- ▶ *Моя персональна відповідь на ключове питання теми...*

Оцінюється:

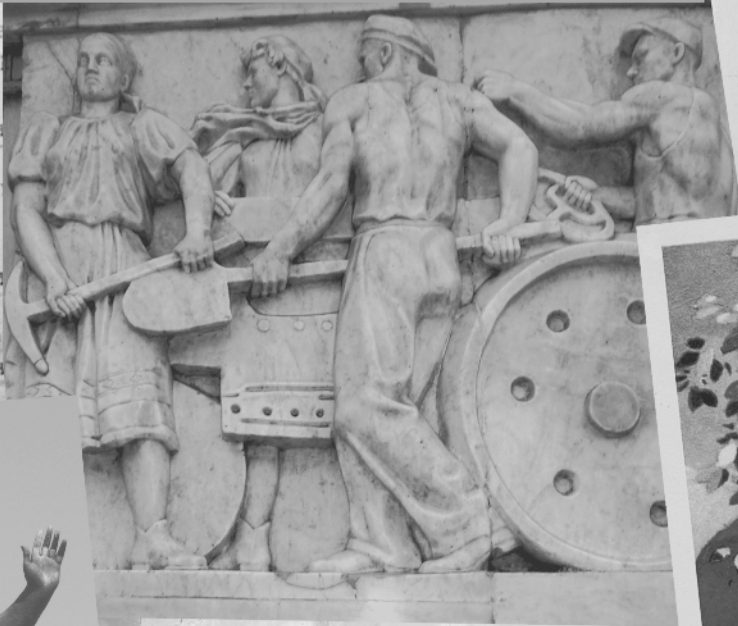
- вміння виявляти ознаки приналежності людини до тієї чи іншої групи;
- вміння отримувати інформацію та передавати її іншим учням;
- вміння коректно застосовувати терміни;
- глибина засвоєння матеріалу, отриманого від інших учнів, здатність застосовувати його на практиці (при виконання завдання 17);
- відповідь на ключове питання, сформульована на основі групової роботи.

Розділ II

КУЛЬТУРА І ПОЛІТИКА

2.
 олжение
 телеграммы № 20311
 ить с речами руководителям правитель
 ствителям Китая.
 кинотеатрах города показать кинофиль
 Сталина.
 х показать следующие спектакли о жизни
 Сталина "Великое будущее" и "Из искр
 установить сталинские премии.
 стоящее имя конституции - сталинская
 скую энциклопедию полностью записать
 В.Сталина.
 днем сталинской победы.
 нахождение Василия Сталина и объявить
 канавезде возбудить ходатайство пере
 едений И.В.Сталина, который в настоя

Ключові питання до розділу «Культура і політика»

- ▶ Які зміни та чому відбулися із святами Різдва та Нового року впродовж XIX–XX ст.?
- ▶ Як назви вулиць та площ відображають ставлення влади до минулого та сучасного?
- ▶ Як зміни у суспільних відносинах впливають на образ жінки?
- ▶ Що та як розповідають пам'ятники про зміни у суспільстві?
- ▶ Як зміни у суспільстві впливають на ставлення до минулого та пам'ятника, що його уособлює?
- ▶ Як мистецтво, поезія та музика використовувалися у пропаганді «дружби народів» СРСР?
- ▶ Яким було міжнаціональне спілкування радянської молоді?
- ▶ Що розповідають про минуле радянські традиції святкування Першотравня?
- ▶ Що робить суспільство єдиним та багатоманітним?
- ▶ Що таке цінності та як вони впливають на суспільство?

Нелегка доля свят Різдва та Нового року в XIX–XX ст.

► Які зміни та чому відбулися із святами Різдва та Нового року впродовж XIX–XX ст.?

Вік учнів	14–17 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати вплив суспільних змін й державної політики на свята Різдва та Нового року як прикладів трансформації культурного життя.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Душечкина Е. В. Русская елка: История, мифология, литература. — СПб. 2002. 2. Алла Сальникова. История елочной игрушки. — М.: НЛО, 2011. 3. Андрей Жвалевский, Евгения Пастернак. Правдивая история Деда Мороза. — М.: Время, 2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://loveread.ws/read_book.php?id=7107&p=1. 4. Коллекция старинных рождественских и новогодних открыток он-лайн. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kyda-komy.ru/novogod.html. 5. Коллекция старинных рождественских и новогодних открыток он-лайн. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.kyda-komy.ru/novogod.html. 6. О советской пропаганде. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.liveinternet.ru/community/3299606/post301950278/. 7. Откуда взялся Дед Мороз. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://log-in.ru/articles/otkuda-vzyalsya-ded-moroz-i-ego-proiskhozhdenie/. 8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.history.com/topics/christmas/history-of-christmas-trees. 9. Никаких компромиссов с Дедом Морозом. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/history/nikakih-kompromissov-s-dedom-morozom-_html.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Дізнаються, як змінювалися ставлення до свята Різдва і Нового року та процес їх святкування протягом XIX–XX ст. в Російській імперії та СРСР.
► Більшість учнів	Зможуть назвати та навести приклади змін в суспільстві та державній політиці на прикладі окремих елементів святкування: різдвяної та новорічної ялинки, святкових прикрас, самої процедури святкування, Діда Мороза як головного персонажу.
► Окремі учні	Зможуть проаналізувати та пояснити причини трансформації різдвяного та новорічного свят протягом XIX–XX ст.
► Підготовка вчителя до уроку	Для уроку необхідно: — Мати мінімум 3–4 комплекти кожного блоку з питаннями (кожен комплект з розрізаних сторінок повинен бути зібраний в конверт без втрати нумерації джерел відповідно до інструкції).

<p>► Підготовка вчителя до уроку</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Бажано надати роздруковані кольорові візуальні джерела або декілька окремих ноутбуків з можливістю виводу на екран візуальних джерел блоку для кожної групи. — Організована для групової роботи класна кімната. — Добре сформовані навички вчителя щодо організації групової роботи. — Двосторонні таблички на столи: з одного боку — номер групи, з іншого — тема експерта («Свято», «Ялинка», «Прикраси», «Дід Мороз»).
---	--

Загальні зауваження

Особливістю даного модуля є його великий обсяг та значна кількість інформації, якою учні повинні — оволодіти для відповіді на ключове питання.

Матеріали модуля не вимагають спеціальних знань, проте учні зможуть ефективніше аналізувати джерела, якщо будуть ознайомлені з історією СРСР, поняттями «державна пропаганда», «атеїзм», «дефіцит».

Крім того, матеріали блоків 2 і 3 можуть бути використані при вивченні історії СРСР 1920–1930-х рр. як приклад державної ідеології в галузі культури.

Також вчителю важливо розуміти, що матеріали модуля, присвячені світській міській культурі XIX–XX ст. й не відображують специфіки святкування Різдва і Нового року в селянському середовищі. За наявності додаткового навчального часу вивчення різдвяних традицій на селі може бути окремим проектом. Особливо така рекомендація актуальна для вчителів Молдови та України.

Учитель може організувати порівняння традиційної й міської культури на прикладі історії свята для уроків суспільствознавства або предметів, пов'язаних з вивченням культури.

Також варто взяти до уваги, що даний матеріал охоплює, в першу чергу, європейську частину російської та радянської території й не розкриває усієї повноти альтернативної поведінки мешканців СРСР, в першу чергу жителів країн Прибалтики, західних областей України та Білорусії. Тут виразніше збереглася традиція святкування Різдва як забороненого свята з прихованим слуханням меси з Ватикану по радіо, відвідуванням релігійних храмів, приготуванням страв традиційної кухні тощо. Вивчення цього аспекту можливе засобами усної історії, а також може бути окремим проектом для факультативних занять та курсів за вибором.

Враховуючи те, що матеріали модуля розлогі, а навчальний час обмежений двома академічними годинами — 90 хвилин, доцільно організувати роботу з його змістом за допомогою методу групової роботи в три етапи (як варіант методу «джиг-со»¹).

¹ Див. розділ «Як зробити роботу активною».

Робота в групах

1 етап: «домашні групи» — відповідно до історичних періодів, що розглядаються, груп мусить бути чотири або вісім, за кількістю чотирьох змістовних блоків модуля. Методи організації груп описані в методичних рекомендаціях².

2 етап: «експертні групи» — згідно із тематичним підходом:

- ▶ історія свята як такого;
- ▶ історія ялинки як символу свята;
- ▶ історія новорічних прикрас;
- ▶ історія Діда Мороза як новорічного святкового персонажу.

Число учасників груп так само повинно бути кратним чотирьом.

3 етап: повернення в «домашні групи», обмін отриманою інформацією, обговорення та відповідь на ключове питання.

При обмеженому часі для роботи, «домашні групи» можуть отримати матеріал для вивчення кожного періоду як попереднє домашнє завдання. У цьому випадку заняття можна провести як комбінацію кроків 1,2,4 та 5 за умови проходження кроку 3 вдома й організації розподілу в «експертні» групи на етапі кроку 2.

Також вчитель може самостійно обрати декотрі джерела або блоки та запропонувати їх вивчення згідно з питаннями та завданнями до цих джерел, не забуваючи при цьому про ключове питання.

Крок 1 Початок заняття (5 хвилин)

Запитайте учнів:

1. *Що таке свята?*
2. *Чому ми любимо свята?*
3. *Які свята ви можете назвати? Що це за свята — особисті, сімейні, колективні, офіційні?*
4. *Чому ми любимо Новий рік та Різдво?*

Під час обговорення цього блоку питань, зверніть увагу учнів на значення самого слова «свято». Використовуйте національну мову для пояснення цього поняття. При відповідях на питання 4 уточніть, як учні сприймають Новий рік та Різдво (питання 3).

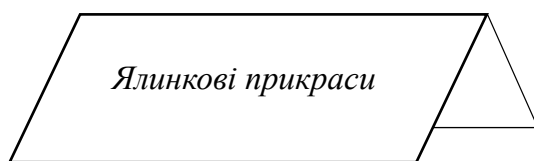
Крок 2 Оголосіть тему та мету заняття. Проведіть міні-лекцію на основі матеріалів «історичної довідки» для всіх груп. Назвіть ключове питання. Бажано, щоб воно було записане на дошці або великому аркуші паперу та було доступне учням протягом усього заняття.

² Див. розділ «Як зробити роботу активною».

Крок 3 Вивчення нового матеріалу згідно з розподілом джерел у блоки*(30–35 хвилин)*

Створіть 4 (або 8) «домашніх» груп по 4 або 8 осіб. Кількість груп повинно бути кратним чотирьом (за кількістю блоків з інформацією). Роздайте в кожную групу матеріали кожного блоку окремо. Як варіант, створити групи можна за допомогою маленьких кольорових пронумерованих папірців. «Домашні» групи створюються за нумерацією (усі «одиниці», «двійки» тощо), а «експертні» — згідно з кольором (червоний, зелений, синій тощо)

Для прискорення розподілу учасників на групи можна використати прийом «табличок-вказівників», коли на одній стороні картки вказані номер групи або історичний період, а з іншої — колір чи назва теми, в межах якої вони будуть узагальнювати інформацію. Наприклад:

Поясніть завдання проаналізувати матеріали блоку відповідно до запропонованих питань та завдань до кожного з блоків. Повідомте учням, що кожна група вивчає різний період, і що в кожній групі є «експерти» з окремих тем: «свято», «ялинка», «прикраси», «Дід Мороз».

Важливо попередити учасників груп ще під час роботи, що після вивчення матеріалів учні будуть виступати в ролі експертів у нових групах. Учитель може призначити сам чи запропонувати групі самостійно вирішити, хто саме буде експертом та з якої теми — це дозволить краще відібрати необхідний матеріал.

Оскільки тем чотири, то й, відповідно, кількість учасників груп мусить бути кратною чотирьом. Для врівноваження кількості матеріалу для теми «свято» може бути запрошено по 2 учні в якості експертів саме з цієї теми, і в цьому випадку кількість учасників «домашньої групи» може бути 5 осіб.

Під час вивчення матеріалів блоку підходьте до кожної групи та надавайте допомогу при аналізі окремих джерел. Звертайте увагу на те, що поняття «ялинка» використовується в двох значеннях: як різдвяне дерево, атрибут свята, й як найменування спеціального свята з встановленням переважно хвойного дерева вдома та публічних місцях.

Врахуйте, що матеріал блоку 2 є достатньо складним, особливо якщо учні не вивчали періоду 1917–1930-х рр. на уроках історії.

Стимулюйте не лише читання текстових джерел й розглядання візуальних матеріалів, а й групове обговорення відповідей на питання в межах кожного блоку.

Крок 4 **Організація «експертних» груп й узагальнення матеріалів за темами** (20 хвилин)

Запропонуйте учням перейти в нові, «експертні» групи й вислухати один одного в хронологічному порядку. Мета кожної групи — прослідкувати зміни в ставленні держави й суспільства до святкування Різдва й Нового року, з'ясувати причини цих змін й вміти їх пояснити на прикладі ялинки як атрибуту свята, опису самої процедури святкування, новорічних та різдвяних прикрас, місця і ролі діда Мороза у святкуванні.

Оскільки інформація з багатьох джерел перегукується, а школярам може бути складно визначити, які саме фрагменти текстів або малюнки слід взяти з собою в нові групи, учителю варто допомогти учням з вибором джерел.

Джерела для груп.

Для першої групи «експертів», які будуть обговорювати зміни самого свята, його популярності, заборони, дозволу тощо — №№ 2, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 22, 29, 32, 33, 44, 46.

Для другої групи «експертів», які будуть обговорювати зміни, пов'язані зі змінами у ставленні до використання хвойного дерева як атрибуту свята — №№ 1, 2, 5, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 31, 37, 41, 42, 43, 44, 45.

Для третьої групи «експертів», що будуть обговорювати історію ялинкових прикрас — №№ 3, 6, 7, 12, 18, 20, 21, 25, 27, 28, 34, 35, 36, 45.

Для четвертої групи «експертів», які будуть обговорювати історію Діда Мороза як новорічного персонажу — №№ 9, 11, 16, 22, 23, 26, 30, 31, 39, 40, 42, 43, 47.

Запропонуйте учням у нових експертних групах обговорити ключове питання на прикладі одного з елементів святкування, зібрати аргументи для своєї відповіді з різних хронологічних періодів. Надайте кожній групі великі аркуші паперу, на які учні можуть записати ключові слова та розмістити найбільш наочні ілюстрації для інформування однокласників.

Представлення роботи експертних груп найкраще проводити як коментовану презентацію з використанням матеріалів джерел.

Крок 5 (10 хвилин)

Попросіть учнів повернутися до їх домашніх й обмінятися інформацією. Зверніть увагу учнів, що тепер в «домашніх» групах вони володіють інформацією щодо всіх чотирьох періодів з усіма атрибутами свята.

Крок 6 Запропонуйте учням відповідати на ключове питання (10–15 хвилин)

Запропонуйте решті груп доповнити висловлювання та за наявності в учнів відповідного досвіду оцінити рівень відповідей основних доповідачів за шкалою від 1 до 4 відповідно до критеріїв: «повнота», «аргументованість», «послідовність».

Крок 7 Проведіть підсумкове обговорення (5 хвилин)

Які суспільні зміни та як позначилися на святкуванні Різдва та Нового року протягом XIX–XX ст.?

Як варіант роботи в класі, де учні не володіють в достатній мірі навичками аналізу історичних джерел та не мають навичок групової роботи, можна після вивчення матеріалів відповідно до 1 та 2 етапів роботи в групах (дивись вище) організувати підсумкове обговорення у спрощеному вигляді:

- Попросіть на вибір вказати найбільш цікаве джерело й коротко пояснити причину вибору.
- Запитайте в учнів, що нового вони дізналися з цього заняття.
- Попросіть учнів обрати три джерела з усього модуля, які б вони помістили в свій власний підручник з історії. Запропонуйте їм пояснити свій вибір.

В якості домашнього завдання, за наявності додаткового навчального часу для подальшого вивчення теми, запропонуйте учням придумати питання й провести вдома інтерв'ю з батьками або старшими членами родини за темою: «Новий рік та Різдво в історії нашої родини».

Одним з варіантів узагальнення матеріалів заняття може бути завдання підготувати матеріал для шкільної газети, сайту школи, випуску шкільного радіо або підготовка міні-виставки з кожного періоду або теми із використанням додаткової інформації, перш за все — візуальної.

Рекомендації щодо аналізу окремих джерел модуля

Джерело 2. Різдвяна ялинка в Анічковому палаці, картина художника Олександра Чернишова. Поясніть учням, що Анічков — це назва одного з палаців імператорської родини Росії. Зверніть увагу на час створення картини і на те, що вона може слугувати офіційним підтвердженням зображеного на ній свята. На цьому святі в імператорському палаці показані численні ялинки, столи з подарунками, святково вбрані придворні.

Джерело 10. Про зміни в святі в перші роки радянської влади

Якщо учні не вивчали періоду Громадянської війни 1917–1920 рр. та перших років радянської влади, то їм невідомі імена Колчака, Денікіна, назва «Антанта», терміни «кулак», «непман» тощо. Тому вчителю варто коротко пояснити значення цих слів. А також треба звернути увагу та роз'яснити вислів про ідею «підміни» свят, що, на думку радянських ідеологів, «могло допомогти населенню ... прийняти радянську ідеологію».

Джерело 13. Уривок з листа в дитячий журнал «Друг дітей»

Зверніть увагу, що це лист дорослої людини, котра пише до дитячого журналу, і на те, що в цей час жодне друковане видання в СРСР не виходило без ретельної попередньої цензури, таким чином будь яка приватна думка насправді виявлялася цілком офіційним повідомленням, інакше цього б не надрукували. Варто дуже уважно попрацювати з мовою цього тексту. Усі матеріали джерел **Блоку 2** є прикладом пропаганди, тому їх аналізу варто приділити більше уваги. Це можливо, якщо крок за кроком опрацьовувати їх відповідно до питань №№ 17–21. При аналізі **джерела 16** зверніть увагу на всі підписи та зображальні засоби, використані художником. Наприклад, у Діда Мороза, що стоїть із сокирою біля ялинки, зображено німб над головою, що є натяком на канонічне зображення Бога й святих в християнстві. Обговоріть те, як це зображення пов'язане з назвою журналу. При відповіді на питання № 21 зверніть увагу, що заклик на малюнку 15 складається з двох частин — не купувати ялинок і займатися зимовими видами спорту.

Джерело 19. З листа в газету «Правда» кандидата в члени Політбюро ЦК КПРС Павла Постишева «Давайте організуємо до Нового року дітям гарну ялинку!» від 28 грудня 1935 року. При аналізі цього джерела зверніть увагу, що газета «Правда» — це офіційне друковане видання ЦК ВКП(б) (згодом — КПРС) й, відповідно, усієї влади в СРСР, і що подібні пропозиції даної конкретної людини не могли бути спонтанними, імпровізованими. Таким чином, рішення радянського керівництва про повернення свята в новій версії було оформлене як пропозиція «знизу», як ініціатива майже рядового члена партії. Як пише дослідниця Олена Душечкіна «Тепер важко уявити собі ті почуття (радості, здивування, настороженості, розгубленості), які наприкінці грудня 1935 року могло б викликати у читачів це повідомлення в газеті. За декілька днів до Нового року головна газета країни, орган ЦК ВКП(б), несподівано не тільки дозволяє, а й *рекомендує* організацію ялинок в дитячих закладах, що мовою тих років означало *повеління, наказ*. Свідченням тому є відповідна стилістика (у заголовку та заключному реченні спонукальне до дії «давайте» («*давайте організуємо...*») й декілька повторюваних конструкцій, що передавали обов'язковість, необхідність здійснення рекомендованої дії: «*необхідно покласти цьому край...*», «*повинні організувати...*», «*скрізь повинна бути...*», «*повинні допомогти в організації...*». Також можна нагадати, що це рішення було прийняте наприкінці 1935 року, коли в СРСР стали помітними перші результати модернізації, закінчилася колективізація, був придушений будь-який опір з боку селянства, в Україні пройшов страшний, інспірований владою голод 1932–1933 рр., відбулися масові арешти інтелігенції, закінчилася політика коренізації, пройшла перша хвиля терору 1934 р.

Аналізуючи **джерело 21 «3 інструкції Наркомпросу про прикрашання новорічної ялинки»** (як і при аналізі джерел 24, 25, 26, 27, 28) варто звернути увагу на зміну символіки новорічних прикрас і на те, як ця символіка сама по собі прибирала зв'язок ялинки із різдвяними святами і перетворювала новорічну ялинку в світське та далеке від первісного задуму свято.

При аналізі **джерел 29, 30** зверніть увагу учнів на символіку, яка вказує саме на новорічний характер листівок — ялинка, Дід Мороз, зима. Варто звернути увагу учнів, що снаряд на листівці 29 є «подарунком» ворогові, а на листівці 30 Дід Мороз зображений зі зброєю.

При вивченні матеріалів **блоку 3** можна звернутися до досвіду учнів та їх сімейних традицій. Однак слід дотримуватися логіки подання та аналізу джерел блоку.

При аналізі **фотографії № 37** зверніть увагу на те, що фотографію зроблено у промисловому приміщенні, що це приміщення електроцеху і що на цій фотографії присутнє достатньо курйозне поєднання декількох символів: опалювальні труби, робочі каски, телефон термінового зв'язку, портрет Енгельса в куті та вбрана ялинка.

При аналізі **джерел 39–40** зверніть увагу на те, що за часів СРСР не було ринкової економіки, відтак, усі побутові ательє були державні, тому ініціатива сервісу з Дідами Морозами йшла від держави. Підкажіть, що Дідів Морозів запрошували не тільки додому, а й на виробництва та в установи.

При аналізі **джерел 41–44** зверніть увагу на те, що хоча це все постановочні фотографії, тим не менше вони відображають описані в текстах явища: значимість новорічних свят, їх «дитячий характер», запрошення Діда Мороза додому. Зверніть увагу, що на фотографії 43 зображено сільську родину фельдшера та продавчині з магазину, тобто це сільська інтелігенція, що впроваджує в побут елементи міської культури, зокрема ялинку.

При аналізі **джерела 45**, що містить дві новорічні листівки з текстами поздоровлень, зверніть увагу на те, що тексти в листах відкриті, не запаковані в окремий конверт, відтак ці поздоровлення міг прочитати будь-хто сторонній. А також зверніть увагу на те, що ці листівки надіслані з різних частин СРСР, що дозволяє трактувати поздоровлення за допомогою листівок як своєрідний засіб комунікації, один з найбільш доступних на той час.

Також зверніть увагу на малюнки на **листівках 45, 46, 47**. Якщо листівки з джерела 45 не ідеологічні, то листівка 46 містить символи радянської влади (червоний прапор, Спаська вежа з годинником як символ Кремля, Останкінська телевежа в Москві). А листівка 47 — одна з безлічі листівок 1960–1980 рр., які використовували космічну тематику з підкреслено радянськими конотаціями освоєння космосу — на ракеті червона зірка та прапорець з символікою державного гербу (серп і молот). Також варто підкреслити, що ці поштові листівки є історичним джерелом саме у зв'язку з їх конкретною хронологічною прив'язкою — появою в пейзажі Москви телевежі в Останкіно й початком освоєння космосу.

Діалог часів у назвах вулиць та площ

► Як назви вулиць та площ відображають ставлення влади до минулого та сучасного?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
► Мета уроку	<p>— проаналізувати, як ставлення влади до минулого та сучасності впливає на назви вулиць та площ;</p> <p>— проаналізувати причини перейменувань вулиць та площ;</p> <p>— продемонструвати вплив політичних чинників на міську топоніміку;</p> <p>— виявити, в яких випадках політична кон'юнктура не впливає на назви вулиць і площ).</p>
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Изменение названий улиц Тифлиса — Тбилиси в XIX и XX веках. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mytbilisi.narod.ru/history/tiflis/streets_01.html. 2. Тифлись и его окрестности. Иллюстрированный карманный путеводитель. — Тифлис, 1913. — Режим доступу: http://meskhi.net/tiflis/. 3. Тбилиси: улицы, проспекты, площади. Энциклопедия. — Тбилиси, 2011 (на груз.). 4. Туристический путеводитель Luscinia. (раздел «Тбилиси. Город»). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://luscinia.ru/georgia/tbilisi/. 5. Как выглядел «Майдан Незалежности» и какой вид у него будет в будущем. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://blog.vertaki.com.ua/kak-vyglyadel-majdan-nezalezhnosti/. 6. Книжник Михаил. Ташкент, Сквер. — Письма о Ташкенте. Художественный исторический альманах. — Режим доступу: http://mytashkent.uz/2007/06/10/tashkent-skver/.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	З'ясують причини перейменувань вулиць та площ, а також знесення або встановлення пам'ятників.
► Більшість учнів	Навчаться знаходити взаємозв'язок між політичною кон'юнктурою та зміною пам'ятників і назв вулиць та площ.
► Окремі учні	Отримають навички аналізу й оцінки історичної епохи на основі вивчення назв вулиць та площ, а також пам'ятників, що встановлюються.
► Підготовка вчителя до уроку	Підготуйте таблиці джерела 2 (див. мотиваційну вправу) на дошці або фліпчарті. Фліпчарті, маркери.

Початок заняття (3 хвилини)

Вчитель формулює ключове питання: *Як назви вулиць та площ, а також встановлені на них пам'ятники віддзеркалюють зміни у офіційному потрактуванні минулого та сучасного?* і фіксує усі можливі відповіді на дошці.

Після цього вчитель може звернутися до класу із завчасно підготовленим вступним словом про практику перейменувань та зміни пам'ятників (можна, якщо є такі приклади, зробити це на матеріалах головної площі та прилеглих до неї вулиць столиці, власного міста, районного центру, в селі, і подій, з якими була пов'язана зміна назв). Зверніть увагу учнів на пріоритети влади при виборі назв.

Мотиваційна вправа (метод — мозковий штурм) (5 хвилин)

Робота з інформаційною довідкою 1 та джерелами 1 і 2. Учні виконують завдання 1. Вчитель вивішує завчасно заготовлену або відтворює на дошці таблицю з джерела 2, додавши третю колонку. В цю третю колонку вписуються правильні відповіді учнів. Вчитель звертає увагу на назви площі й підказує, у разі потреби, наведену нижче інформацію про причини перейменування.

Дата закріплення назви / перейменування	Назва	Причина привласнення імені / перейменування
До 1869		Не було площі чи вулиці в сучасному розумінні, місцевість мала назву «Козяче болото».
1869	Хрещатицька площа	Назва походить від назви вулиці, що розташована поруч. Як площу її почали сприймати приблизно з 1830-х років, коли навколо неї зросли перші будинки. До того часу — це було звичайне перехрестя. Відтоді за цим місцем закріплюється спочатку неофіційна назва — Хрещатицька площа, яка згодом набула офіційного статусу (1969 р. вважається роком першої згадки назви в офіційних джерелах).
1876	Думська площа	У 1876 р. на площі було споруджено будівлю Міської думи. У 1913 р. перед нею було встановлено пам'ятник П. Столипіну.
1919	Радянська площа	Встановлення Радянської влади в Україні.
1935	Площа Калініна	На честь 60-ти річчя М. І. Калініна (1875–1946) — радянського державного і політичного діяча, голови Центрального Виконавчого Комітету СРСР (1922–1938 рр.).
1977	Площа Жовтневої Революції	Перейменування відбулось на честь 60-ти річчя Жовтневої революції, тоді ж на площі був встановлений монумент Жовтневої революції з фігурою В. І. Леніна й ансамбль фонтанів.
1991	Майдан Незалежності	Перейменування відбулось у зв'язку з здобуттям Україною незалежності. Такою назва площі залишається і дотепер.

Додаткова інформація

У 2001 р. Майдан Незалежності пережив значну реконструкцію, замість старих фігур та фонтанів на площі з'явилися нові пам'ятники, скульптури та фонтани. У центрі площі встановлена біла колона, яку увінчує фігура жінки (Берегині) із калиною гілкою в руках, що символізує незалежність України. У 2013 році в результаті рішення українського уряду призупинити процес підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом в країні загострилася суспільно-політична криза. Це рішення призвело до масових акцій протесту у центрі Києва, а також в інших містах України. По аналогії з Помаранчевою революцією 2004 року Майдан Незалежності у ЗМІ та соціальних мережах отримала назву Євромайдану. Події зими 2013–2014 року, що супроводжувалися силовим протистоянням між протестувальниками та силовими структурами і жертвами, отримали назву Революції гідності.

Крок 1 (12 хвилин)

Учитель пропонує учням ознайомитися з джерелами 3–5, після чого вони, за допомогою вчителя, заповнюють відповідну таблицю. Використовуючи таблицю, а також історичні довідки 1–2, вони відповідають на питання 2–4.

Зверніть увагу учнів на історичну довідку 2: хто ці люди, чікими іменами названі головна площа та прилеглі до неї вулиці, чим вони могли заслужити увічнення власних імен у назвах площ та вулиць, наскільки співпадає оцінка їх заслуг владою та місцевим населенням. В яких випадках оцінки влади і населення співпадали, а в яких — розходилися?

Попросіть учнів виокремити вулиці, назви яких не змінювалися та запропонуйте їм спробувати пояснити причини цього.

Можлива відповідь на питання 2:

— *У царські часи героями вважалися підкорювачі Кавказу, за Радянських часів — більшовики, що внесли чималий внесок у встановлення радянської влади на території усієї Радянської держави, після здобуття незалежності — це національні герої.*

Можлива відповідь на питання 3.

— *Йдеться про відомих діячів культури, яких цінували та шанували в усі часи. Їх творчість заснована на загальнолюдських цінностях, що є універсальними та не змінюються з часом. Швидше змінюються цінності, що прив'язані до політичної кон'юнктури.*

Можлива відповідь на питання 4.

— *На перейменування впливали епохальні події, такі як зміна історичної епохи, державного ладу, ідеології, системи правління, що були результатом революцій, переворотів, воєн між країнами чи громадянських воєн тощо. В нашому конкретному випадку — це втрата чи відновлення державної незалежності, встановлення радянської влади.*

Далі іде робота з питаннями 5–6 (джерела 6–7 та історична довідка 3). Задайте додаткове питання — чи є загальні закономірності у процесах привласнення імен міським об'єктам у різні епохи?

Крок 2 Робота з матеріалами блоку 2. Пам'ятники на вулицях та площах*(15 хвилин)*

Учитель на прикладі джерел 8–10 та історичної довідки 4 обговорює з учнями, як саме зі зміною історичної епохи, змінюється назва центральної площі Ташкента та пам'ятники, встановлені в центрі міста. Підготуйтеся заздалегідь до цього етапу роботи. Додаткову інформацію з цього приводу можна знайти в Інтернеті за тегами «пам'ятники Ташкента», або почитати статтю М. Книжника «Ташкент, Сквер» за посиланням: <http://mytashkent.uz/2007/06/10/tashkent-skver/>.

Далі учні в парах працюють з джерелами 11–13 та історичною довідкою 5 і відповідають на питання 7–8.

Можна поставити додаткове запитання: *Що спільного і відмінного у зміні пам'ятників на центральних площах Ташкента та Тбілісі?* На дошці або фліп-чарті накресліть таблицю з двома колонками — «спільне» та «відмінне» — та запишіть відповіді учнів.

Можливі відповіді:

Спільне: *процеси заміни пам'ятників пов'язані з історичними етапами та зміною політичної кон'юнктури.*

Відмінне: *зміни в Ташкенті мають більш інтенсивний характер (відбуваються частіше); в Тбілісі за часів незалежності встановлено пам'ятник святому, а в Ташкенті — історичному діячеві.*

Узагальнююче питання *(8 хвилин)*

Наприкінці заняття вчитель ставить узагальнююче запитання:

Чому назви вулиць та площ можуть стати історичним джерелом?

Можлива відповідь:

— *Через назви вулиць та площ, біографічні дані особистостей, яким встановлюють пам'ятники, ми можемо довідатися про те, який сценарій бачення минулого є прийнятний для влади, якою є політична кон'юнктура в країні. З іншого боку, процеси перейменувань та заміни пам'ятників відображають і зміни, що відбулися в свідомості людей, у їх світобаченні, що в цілому вимагає і змін у координатах життя — назвах та пам'ятниках.*

Домашнє завдання *(2 хвилини)*

Підготуйте для стінної газети або стенду інформацію про історію вашої вулиці / головної площі вашого міста.

На наступному уроці учні представляють і обговорюють підготовлені ними матеріали. Вчитель підбирає найбільш цікаві історії для стінної газети чи стенду «Історія вулиць та площ нашого міста».

Як «баба» стала «товаришем»... Образ післяреволюційної жінки

► Як зміни у суспільних відносинах впливають на образ жінки?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	На прикладі текстів та монументальної скульптури показати вплив державної пропаганди та соціальних змін на образ та роль жінки в суспільстві.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Монументальное искусство — словарная статья в художественной энциклопедии. — Режим доступа: http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_pictures/ 2. Советское монументально искусство. — Интернет-журнал CODE RED. — Режим доступа: http://www.codered.ru/mag/art/public/862 3. Толстой В. П. У истоков советского монументального искусства, 1917–1923. — М.:Изобразительная культура, 1983. 4. Тягунов Ф.Ф. Искусство при социализме и коммунизме. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: Мехнар.info http://mexnar.info/articles.php?article_id=759. 5. Электронная библиотека с книгами по скульптуре. — Режим доступа: http://sculpture.artyx.ru/. 6. Пушкарева Н. Л. Гендерная система советской России и судьбы россиянок. — [Электронный ресурс] журнал «НЛО», 2012, № 117. — Режим доступа: http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	— зможуть пояснити поняття «монументальна пропаганда» та навести приклади пропаганди в пам'ятниках радянської епохи; — зможуть підібрати приклади зображень, які підтверджують зміну образу жінки під впливом змін в суспільстві.
► Більшість учнів	— зможуть проаналізувати текстові та візуальні джерела модуля на основі запитань та завдань; порівняти інформацію з офіційних документів з творами художньої літератури й скульптурними зображеннями; — зможуть вдосконалити навички роботи в малих групах.
► Окремі учні	— зможуть сформулювати обґрунтовані висновки про причини змін в образі жінки в публічному просторі на прикладі пам'ятників та міської скульптури.
► Підготовка вчителя до уроку	Набір роздрукованих джерел блоку 1 та 2, а також набір якісних зображень блоку 3, або виведений на екран комплект цих зображень у достатньому для аналізу розмірі.

Мотиваційна вправа (5 хвилин)

Продемонструйте учням зображення джерел 1 та 2 (виведіть їх на екран чи роздайте у роздрукованому варіанті). Зверніть увагу, що дерев'яна скульптура з бічного алтарю німецької церкви зображує Святу Марію — символ материнства, немовля Ісуса і Святу Анну — мати Св. Марії та бабусю Ісуса Христа. Також поясніть значення слова «пастораль» — від слова «пастуший» — жанр літератури, живопису, музики і прикладного мистецтва, які зображують ідилічне життя на тлі природи.

Проведіть загальне обговорення, послідовно використовуючи питання 1–2. Під час відповідей учнів на запитання 1 напишіть на дошці або аркуші паперу ключові слова «материнство», «дітонародження», «сім'я», «закоханість», «кокетство» тощо. Під час обговорення питання 2 зверніть увагу на словосполучення «роль жінки». У разі утруднень учнів із відповідями допоможіть їм додатковими питаннями про роль жінки в сім'ї, на роботі, в управлінні країною, в культурі.

Повідомте тему заняття і ключове питання (виведіть на екран або напишіть на дошці).

Крок 1 **Робота над блоком 1 «Монументальна пропаганда» (15–20 хвилин)**

Об'єднайте учнів у пари і роздайте тексти джерел 3–5. Попросіть прочитати тексти, визначити їх жанр (офіційний документ, свідчення очевидця або учасника подій, газетне повідомлення тощо) і відповісти на питання 3–7.

Зверніть увагу учнів на час, яким датуються висловлювання. Якщо учні не вивчали історії Жовтневої революції 1917 року в Росії, то попросіть прочитати історичну довідку перед знайомством із джерелами блоку 1 або проведіть міні-лекцію на основі її змісту. Це необхідно для розуміння контекста появи даних документів і більш усвідомленої відповіді на питання 5.

Пересвідчитесь, що учні розуміють значення понять, які використовуються в тексті, особливо слів «трансформація», «гендерна роль», «пропаганда» та «монументальна пропаганда». За необхідності порекомендуйте учням знайти термін «пропаганда» у словнику. Поясніть, що «монументальний» (від лат. monumentum, moneo — нагадую) — слово, що має стосунок до пам'ятників та монументів, синонім слів «величний», «грандіозний».

Проведіть загальне обговорення відповідей на питання, надаючи слово парам по черзі, поступово просуваючись уперед у розумінні текстів та отриманні повних відповідей на питання. Можливий запис на дошці або аркуші паперу ключових слів, на які звертають увагу учні.

Задайте учням питання 8 і 9.

Проведіть загальне обговорення.

Підведіть учнів до розуміння поняття «монументальна пропаганда».

Крок 2 Робота над блоком 2 «Баба чи товариш?» (20–25 хвилин)

Поясніть, що в цьому блоці учні будуть працювати над питанням «роль жінки в суспільстві». Нагадайте обговорення в мотиваційній вправі материнства як головної жіночої ролі протягом попередніх історичних епох. Нагадайте поняття «гендерна роль».

Роздайте учням джерела з блоку 2 разом з питаннями 10–14. Попросіть індивідуально проаналізувати тексти, звертаючи увагу на жанр тексту і питання 14.

Дайте завдання письмово відповісти на питання 15 за допомогою ключових слів і словосполучень. Результат роботи учасників заняття може бути таким:

- ▶ *новий господар — Радянська трудова республіка;*
- ▶ *активні учасниці і лідери історичних подій;*
- ▶ *жінка — активістка, відповідальний працівник, «товариш»;*
- ▶ *суперечність між особистим життям і роботою;*
- ▶ *«нова жінка» не замислюється про особистий добробут і щастя;*
- ▶ *заради справи може залишити своїх дітей, вважати сім'ю перешкодою у спільній, суспільно значимій справі;*

не хоче визнавати почуттів, намагається копіювати чоловіків, бути «чоловіком».

- ▶ *не хоче визнавати почуттів, намагається копіювати чоловіків, бути «чоловіком».*

«чоловіком».

Проведіть фронтальне обговорення результатів роботи. Можна записувати пропозиції учнів на дошці шляхом накопичення і додавання думок.

В кінці обговорення запитайте, як учні розуміють назву блоку, яку взято зі статті про радянську жінку 1920–1930-х рр. Що сприяло появі ролі жінки як товариша?

За наявності часу обговоріть, кому жінка ставала товаришем — чоловікові, жінці? Чим було викликано бажання жінки стати «товаришем» і необхідність використовувати жінок на «трудоному фронті»? Така роль характерна тільки для цього періоду? Попросіть навести приклади. Чи випадковим є вживання слова «товариш» тільки в чоловічому роді?

Крок 3 Робота з блоком 3 «Образи часу» (25–30 хвилин)

Об'єднайте учнів у кілька груп по 4–5 осіб. Роздайте в кожную групу набір зображень з блоку 3. Попросіть учнів зіграти в гру «лото» — підібрати комплект фото до джерел блоків 1 і 2 (тобто зображення, які можуть бути ілюстрацією до змісту блоків) і обґрунтувати свій вибір (робота над завданням 16).

Під час обговорення в групах попросіть пояснити, зображення яких скульптур не були використані і чому вони не підходять для ілюстрації блоків 1 і 2. Задайте питання 17 і поверніть учнів до джерел 1 і 2. За необхідності підкресліть, що «жіноче єство» пов'язане саме з тією соціальною роллю, яку демонструють джерела 1 і 2.

Якщо є можливість зробити достатню кількість роздрукованих копій зображень блоку 3, запропонуйте групам створити на стіні або на окремому столі невелику виставку або уявний фотоальбом з відібраних фотографій і придумати їм назву (завдання 18).

Проведіть обговорення результатів роботи.

Пам'ять про Сталіна і пам'ятники

- Як зміни у суспільстві впливають на ставлення до минулого та пам'ятника, що його уособлює?

Вік учнів	16–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Ознайомити з проблемою історичної пам'яті, ставлення до минулого на прикладі пам'ятників Сталіну в Грузії.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Записки скучного человека. Путешествия Жака Дюпакье по Советскому Союзу. 1964. Гори-Тбилиси. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://humus.livejournal.com/3294341.html. 2. Памятник Сталину в Гори вызывает спор. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.amerikishma.com/content/a-54-2009-12-01-voa13-93116549/524528.html. 3. Война памятников по-грузински. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.stena.ee/blog/vojna-pamyatnikov-po-gruzinski-80-zhitelej-za-pamyatniki-stalinu. 4. Лаша Бакрадзе. У нас намного больше симпатий к Сталину, чем в России. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.openspace.ru/article/744. 5. Бека Чедия. Возрождение сталинизма в Грузии: политическая конъюнктура или воля нации? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eastbook.eu/ru/2013/08/topic-ru/politics-ru/vozrozhdenie-stalinizma-v-gruzii-politicheskaja-konjunktura-ili-volia-nacii/.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть розповісти про долю пам'ятника Сталіну в Горі; порівняти історичні джерела різних часів.
► Більшість учнів	Зможуть навести приклади зміни ставлення до особи Й. Сталіна в СРСР у другій половині ХХ — а також на пострадянському просторі на початку ХХІ ст. та пояснити його причини; висловлювати свою думку стосовно пам'ятника Сталіну.
► Окремі учні	Зможуть аргументовано пояснити взаємозалежність суспільних змін та змін у ставленні до Сталіна; зможуть аналізувати історичні джерела з точки зору об'єктивності та емоційної забарвленості.
► Підготовка вчителя до уроку	Необхідна кількість копій усіх джерел, включно з кольоровими зображеннями; підготовлена для групової роботи класна кімната.

Загальні зауваження

Даний модуль присвячений непростій темі ставлення до минулого на прикладі доли пам'ятника Сталіну в грузинському місті Горі. Матеріали модуля побудовані на джерелах, присвячених Грузії, проте в кожній з країн проекту як частини пострадянського простору, ставлення до пам'ятників Сталіну і його особистості є індикатором звільнення від тоталітарної спадщини СРСР. Про встановлення / знесення пам'ятників Сталіну, Леніну чи іншим представникам комуністичного режиму існує багато інформації в ЗМІ в кожній пострадянській країні. Відтак можливе продовження вивчення теми взаємозв'язку історичної пам'яті і ставлення до пам'ятників Сталіну й на місцевому матеріалі. Доцільно вивчення ролі пам'ятників у ставленні до минулого об'єднати з модулем «Красномовне мовчання: пам'ятник на перехресті культур», який дає відповідь на схоже ключове питання: *Що і як розповідають пам'ятники про зміни в суспільстві?*

Крок 1 Початок заняття (5 хвилин)

Поставте запитання:

- ▶ *Що таке «пам'ятник»?*
- ▶ *Навіщо і на честь кого люди встановлюють пам'ятники?*
- ▶ *Що може впливати на ставлення людей до пам'ятників?*

Назвіть тему та ключове питання заняття.

Варіант 1

Крок 2 Вивчення матеріалів блоку 1 (25 хвилин)

Проведіть міні-лекцію за матеріалами історичної довідки і організуйте індивідуальне вивчення джерел 1–5. Проведіть обговорення з питань 1–7. Особливу увагу зверніть на запитання 3, 4 і 5, оскільки відповіді на ці питання вимагають від учнів аналізу джерел з точки зору мови джерела (багато емоційно забарвлених слів, слів-кліше, стійких пропагандистських метафор тощо). При обговоренні питання 4 підкресліть, що за умов сталінського режиму, культу особи, тотальної пропаганди в попередні 25 років люди звалили до такого стилю публічних висловлювань і могли бути досить широкими у своїх виступах і промовах. Крім того, до такого роду виступів допускалися завжди тільки перевірені люди для створення необхідного настрою.

Крок 3 Вивчення матеріалів блоку 2, 3, 4 в групах (20 хвилин)

Створіть малі групи будь-яким відомим вам способом. У вас має бути 4 або 8 груп, для яких приблизно порівну роздайте джерела. Для кожної групи підготуйте комплект джерел та питання до них.

Поставте загальне завдання: вивчити ставлення до пам'ятника Сталіну та до його особи впродовж певних історичних періодів; заповнити таблицю на

великому аркуші паперу; підготувати коротке повідомлення за результатами роботи групи для інших однокласників.

- Група 1 — матеріали блоку 2 (джерела 6–11).
 Група 2 — матеріали блоку 3 (джерела 12–16).
 Група 3 — частина матеріалів блоку 4 (джерела 17–22).
 Група 4 — частина матеріалів блоку 4 (джерела 23–30).

Приклад таблиці:

Історичний період	Ключові слова — індикатор ставлення до пам'ятника Сталіну та до нього самого
Сталінський період (до початку 1950-х рр.)	«наше сонце — великий Сталін!» «животворне сонце» «великий ентузіазм» «дорогоцінний подарунок»
Період десталінізації. 1956 р.	
Період епохи застою та перебудови, 1970–1980-е рр.	
Період незалежності Грузії до 2010 р.	
Період незалежності Грузії після 2010 р.	

Під час роботи допомагайте кожній групі з аналізом історичних джерел.

Крок 4 Проведення підсумкового обговорення (30 хвилин)

Акцентуйте увагу на тому, що по закінченні виступів груп кожному учню треба буде позначити свою позицію на шкалі думок.

Надайте групам можливість розповісти про запропонований їм період та ставлення до Сталіна в ці роки. Дозвольте наводити приклади з джерел та використовувати спільну таблицю. Попросіть пояснити, чому саме ці ключові слова обрали учні для внесення у таблицю.

Після знайомства класу з усіма матеріалами уроку у викладі груп, запропонуйте підсумкове питання: Як пов'язане ставлення до пам'ятника Сталіну та до його особи з пам'яттю про минуле?

Запропонуйте учням зайняти своє місце на «шкалі думок»¹, аргументувавши свою позицію.

–100%	0	+100%
Пам'ятник Сталіну в м. Горі варто залишити		Пам'ятник Сталіну не можна відновлювати

¹ Див. опис методик у розділі «Як зробити роботу активною».

Красномовне мовчання: пам'ятник на перехресті культур

► Що та як розповідають пам'ятники про зміни у суспільстві?¹

Вік учнів	14–19 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	На прикладі пам'ятників та міської скульптури продемонструвати зміни, що відбуваються в суспільстві, а також показати можливості діалогу різних культур, поколінь, соціальних груп та їх версій історичної пам'яті.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Візуальні джерела [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://historiana.eu/people/. 2. Пам'ятник в епоху насліддя // Чепайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире. — Вильнюс: ЕГУ, 2010. — С. 40–53. 3. Відлуння віків: український пам'яткоохоронний інтернетресурс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pamjatky.org.ua. 4. Города. Фотоальбомы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kakady.at.ua/photo/goroda/6. 5. Интересные памятники мира. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.liveinternet.ru/tags. 6. Київ: Фотоальбом. / Вступ ст. В. Кузменка; Упоряд. А. Прибега. — К.: Мистецтво, 2005. 7. Старий Київ. Фотоальбом. — К.: Видавець Ашот Арутюнян, Видавничий дім «Перископ», 2005. 8. Фото разных городов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://geografica.net.ua/photo/kraevidi_ukrajini/misto_kijiv/19-2-0-0-2. 9. Соціологія міста: навчальний посібник / [Л. В. Малес, В. В. Серета, М. О. Соболевська, Ю. Г. Сорока та ін.]; за заг. ред. О. К. Міхеєвої. — Донецьк: ДонДУУ, 2010. — 464 с.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Ознайомляться з основними етапами та варіаціями змін у ставленні суспільства до пам'ятників та тих цінностей, які вони транслюють.
► Більшість учнів	Зрозуміють специфіку сучасних проблем, пов'язаних із практиками монументалізації / увічнення минулого.
► Окремі учні	Зможуть сформулювати власне виважене бачення можливих проектів монументалізації / увічнення пам'яті.
► Підготовка вчителя до уроку	В разі проведення заняття в групах бажано завчасно розставити меблі в аудиторії. Якщо ви оберете таку методику роботи, як «Постер» — вам знадобляться листи ватману та маркери (по одному набору — на кожену групу)

¹ Тему доцільно запропонувати після вивчення історії Другої світової війни та радянського періоду.

Мотиваційна вправа (12 хвилин)

Запропонуйте учням ознайомитися з джерелом 1 і відповісти на питання 1 і 2. За допомогою уточнюючих питань допоможіть їм побачити наступне:

У композиції скульптури «Крок сторіччя» використані жести і символи, що характерні для двох ідеологій нацизму і комунізму — це нацистське привітання («Хайль Гітлер!») і вітання комуністів Німеччини («Рот фронт!»). Більше того, сама фігура частково нагадує свастику. Розколота цими двома ідеологіями Німеччина у ХХ ст. «втратила голову» і, як наслідок, була розділена фізично. Наслідки цих «розділів» відчуються до сьогодні.

Вступне слово учителя про те, що пам'ятники дозволяють прослідкувати зміни, які відбуваються в суспільстві, його культурі, настроях, стереотипах, характерних для того чи іншого проміжку часу. Вивчаючи ставлення людей до пам'ятників та міської скульптури можна багато чого дізнатися про суспільство.

Оголосіть тему уроку і ключове питання.

Крок 1 (20 хвилин)

Поєднайте учнів у групи або пари. Всі групи або пари на цьому і наступних етапах уроку працюють з однаковими наборами джерел і питань блоку 1. Завдання учнів — крок за кроком відповідати на питання і в такий спосіб охарактеризують зміни, які вони зможуть побачити у зовнішньому вигляді пам'ятників та їх змістовній наповненості. Запропонуйте учням використати досвід «прочитання» пам'ятника «Крок століття».

Учні починають з відповідей на питання 1–3. Зверніть увагу учнів на розміри скульптур та їх місцезнаходження.

Потім відповідають на питання 8–12. Якщо ще не вивчалася історія Другої світової війни, необхідно передбачити час на невеличкий коментар. Варто нагадати, що таке Голокост та пояснити, про які саме репресії йдеться.

Далі учні відповідають на питання 13–16. Знов зверніть увагу учнів на розміри скульптур та їх місцезнаходження.

В процесі обговорення підсумкового питання учні повинні показати зв'язок між етапами розвитку суспільства та змінами в ідеології та стилістиці пам'ятників.

Крок 2 (20 хвилин)

Учні залишаються в своїх групах чи парах. На цьому етапі вони, спираючись на питання та візуальні джерела, починають характеризувати можливі способи взаємодії суспільства з пам'ятником — від часткової трансформації до повного знищення (встановлення нової фігури на старий постамент, додавання до пам'ятника нових елементів, знесення пам'ятників тощо).

Як і у кроці 1, робота проводиться поетапно.

Інформація для вчителя до джерел 8 та 9:

Пам'ятник Сталіну був встановлений на спеціально виготовленому постаменті у 1950 році; у 1962 р. пам'ятник був демонтований, а у 1967 р. на тому ж самому постаменті було встановлено пам'ятник «Мати-Вірменія».

Інформація для вчителя до джерел 12–13:

Пам'ятник Ф.Е. Дзержинському був скинутий з постаменту після провалу путчу Державного комітету з надзвичайного стану (рос. — ГКЧП) 22 серпня 1991 року людьми, які зібралися на площі.

Пам'ятник В.І. Леніну був повалений з постаменту 8 грудня 2013 року під час масових вуличних акцій проти діючої влади.

Крок 3 (15 хвилин)

Роботу можна продовжити вже поза межами груп. Послідовно відповідаючи з учнями на питання, вийдіть на проблеми збереження пам'ятників у вашому населеному пункті з урахуванням двох різноспрямованих тенденцій — «консервація міста, збереження старовини — модернізація міста, створення його сучасного обличчя».

Більш детальну інформацію про пам'ятник «Яблуко» можна знайти тут: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.prikol.ru/2011/01/08/yabloko-pamyatnik-5-foto/>.

Крок 4 Підсумкове обговорення (20 хвилин)

Підсумкове обговорення резюмує отримані знання про можливі версії зміни, трансформації пам'ятників у зв'язку зі змінами в суспільстві.

В результаті можна вийти на практичне втілення засвоєного — обгрунтований проект сучасного пам'ятника із зазначенням тих культурних кодів і цінностей, які він повинен транслювати. Останнє може бути як елементом уроку, так і домашнім завданням.

Крок 5 Заключне слово вчителя (3 хвилини)

При оцінці роботи учнів враховується:

Якість групової роботи, рівень аргументованості позиції, здатність вести дискусію, слухати і критично осмислювати позицію іншого, аналізувати текстові та візуальні джерела.

Образ, слово і звук в пропаганді «дружби народів» в СРСР

► Як мистецтво, поезія та музика використовувалися у пропаганді «дружби народів» СРСР?

Вік учнів	14–16 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	На основі візуальних образів і літературних творів та пісень продемонструвати роль образів, слів та звуків як інструментів державної пропаганди.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. С. В. Лурье. «Дружба народов» в СССР: национальный проект или пример спонтанной межэтнической самоорганизации? Демоскоп weekly [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/2011/0475/analit02.php. 2. Мифология и идеология СССР. Сахаровский центр [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sakharov-center.ru/museum/expositions/mithology-ussr.html. 3. http://sovmusic.ru/ (рядянська музика). 4. http://gallerix.ru/storeroom/1973977528/ (плакати). 5. http://www.my-ussr.ru/, http://retropost.ru/postcards/2673.html (плакати, листівки).
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть на основі розглянутих джерел виявити основні прийоми пропаганди «дружби народів» в СРСР.
► Більшість учнів	Зможуть усвідомити механізм використання владою різноманітних візуальних, мовних та музичних образів як інструментів впливу на свідомість пересічних людей.
► Окремі учні	Зможуть оцінити ступінь ефективності та результативності пропаганди «дружби народів» в СРСР (на основі матеріалів уроку та міні-проектів у межах домашнього завдання).
► Завдання для учнів	Вивчити терміни «пропаганда», «ідеологія».
► Підготовка вчителя до уроку	— Підготовка аудиторії до заняття. Для створення зручного для роботи простору передбачити розміщення 6 столів для роботи в групах. На кожному столі поставити картку певного кольору (повинно бути 6 різних кольорів — за кількістю робочих груп). Якщо є можливість, на початку заняття й після роботи в групах (під час презентації й загального обговорення) запропонувати учням зайняти місце у спільному колі;

<p>► Підготовка вчителя до уроку</p>	<p>— Підготувати невеличкі картки шести різних кольорів для поєднання учнів у шість робочих груп. Кількість карток мусить відповідати кількості учасників заняття. На картках двох кольорів (наприклад, червоного та зеленого) з зворотного боку написати «візуальний образ», на картках двох інших кольорів (жовтий і блакитний) — «звук», на картках ще двох кольорів — «слово» (це буде використане під час початку заняття).</p> <p>— Шість великих аркушів паперу й маркери для того, щоб записати відповіді на питання до джерел.</p> <p>— Раздатковий матеріал для роботи груп (візуальні та документальні джерела).</p> <p>— Апаратура для прослуховування пісень.</p>
---	--

Перед заняттям необхідно пересвідчитися, що учні знають та розуміють терміни: пропаганда, ідеологія. Доцільно повторити, як утворився СРСР, скільки в ньому було республік.

Початок заняття (10 хвилин)

Запропонуйте учням вибрати по одній кольоровій картці. Після цього запропонуйте їм зайняти місце за столом, де розміщена картка того самого кольору, який вони обрали. Таким чином формуються 6 робочих груп. Кожні дві групи обговорюватимуть одне й те саме завдання на початку заняття, а потім у кожній групі буде своє завдання.

Запитання та завдання для вступного обговорення:

► *Поміркуйте та надайте відповідь на питання, якими органами чуття ми сприймаємо інформацію (відповіді — зір, слух, інші органи чуття);*

► *У який спосіб ми можемо сприймати інформацію? (бажана відповідь — через візуальні образи, слово (текст) або через звук).*

Попросіть учнів в групах обговорити особливості одного із способів сприйняття інформації (вони написані з зворотного боку картки — «візуальний образ», «звук», «слово») і знайти по 2–3 аргументи, чому саме цей спосіб є ефективним. Запропонуйте учням коротко вислухати думки представників від кожної групи й оцінити їх аргументованість. Повідомте, що за даними психології сприйняття інформації відбувається наступним чином: 80% — через зір, 15% — через слух, а 5% — через інші органи чуття.

Задайте питання: хто і з якою метою може використовувати ці способи сприйняття людиною інформації?

Крок 1 Вступне слово вчителя (3 хвилини)

Музика, література і мистецтво є найпотужнішими засобами комунікації. Вони допомагають нам краще зрозуміти і відчуті представників інших цивілізацій і культур, завдяки мові образів і емоцій обмінятися один з одним найбільш цінним і сокровенним. Але в цьому ж прихована і їх головна небезпека — образ, слово і звук можуть бути використані як засіб впливу на людей, як інструмент впливу на суспільну свідомість. У зв'язку з цим, вивчення радянського досвіду

пропаганди «дружби народів» є надзвичайно цікавим з точки зору розуміння ролі, можливостей і наслідків втручання влади в світ образів і звуків цілого суспільства.

Блок 1. Поняття «Дружба народів» в радянській ідеології

Крок 2 Робота з історичною довідкою та джерелами 1–3 (10 хвилин)

Прочитавши історичну довідку і джерела 1–3, учні в групах відповідають на питання 5 і 6. Попросіть одну з груп оголосити відповіді, інші групи можуть доповнити. Зверніть увагу учнів на те, що в даному блоці використовуються різні тексти, які об'єднуює їх офіційний характер. Це стосується не тільки тексту Конституції СРСР, а й словника з наукового комунізму та статті державного діяча, які були результатом суворой цензури, тому у цих текстів відповідна лексика.

Блок 2. Радянський досвід пропаганди «Дружби народів»

Крок 3 Робота в групах з джерелами 4–31 (25 хвилин)

Кожна з 6 груп отримує свій набір джерел та питань до них:

Група 1. Плакати (джерела 4–7)

Група 2. Листівки (джерело 8–11)

Група 3. Марки (джерело 12–15)

Група 4. Наклейки (джерело 16–21)

Група 5. Гімни радянських республік (джерело 22–27)

Група 6. Фрагменти радянських пісень та віршів (джерело 28–31)

Завдання для учнів — вивчити джерела, обговорити в групі можливі відповіді на питання, записати відповіді на великих аркушах паперу. Попросіть заповнені аркуші розвісити на одній стіні.

Якщо є така можливість, доцільно з класом прослухати декотрі радянські пісні, наприклад «Моя адреса — Радянський Союз» (<https://www.youtube.com/watch?v=3CeBtpC4eds>) або «Батьківщино моя!» (<https://www.youtube.com/watch?v=u74hVXHdGtK>).

Крок 4 Презентація результатів роботи (20 хвилин)

Завдання учнів — представити всім учасникам заняття результати своєї роботи, зробивши усну презентацію з використанням своїх записів на великих аркушах паперу як опорного конспекту.

Крок 5 Загальне обговорення за підсумками презентацій (8 хвилин)

Запитання для загального обговорення:

► На основі розглянутих матеріалів вкажіть, які образи та символи використовувалися для пропаганди дружби між народами в СРСР?

- ▶ Які образи, символи й знаки повторюються і чому?
- ▶ Що виступало об'єднуючими символами для всіх народів СРСР?
- ▶ Як ви гадаєте, як впливала наявність образів державної пропаганди «дружби народів» на предметах побуту на свідомість людей?

По закінченні виступів, у разі потреби, викладач може допомогти зробити висновки.

Крок 6 Підсумкове обговорення (10 хвилин)

Як ви думаєте, чому інструментами пропаганди ставали візуальні образи, сила римованого чи літературного слова, музика?

У чому полягає їх особливість впливу на свідомість людини?

Яку роль відігравали музика, мистецтво та література в пропаганді «дружби народів» в СРСР?

Оцінювання (4 хвилини)

Оцінювання можна провести в усній та письмовій формі методом незавершених речень :

- *На цьому занятті я дізнався/дізналася...*
- *Найбільш цікавим для мене було ...*
- *Моя індивідуальна підготовка до заняття полягала у тому, що...*
- *Під час роботи я зустрівся / зустрілася з такими труднощами...*
- *Найбільш важливий висновок, який я зробив/ зробила під час заняття ...*
- *Моя особиста відповідь на ключове запитання є такою...*

Можливе домашнє завдання: міні-дослідження про вплив образів та звуків на свідомість людини.

Завдання для учнів: зверніться до представників старшого покоління вашої родини та до знайомих та запитайте, які образи виникають в їх пам'яті, коли вони чувають вираз «дружба народів». Порівняйте їх спогади з образами, що представлені візуальними матеріалами даного модулю. Розпитайте, які асоціації (позитивні, негативні, нейтральні) виникають у людей старшого покоління, коли вони згадують чи зустрічаються зараз з образами та звуками, що уособлюють радянське минуле. Запишіть спогади цих людей.

Знайдіть в Інтернеті ті матеріали (пісні, фільми, вірші, плакати та інші зображення), які пригадали Ваші респонденти. Ознайомтеся із цими матеріалами. Поверніться до матеріалів модуля (заняття) та зробіть власні висновки про те, як це пов'язано із пропагандою та як впливає на свідомість людини.

Міжкультурні контакти радянської молоді

► Яким було міжнаціональне спілкування радянської молоді?

Вік учнів	16–17 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	На прикладі різних форм молодіжного спілкування проаналізувати політику радянської держави щодо формування міжнаціональних й міжнародних контактів, викликати дискусію про сутність інтернаціоналізму в СРСР.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Н. Козлова. Советские люди. Сцены из истории. М.: Европа, 2005. 2. А. А. Федунин, В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов, Й. Й. Шнайден. Советское зазеркалье. Иностраный туризм в СССР в 1930–1980-е годы. М., 2008. — Режим доступу: www.hse.ru/pubs/share/direct/document/64309189 3. Галина Орлова. Овладесть пространством: физическая география в советской школе (1930–1960-е гг.) // «Вопросы истории естествознания и техники», 2004, №4. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.urokiistorii.ru/history/soc/2010/15/istoriya-s-geografiei 4. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. М., 2003. — Режим доступу: http://www.opentextnn.ru/history/familisarchives/tompson/?id=1798 5. Смыкалин А.С. Перлюстрация корреспонденции и почтовая военная цензура в России и СССР. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://isfic.info/perl/emails09.htm 6. Живая история. «Стройотряды» (2010). Документальный фильм. Производство: 5 канал (СПб). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.5-tv.ru/video/502023/ 7. Лето студенческое — 1968 г. (1968). Документальный фильм. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=N2q-mdxQWAI 8. Любовь и голуби. Фестиваль-57. (2007). Документальный фильм. ООО «АСС-АРТ». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ex.ua/6023281 или https://www.youtube.com/watch?v=Jm9X0-mqDsc
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Ознайомляться з різними формами спілкування молоді в СРСР, усвідомлять різне ставлення радянської держави до спілкування молоді всередині держави та з іноземцями.
► Більшість учнів	Дізнаються про методи державної політики «інтернаціоналізму» та цілі її застосування.
► Окремі учні	Зможуть проаналізувати результати політики Радянської держави в сфері виховання інтернаціоналізму та оцінити її суперечність.
► Підготовка вчителя до уроку	Розставити меблі для роботи в п'яти групах, підготувати маркери та фліпчарти на кожен групу.

На початку уроку вчитель за потреби може зробити невеличкий вступ до теми:

Молодь — це покоління людей, що проходять стадію дорослішання, становлення особистості, засвоєння знань, соціальних цінностей і норм, необхідних для того, аби відбутися як повноцінний і повноправний член суспільства.

Формування особистості молодих людей здійснюється під впливом багатьох чинників, найважливішими з яких є: сім'я, школа, суспільство однолітків, засоби масової комунікації і, звичайно ж, державна політика. Молодь завжди займала важливе місце в соціально-демографічній структурі та суспільно-політичному житті радянського суспільства. За даними Всесоюзного перепису населення (1970 р.) 50,8% населення СРСР складала люди у віці до 30 років, причому серед них від 15 до 29 років — 19,9%. Молодь була об'єктом пильної уваги держави.

Молодь — продукт історії і певної культури і в той же час їх рушійна сила і чинник змін. Молодіжне спілкування створює образ суспільства таким, яким він буде в наступні десятиліття, формуючи нові культурні цінності і способи спілкування.

Метою роботи на уроці є вивчення політики радянської держави в сфері молодіжного спілкування та формування міжнаціональних та міжнародних контактів, а також наслідків впливу цієї політики, що певною мірою позначається і на сучасному пострадянському суспільстві.

Крок 1 **1** Робота в групах (30 хвилин)

Учитель формує 5 груп учнів, у кожній з яких буде своє завдання. Зверніть увагу, що карта (джерело 1) є обов'язковим джерелом для всіх груп. Після закінчення роботи учні повинні представити результати. Під час роботи вчитель контролює роботу груп, допомагаючи їм додатковими питаннями. Ці питання можна поставити й під час презентації, якщо вчитель вважатиме це більш доцільним.

Перед початком роботи сформулюйте завдання (можна його роздрукувати або вивести на екран):

Розгляньте уважно джерела, надайте відповіді на питання до цих джерел.

На основі цього підготуйте усну презентацію (на 5 хвилин), записавши відповіді на фліпчартах у тезовому вигляді. У подальшому фліпчарти можна використовувати як опорний конспект під час презентації:

1. *Яким чином люди потрапляли в дану ситуацію спілкування? (Добровільно / вимушено; сплановано / випадково, ким та як здійснювався відбір тих, хто буде спілкуватися).*
2. *Де проходило спілкування?*
3. *Хто брав на себе витрати і в чому вони полягали?*
4. *Якими були цілі спілкування (для учасників / для держави)?*
5. *Якими були форми спілкування та ступінь свободи (контроль та організованість)?*
6. *Як держава ставилася до цих контактів?*

Група 1 — працюють з джерелами Блока 1, частиною «А» — «Будзагони» (рос. — «Стройотряды») та відповідають на поставлені до них запитання.

Рекомендації:

► Зверніть увагу учнів на відстані, які долали студенти, щоб дістатися до місця призначення, і на транспорт, який для цього використовувався. Запропонуйте їм оцінити вартість такої поїздки на одного, потім припустити, в які суми виливалося переміщення бійців будзагонів в масштабах країни.

► Можна поставити додаткові питання, наприклад:

— Чому на будівництва не залучали місцеве населення?

— Як можна пояснити те, що будівничий загін з Казахстану (джерело 4) працював в Росії, а будзагони з України та Росії — в Казахстані?

► Можлива відповідь на питання № 5:

— Будзагони — величезна робоча армія, дешева робоча сила, яку застосовували на найбільш важкій роботі. Однак, крім цього, радянське керівництво формувало у молоді відчуття приналежності до великої країни — і територіально (відчути безкрайні простори батьківщини), і фізично («будуємо власними руками»), виховуючи в такий спосіб «радянську» за національністю людину.

Група 2 працює з джерелами блоку 2 частиною Б — «Радянська армія», і відповідає на поставлені до них питання.

Група 3 працює з джерелами блоку 2 частиною В — «Фестивалі і неформальне спілкування з іноземцями», й відповідає на поставлені до них запитання.

Рекомендації:

► Можна поставити додаткові питання до джерела 14:

— *Що має на увазі автор, описуючи фестиваль, як «суворо регламентований захід»?*

— *Як ви гадаєте, чому Олексій Козлов підкреслює, що просте спілкування людей було «неорганізованим й непідконтрольним»? Як це пов'язане з державною ідеологією? Використовуючи інформацію з інших джерел блоку, подумайте, в якій мірі це відповідало дійсності?*

— *Для чого влада намагалася «встановити контроль за контактами» і чому це було «природнім» для радянської людини?*

► Можливо поставити додаткові питання до джерела 15:

— *Як ви гадаєте, чому дівчатам голили волосся на голові і чому саме такий спосіб покарання використовували представники влади?*

— *Що відчували після цього дівчата?*

— *Як довго вони «платили» за своє спілкування з іноземцями?*

► Можна поставити додаткові питання до джерела 16:

— *Хто був цей незнайомець?*

— *Навіщо він розповідав Ірині про її ж саму?*

— *Чому він взяв з неї слово нікому про це не розповідати?*

— *Які події може мати на увазі автор?*

— *Чому в університет Ірину викликали ввечері?*

— *Хто і чому надав окремий кабінет людині, яка не була співробітником університету?*

Зверніть особливу увагу на питання 15. Якщо в учнів виникнуть певні ускладнення з відповіддю, зверніть їх увагу на ступінь підконтрольності спілкування, а також на те, що Ірина Сліпеч спілкувалася з молоддю із соціалістичної країни. У подальшому, під час презентації результатів, цю інформацію треба співвіднести з відповіддю групи 5 на питання 19.

Група 4 працює з джерелом блока 2 частиною Г — «Студентський туризм» та відповідає на поставлені до них питання.

Зверніть особливу увагу на питання 19. Наголосіть на ступені підконтрольності спілкування, а також на тому, наскільки відмінною є позиція держави в ситуації спілкування з молоддю з капіталістичних й соціалістичних країн.

У подальшому при презентації результатів цю інформацію можна співвіднести з відповіддю групи 4 на питання 15. Можна також проаналізувати, які зміни відбулися в позиції держави з кінця 1950-х рр.

Група 5 працює з джерелом блока 2 частиною Д — «Листування» й відповідає на поставлені до них питання.

Рекомендації:

► Працюючи з джерелом 20, важливо звернути увагу учнів на слово «всюди». Що малося на увазі?

► Також при роботі з джерелом 22, важливо звернути увагу учнів на те, що лист написаний російською мовою, практично без помилок. Навряд чи 13-ти річна дівчинка могла б так добре володіти російською мовою. Хто б міг їй допомагати і якою саме могла б бути ця допомога — перевірка лише помилок чи й самого змісту? Не менш важливими є й теми, що обговорюються в листі, враховуючи, що пише дівчина-підліток. За необхідності надайте короткий коментар про режим в Китаї на початку 1960-х років.

► Можливо сформулювати додаткові запитання :

— *Як ви гадаєте, звідки діти брали адреси для спілкування?*

— *Чи мали вони реальну можливість листуватися з однолітками з усіх країн так, як офіційно виголошувала держава?*

— *Чому з капіталістичних країн листи ніколи не доходили?*

— *Про що б ви писали своїм друзям, якби знали, що ваші листи буде читати хтось інший?*

Зверніть увагу на дати джерел.

► Якщо є час — можна організувати дискусію за питанням:

— *Чи має право держава втручатися в приватне листування? Якщо так, то якими мусять бути «межі» цього втручання?*

Крок 2 Представлення результатів (44 хвилини)

Кожна група презентує отримані результати. Час на презентацію — 5 хвилин. З питаннями і коментарями на групу можна виокремити по 7 хвилин.

Перед презентацією виголосіть завдання для всіх. Відповіді на ці питання мусять бути надані на основі усіх презентацій:

— Які закономірності простежуються в позиції держави стосовно міжкультурних контактів молоді?

— Що спільного і в чому різниця державного підходу до різних типів контактів та взаємовідносин?

Крок 3 Відповідь на питання на основі презентацій (10 хвилин)

— Які закономірності простежуються в позиції держави стосовно міжкультурних контактів молоді?

— Що спільного і в чому різниця державного підходу до різних типів контактів та взаємовідносин?

Очікуваний загальний висновок:

Держава заохочувала міжкультурні контакти всередині країни й суворо контролювала або блокувала контакти з іноземцями, при цьому офіційно їх підтримуючи. Допускалося спілкування з однолітками з країн соціалістичного табору й категорично блокувалися будь-які контакти з капіталістичним світом.

За наявності часу можна обговорити з учнями питання:

— Чим можна пояснити створення значної кількості сайтів й груп в соціальних мережах, де люди шукають один одного через багато років, відтворюють втрачені контакти й підтримують спілкування?

Крок 4 Підсумкове обговорення (5 хвилин)

Учням пропонується відповісти на **підсумкове питання**.

Чи можемо ми стверджувати, що держава приділяла значну увагу формуванню інтернаціоналізму серед радянської молоді? Як, на вашу думку, це був реальний чи формальний інтернаціоналізм? Аргументуйте свою позицію.

Рекомендації:

Під час розгляду цілей держави стосовно молодіжного спілкування можна звернути увагу учнів на те, що цілі можуть бути різними — маніфестними (офіційно виголошеними) й реальними.

Першотравень: вчора та сьогодні

► Що розповідають про минуле радянські традиції святкування Першотравня?

Вік учнів	14–17 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Ознайомити учнів з радянськими традиціями святкування 1 травня, показати вплив державної пропаганди на формування образу свята.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. М.Н. Пряжин. Приоритеты общества и официальная пропаганда. — Режим доступу: http://rudn.monplezir.ru/priority.htm. 2. А.Д. Васильев. Игры в слова. Манипулятивные операции в текстах СМИ. — М.: 2013. 3. История и Культура. — [Электронный ресурс документальных фильмов об истории стран, идей и вещей]. — Режим доступу: http://www.istorio.net/prazdnik-1-maya-sem-dnej-istorii/. 4. Отдел науки вспоминает историю праздника 1 мая... — Режим доступу: http://www.gazeta.ru/science/2014/05/01_a_6014209.shtml. 5. «Первомайские открытки. Мир, труд, май!» — [Электронный ресурс ЖЖ]. — Режим доступу: http://radimich-ru.livejournal.com/51480.html?thread=18200. 6. 1 мая. Плакаты со всего мира за последние 120 років. — [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/05/2/122506/#19. 7. Ярина Ясеневиц. Первомай. Про парад 1 мая 1986 года (укр. мовою). — Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/05/1/122468/. 8. Первомай в Киеве. Наша столица — «колыбельная революции». (укр. мовою). — Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/columns/2012/04/30/37384/. 9. Синявский А.Д. Основы советской цивилизации. М.: 2001.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Дізнаються про особливості святкування 1 травня у другій половині ХХ ст. в СРСР, зможуть пояснити причини популярності цього свята серед радянських людей.
► Більшість учнів	Зможуть порівняти ставлення до дня 1 травня в минулому і сьогодні та навести приклади цих змін; навчатися аналізувати радянську поштову листівку як історичне джерело.
► Окремі учні	Зможуть проаналізувати приклади державної пропаганди і пояснити її вплив на радянське суспільство, навести приклади радянських цінностей, насаджуваних цією пропагандою; навчатися розрізняти мову офіційних документів і приватних спогадів.
► Підготовка вчителя до уроку	Достатня кількість роздаткового матеріалу; роздруковані кольорові зображення; можливість вивести на екран візуальні джерела; класне приміщення, підготовлене для організації групової роботи.

Загальні зауваження

Матеріали даного модуля надають можливість пояснити деякі радянські цінності і вплив державної пропаганди на культуру радянського суспільства. Вивчення матеріалів модуля буде більш ефективним з учнями, які знайомі з історією виникнення Радянської держави та з поняттями «комунізм», «більшовики», «диктатура робітників і селян». Проте і з молодшими школярами можливо досягти мети заняття за умови послідовного і уважного вивчення джерел відповідно до запропонованих запитань та завдань.

Модуль присвячений святу 1 травня, який залишився в більшості країн регіону як офіційний вихідний день. Матеріали модуля об'єднані в чотири блоки, які показують різні грані цього свята. Джерела блоку 1 дають можливість зрозуміти офіційну пропагандистську складову дня Першого травня в СРСР, цінності радянського суспільства. На матеріалах цього блоку вчитель може відпрацювати навички аналізу офіційних документів, навчити розрізняти факти, оцінки й думки.

Блок 2 дає можливість побачити причини популярності цього свята серед старшого покоління, показати трансформацію офіційного державного свята в особисте і сімейне, знайти спільне в історичній пам'яті мешканців пострадянських країн-учасниць проекту.

Короткий блок 3 представляє можливість використовувати поштову листівку як історичне джерело і показати естетичну сторону офіційної пропаганди. Образи і символи радянської поштової тематичної листівки дають можливість глибше зрозуміти механізми впливу пропаганди через різні канали. Матеріали цього блоку пов'язані як з головною думкою блоку 1, так і з тими уявленнями і образами, які показують матеріали блоку 2.

Для відповіді на ключове питання може бути достатньо вивчення матеріалів блоків 1, 2, 3. Зміст блоку 4 дає можливість ознайомитись із сучасним ставленням до дня 1 травня, побачити зміни в сприйнятті свята, особливо зі зміною поколінь.

Крок 1 Початок заняття (5–7 хвилин)

Запитайте учнів:

- ▶ *Що таке свято?*
- ▶ *Чому людям подобаються свята? Що робить свято особливою подією.*
- ▶ *Які бувають свята? Чим відрізняються державні свята від особистих, сімейних?*

Вислухавши кілька відповідей повідомте, що темою заняття буде історія святкування особливого дня, який дуже любили їх батьки, а також бабусі й дідусі.

Виведіть на екран або надайте для роботи в парах кольорову фотографію (джерело 1). Не називаючи назви фотографії, задайте питання 1.

Обговорення питань може бути організовано за допомогою методу «мозкового штурму», тому збирайте всі можливі варіанти відповідей. Особливу увагу зверніть на питання про те, які почуття викликає це зображення. Якщо учням буде важко з'ясувати значення червоного кольору або поняття «демонстрація», надайте їм інформацію з довідки 1. Повідомте назву фотографії «Першотравнева демонстрація на Червоній площі в Москві в 1984 р.»

Повідомте тему модуля та ключове питання. Доцільно записати їх на дошці чи великому аркуші паперу.

Крок 2 (20–25 хвилин)

Проведіть міні-лекцію на основі історичної довідки, звернувши увагу на те, що надана вами інформація необхідна для вивчення матеріалів модуля. Попросіть ознайомитися з джерелом 2. Зверніть увагу на пояснення поняття «передова стаття» у примітці внизу сторінки. Поясніть, що текст джерела 2 — це фрагмент сторінки журналу. Проведіть аналіз тексту. Попросіть учнів підкреслити слова або словосполучення, які емоційно забарвлені й містять оціночні судження. Вислухайте відповідь на питання 3.

Крок 3 (10–15 хвилин)

Об'єднайте учнів у пари або малі групи і запропонуйте їм для роботи питання 4, джерело 3 та інформаційну довідку 2. Попросіть їх скласти перелік цінностей, які представлені в гаслах до 1 травня. При виникненні проблем з розумінням допоможіть учням в парах або групах з визначенням таких цінностей як «мир», «радянська держава», «комуністична мораль» та іншими. Зверніть увагу на пріоритети в розподілі ролі жінки: спочатку патріотка і трудівниця, а лише потім — мати. Зверніть увагу учнів на заклики, присвячені праці та її ефективності, про можливі причини саме таких спонукальних висловлювань. Переконайтеся, що учні розуміють такі вислови, як «велика справа Леніна», «перемога комунізму». Вибірково прослухайте відповіді учнів.

Перейдіть до аналізу джерел 4, 5, 6, 7, 8 згідно питань 5–9. Відповіді на запитання можна вислуховувати послідовно, методом доповнюючих висловлювань.

Поверніться до питань початку заняття. Запитаєте, який характер свята показаний в матеріалах блоку 1. Проведіть загальне обговорення питання 10.

Крок 4 (20–25 хвилин)

Вивчення матеріалів блоку 2 доцільно проводити в малих групах з подальшим фронтальним обговоренням. Запропонуйте кожній групі по два спогади з джерел 9–14. Наприклад: 9 та 10, 10 та 11, 11 та 12, 12 та 13, 13 та 14, 14 та 10 тощо. Кожна група готує відповідь на питання 11–14. Якщо на це вистачає часу та учні знайомі з таким методом, роботу можна виконати у вигляді діаграми Венна (див. опис у розділі «Як зробити роботу активною»).

Попросіть представників груп коротко представити відповіді. Узагальніть список ключових слів і словосполучень, запропонованих групами. Порівняйте виконання завдання 14. Під час загального обговорення особливу увагу приділяйте питанням 12 та 13, які стосуються настроїв людей і традицій святкування.

Підбийте короткий підсумок відповіддю на запитання 15.

Крок 5 (10–15 хвилин)

Робота над блоком 5 може бути певним тренінгом для відпрацювання вміння аналізувати візуальні джерела, в даному випадку — радянські поштові листівки. Перед початком роботи над питаннями 16–17 озвучте коротку інструкцію, використовуючи рекомендації щодо аналізу плакатів і художніх картин з відповідної частини посібника. Нагадайте, що радянська поштова листівка, як і поштові марки — це носії офіційної інформації, тому художники повинні були використовувати офіційно затвержені символи й образи.

Передбачуваний список загальних символів і образів може бути наступним: *діти, весняні квіти і дерева, серп і молот як символ союзу робітничого класу і селянства, Кремль як символ Радянської влади, земна куля¹, червоні прапори, голуби як символ миру.*

Більше часу приділіть обговоренню питання 18 та 19. Відповіді на ці питання повинні показати ступінь розуміння як особистої, так і ідеологічної, пропагандистської складових свята. За наявності додаткового навчального часу можна попросити учнів знайти першотравневі листівки в сімейних архівах і порівняти своє сприйняття цих історичних джерел до і після вивчення матеріалів модуля.

Крок 6 (10–15 хвилин)

Робота над матеріалами блоку 4 повинна показати трансформацію не стільки самого свята, скільки його сприйняття в залежності від політичної та економічної ситуації, віку тощо.

Вивчення блоку можна організувати відповідно до питань 20–24 в ході фронтальної бесіди, а можна дати завдання вивчити джерела індивідуально і відповісти на питання 20–23 в парах. Після цього слід обговорити питання 24 усім класом в ході фронтальної бесіди.

Крок 7 Підсумкове обговорення (5 хвилин)

Підведіть підсумок заняття, вислухавши вибірково відповіді на ключове питання.

Також можна використати метод незавершених речень: «На цьому занятті найцікавішим / несподіваним для мене було...», «На цьому занятті я зрозумів (зрозуміла), що...».

¹ Можна нагадати, що зображення Земної кулі — це частина державного гербу СРСР та символ інтернаціонального характеру комуністичної ідеології.

Єдність та розмаїття

► Що робить суспільство єдиним та багатоманітним?

Вік учнів	13–16 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
► Мета уроку	Ознайомити з поняттям «нація» «полікультурне суспільство», показати роль культурної ідентичності в сучасному глобалізованому суспільстві і відмінність між етнічною та громадянською ідентифікацією.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нантой О., Иову А., Боцан И. и др. Интеграция этнических групп и консолидация гражданской нации в республике. — Молдова, Кишинёв, 2012. 2. Попов М., Акулова А. Межкультурный диалог как фактор развития общеевропейского гуманитарного пространства. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.porov-akulova.mej.dialog.ru. 3. Радуга Карп, Марианна Некулае. Многоязычие и межкультурный диалог. — Бухарест, 2007. 4. Константин Кукош. Воспитание. Культурные и межкультурные аспекты. — Яссы, Издание Полиром, 2000.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зрозуміють поняття «нація», «полікультурне суспільство», «культурна самобутність», зможуть визначити основу громадянської ідентичності.
► Більшість учнів	Зможуть навести приклади різноманітності в сучасному суспільстві, а також ставлення держави до цього розмаїття (на прикладі країн проекту).
► Окремі учні	Зможуть пояснити різницю між поняттями «нація» та «етнос», «культурна самобутність» та «культурне розмаїття», пояснити взаємозв'язок глобалізації та прагнення до культурного розмаїття.
► Підготовка вчителя до уроку	Необхідна кількість копій усіх джерел, підготовлена для групової роботи класна кімната.

Загальні зауваження

Матеріали даного модуля можуть бути доповненням до вивчення понять *ідентичність, громадянськість, нація*. У пострадянських країнах питання щодо національної ідентифікації в останні десятиліття XX і перші роки XXI ст. супроводжувалося пошуком відповіді на питання щодо різниці між етнічним і національним. Радянська ідеологія була побудована на пропаганді інтернаціоналізму, який повинен був витіснити етнічну та культурну ідентичність загальнокласовою, почасти тому розпад СРСР і проголошення незалежності колишніх союзних республік спровокувало загострення відчуття етнічного та національного. Завданням практично всіх пострадянських країн стала побудова політично консолідованого суспільства, об'єднаного ідеєю політичної громадянської нації поряд із збереженням етнічного й культурного розмаїття. Матеріали модуля можуть допомогти учням усвідомити позитивні сторони культурного розмаїття і важливість його державної підтримки. Доцільно вивчення цієї теми об'єднати з вивченням матеріалів модуля «Ідентичності в умовах сучасного полікультурного суспільства» і модуля «Ключові цінності і зміни в суспільстві».

Крок 1 Початок заняття (5 хвилин)

1. Запропонуйте учням написаний на дошці або великому аркуші паперу перелік різних соціальних ролей, наприклад:

Учень, чоловік, молдаванка, українець, студент, громадянин, фанат рок-музики, учасник спортивного клубу, житель свого міста (села), шанувальник народних танців, російськомовний, віруючий, жінка, керівник підприємства, працівник тощо.

Попросіть знайти ті ролі, які можуть об'єднувати інші.

Крок 2 Робота з поняттями (10 хвилин)

2. Запропонуйте учням розглянути джерела 1–3 і відповісти на питання 1–3. Зверніть увагу на кількість людей на фотографії 1, а також на те, що в усіх питаннях так чи інакше наявне слово «поєднує». При відповіді на запитання 3 попросіть навести приклади подібних предметів одягу або інших аксесуарів (прапорці на машинах, сумки, сувеніри та інше) з вираженою патріотичною символікою.
3. Дайте завдання ознайомитися в парах з визначеннями інформаційної довідки згідно з завданнями 4, 5. Проведіть вибіркове опитування. У разі утруднень з розмежуванням понять «етнос» і «нація», зверніть увагу учнів на те, що, незважаючи на загальне первинне значення слів грецькою і латинською мовами, в сучасному розумінні поняття «нація» пов'язується саме з політичним об'єднанням в одній державі людей з різним походженням, мовою, культурою, релігійними віруваннями. Обговоріть питання 6, 7, 8.

Крок 3 (15 хвилин)

4. Запропонуйте роботу над джерелами 9–12 згідно питань 9–11. Попросіть учнів в парах дати пояснення понять «самобутність», «єдність народу», «національні меншини», «консолідація». Можна обговорення цих понять провести методом «лото», коли учні на вибір виймають з конверта листки з окремо записаними словами.

При обговоренні питання 12 зверніть увагу, що культурне розмаїття стосується не тільки етнічної культури, яка проявляється часто у фольклорі та «розвивається» в сучасному глобалізованому світі. Нагадайте роль міграцій в сучасному світі і роль сучасної комунікації в розповсюдженні стилів життя і культурних уподобань. Наведіть приклади різних молодіжних субкультур, вікових, спортивних, музичних груп, представники яких можуть бути громадянами різних держав або однієї. У добре підготовленому класі обговоріть питання 13. У менш підготовленому класі можна це питання перенести в кінець заняття і об'єднати з обговоренням питання 17.

Крок 4 (15 хвилин)

5. Питання 14–18 відносяться до більш складних текстів і передбачають наявність навичок аналізу писемних джерел і розуміння контексту історії XX ст. Запропонуйте учням тексти 14–16. Звертайте увагу учнів на пояснювальні посилання до джерел.

Як варіант можете сформувати кілька малих груп і організувати обговорення питань 14–18 в групах. Попросіть представників груп на дошці або великому аркуші паперу завершити речення (завдання 17). Проведіть загальне обговорення варіантів відповіді.

Підсумкове обговорення (5 хвилин)

Методом «мікрофон»¹ проведіть обговорення ключового питання.

За наявності часу проведіть рефлексію заняття методом незакінчених речень:

- ▶ *Сьогодні для мене найбільш цікавим було...*
- ▶ *Сьогодні для мене найбільш важливим було розуміння того, що...*
- ▶ *Сьогодні я дізналася / дізнався ...*

¹ Див. розділ «Як зробити роботу активною».

Ключові цінності та зміни в суспільстві

► Що таке цінності та як вони впливають на суспільство?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Сформувати розуміння змісту і ролі європейських цінностей в сучасному суспільстві.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Официальный сайт Совета Европы: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/ru/ 2. Договор о Европейском Союзе. 07.02.1992 г., Статья 2, 3, 6. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу на русском языке: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029; на английском языке: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:l33500 3. Атлас европейских ценностей, учительские стратегии — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: (на англ. языке) http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/ 4. Статья об европейских ценностях. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/ 5. Handbook on values for life in a democracy. Edited by Robert Stradling and Cristopher Rowe. — Council of Europe Publishing: 2009.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть вибірково назвати європейські цінності та пояснити їх зміст.
► Більшість учнів	Зможуть пояснити сутність поняття «цінності» та навести приклади цінностей з наданих джерел; зможуть відрізнити цінності різних поколінь.
► Окремі учні	Зможуть аргументовано пояснити, в чому полягає причина євроінтеграційних прагнень Молдови та інших східноєвропейських країн; зможуть критично аналізувати джерела з урахуванням авторства та часу створення текстів.
► Підготовка вчителя до уроку	Великі аркуші паперу з переліком 30 цінностей з вправи на початку заняття; достатня кількість роздрукованих матеріалів для аналізу джерел модуля, включно з візуальними; підготовка приміщення для заняття з урахуванням проведення інтерактивних вправ.

Загальні зауваження

Матеріали даного модуля припускають розуміння учнями ключових понять, які використовуються для опису сучасного суспільства, таких як: демократія, верховенство права, компроміс, права людини. Якщо учні не проходили відповідні теми на уроках права або суспільствознавства, можна дати домашнє завдання декільком учням підготувати інформацію про ці поняття, а потім використати

підготовлені ними повідомлення під час підбиття підсумків вправи на вибір ціннісних пріоритетів.

У блоці 2, і, переважно, в блоці 3 використовуються джерела, які розкривають євроінтеграційні прагнення Молдови, проте джерела з подібним змістом можна знайти для усіх країн проекту.

Крок 1 (30 хвилин)

Проведіть вправу на вибір пріоритетних цінностей для ваших учнів відповідно до наведеної інструкції. Зверніть увагу на те, що метою даної вправи є не пошук правильної відповіді, а введення учнів у тему цінностей та їх місця в житті людини і суспільства.

► Індивідуально вибрати з переліку 10 найбільш значущих для кожного цінностей і сформулювати свій список. Потім узгодити список з 10 понять в парах, потім створити такий загальний список з десяти понять в четвірках, потім запропонувати скоротити список до п'яти понять; потім узгодити усім разом список з п'яти понять.

► Під час обговорення звертайте увагу на те, для кого це є цінністю — для людини, суспільства чи держави.

► Допомагайте при роботі в парах і групах, пояснюючи при цьому зміст понять, їх деяку взаємозамінність, як наприклад, верховенство права — демократія; рівність — демократія і верховенство права; свобода — і названі приклади свобод — пересування, слова, вибору. Сильна держава:

► Поясніть, що закон і порядок були характерні і для тоталітарних держав, диктатур. Компроміс — це основа співробітництва.

► Під час попереднього і заключного обговорення попросіть аргументувати вибір того чи іншого поняття і чітко визначити його сенс. Запитайте, яким би поняттям учні хотіли б доповнити список і чому.

► Запитайте, від якого поняття / та на користь якого поняття було складно відмовитися / зробити вибір. Чому?

► Наведіть за можливістю короткі приклади значущості зазначених цінностей для життя людини.

► Попросіть вибірково декількох учнів сформулювати поняття «цінності». Не обговорюйте запропонованих пояснень.

► Записаний на великому аркуші паперу список понять, сформульований в результаті обговорення, відкладіть для підсумкового обговорення.

Виголосіть тему та ключове питання заняття. Ключове питання (воно ж буде і підсумковим, узагальнюючим) бажано записати на дошці або на великому аркуші паперу.

Крок 2 (15 хвилин)

Робота з питанням 3–4 та джерелами 1–4. Тексти 1–4 є теоретичними, тому за необхідності допоможіть учням з аналізом, попросивши їх підкреслити ключові слова в текстах.

Працювати із завданням 4 краще в парах. Попросіть учнів записати ті визначення поняття «цінності», які вони можуть сформулювати на цьому етапі заняття. Поясніть, що протягом заняття у них буде можливість розширити ці визначення і обговорити їх з однокласниками.

Крок 3 (15 хвилин)

Проведіть обговорення питань 5, 6, 7 у вигляді фронтальної бесіди методом доповнюючих висловлювань. Зверніть увагу на те, що спогади 5 і 6 записані через кілька десятиліть після того, як відбулися описувані події, і що в такому випадку неминучим є нашарування на спогади пізніших оцінок і роздумів. Учням, які в недостатній мірі володіють вмінням критичного аналізу текстових джерел, підкажіть, що в текстах 5 і 6 присутні сліди радянської пропаганди, наприклад: «бути першими», «найвищий патріотизм». У джерелі 5 є словосполучення «найвища цінність». Запитайте учнів, як вони розуміють це і чи співпадає розуміння цінності в цьому джерелі і джерелах блоку 1.

Завдання 8 попросіть виконати письмово в парах, а пізніше коротко обговоріть ті визначення, які учні сформулювали раніше, а також те, що вони додали до цих визначень після вивчення блоку 2.

Крок 4 (12 хвилин)

Проведіть міні-лекцію на основі історичної довідки. Цитату з Договору про Європейський Союз: «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин», — можете записати на дошці або великому аркуші паперу.

Організуйте в малих групах роботу над питаннями 9, 10, 11. Вислухайте відповіді від кожної групи по черзі (перша група — питання 9, друга — 10, третя — 11, якщо у вас більше малих груп, то четверта, п'ята, шоста в такому ж порядку, але вже з доповненнями).

Крок 5 (10 хвилин)

Запропонуйте ознайомитися з джерелами 13–16 і відповісти на питання 12–15 індивідуально або в парах. Зверніть увагу учнів на ідею пазлів як взаємодоповнюючих елементів в пам'ятнику демократії скульптора Херріка. Повідомте, що цей пам'ятник стоїть біля будівлі суду і відображає, на думку автора, ідею справедливості через демократію. Питання 15 обговоріть з усім класом.

Крок 6 Підсумкове обговорення (7 хвилин)

Поверніться до списку з п'яти понять, що відображають цінності, який був складений на початку заняття.

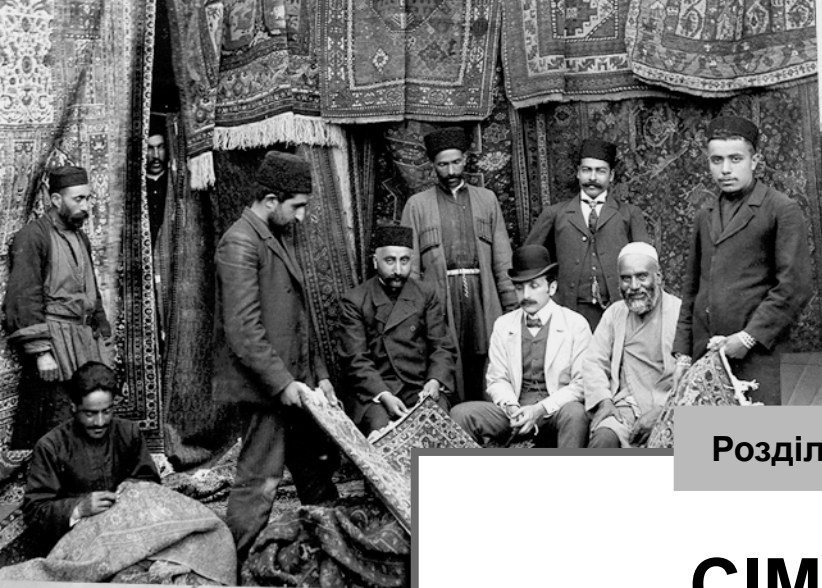
Запитайте учнів, чи змінилося їхнє розуміння сутності цінностей сучасного суспільства і що вони тепер хотіли б змінити в цьому списку.

Поверніться до ключового питання.

Методом незавершених речень підведіть підсумок заняття:

«Сьогодні для мене найбільш цікавим було...» або «Сьогодні я дізнався / дізналася...»

Як **домашнє завдання**, можна запропонувати підготувати виставку плакатів (постерів), присвячених тим чи іншим цінностям, наприклад: правосуддя, демократія, солідарність, дружба, закон, національна культура, мир, сім'я тощо.

Розділ III

СІМ'Я ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ

Ключові питання до розділу «Сім'я та повсякденне життя»

- ▶ Які зміни відбулися у повсякденному житті народів Південного Кавказу у XIX–XX ст.?
- ▶ Який вплив здійснила бакинська нафта на міське життя?
- ▶ Що нового з'явилося у ставленні до жінки в Азербайджані на початку XX ст.?
- ▶ Як в елементах повсякденного побуту минулого відображається взаємопроникнення різних культур?
- ▶ Якою мірою та чому зберігається у наш час культура липован?
- ▶ Як і чому змінювався міжкультурний шлюб у XX–XXI ст.?
- ▶ Як прикордонна торгівля сприяє стабілізації ситуації в регіоні?
- ▶ Як сучасна трудова міграція впливає на молдавське суспільство?
- ▶ Як трудова міграція впливає на сім'ю?
- ▶ Які можливості для міжкультурного діалогу надає сучасне місто?

Нове у традиційному побуті

► Які зміни відбулися у повсякденному житті народів Південного Кавказу у XIX–XX ст.?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
► Мета уроку	На прикладі народів Південного Кавказу у XIX ст. — на початку XX ст. показати роль, яку відігравали культурна взаємодія та обмін у тих змінах, що відбулися у повсякденному житті суспільства.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чернова-Дёке Т.Н. Немецкие поселения на периферии Российской империи. Кавказ: взгляд сквозь столетие (1818–1917) (к 190-летию основания немецких колоний). — Режим доступу: http://www.rusdeutsch.ru/biblio/files/211_biblio.pdf 2. Гейдарова Э.А. Иноязычная лексика в русском островном говоре Азербайджана. Вестник Томского государственного университета. 2013. № 371. С.23-26. — Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/inoyazychnaya-leksika-v-russkom-ostrovnom-govore-azerbaydzhana 3. Долженко И.В. Хозяйственный и общественный быт русских крестьян Восточной Армении (конец XIX — начало XX вв.) — Режим доступу: http://xn----7sbbsxcgldktifcc9o.xn--p1ai/sites/default/files/upload/glava1.pdf 4. Багиров Ф.Э. Переселенческая политика царизма в Азербайджане (1830–1914 гг.)/Ф.Э.Багиров — М: Маросейка, 2009. — 704 с. 5. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. — 1917 г.)/А.И. Клибанов — М: Наука, 1965. — 348 с. 6. Анчабадзе Ю.Д. Старый Тбилиси. Город и горожане в XIX веке/ Ю.Д.Анчабадзе Н.Г.Волкова. М. Наука. 1990.— 273 с. — Режим доступу: http://booksee.org/book/723970
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Ознайомляться зі змінами у повсякденному житті народів Південного Кавказу у XIX–XX ст.
► Більшість учнів	Прослідкують роль культурної взаємодії у змінах у повсякденному житті. повсякденного життя
► Окремі учні	Зможуть оцінити роль культурних впливів та запозичень у процесі змін повсякденного життя людей та подальшій трансформації побуту.
► Підготовка вчителя до уроку	Для роботи в групах підготуйте великі аркуші паперу і фломастери.

Загальні зауваження

При роботі з матеріалами модуля можливі два варіанти. Можна працювати індивідуально або в парах, послідовно розглядаючи блок за блоком. А можна організувати роботу в групах, у такому випадку кожна група буде працювати із окремим блоком. Якщо клас великий, доцільно організувати роботу так, щоб з кожним блоком працювало по 2 групи. В такому випадку або учитель, або жереб будуть визначати те, яка з груп буде робити основну презентацію, а яка доповнювати та робити зауваження.

Крок 1 (20 хвилин)

Поєднайте учнів у групи. Кожна група отримує матеріали свого блоку, великий аркуш паперу та фломастери.

Поясніть завдання: в ході роботи в групах, спираючись на питання до джерел, учні готують відповідь на ключове питання модуля, використовуючи матеріали свого блоку. На фліпчарті вони складають список змін за тематичними блоками.

Блок 1 — Зміни в одязі та повсякденній культурі народів Південного Кавказу

Блок 2 — Зміни харчового раціону в меню народів Південного Кавказу.

Блок 3 — Зміна типу житла та предметів побуту народів Південного Кавказу.

Блок 4 — Науково-технічний прогрес кінця ХІХ— початку ХХ ст. та культура побуту народів Південного Кавказу.

Для презентації підсумків роботи кожній групі надається 3–4 хвилини та 1–2 хвилини — на питання та доповнення.

Крок 2 (25 хвилин)

Групи презентують результати своєї роботи, формулюючи спільну відповідь на підсумкове питання модуля. Зверніть увагу на дотримання регламенту, аби залишився час для додаткових питань та коментарів вчителя.

Коментарии для учителя

Блок 1.

При роботі з джерелом 1 зверніть увагу, що на фото три категорії людей: в європейському одязі, у традиційному та в одязі, що поєднує елементи європейського та традиційного.

Під час відповіді на питання 2, зверніть увагу учнів, що за зміною одягу йшло не тільки вивчення російської мови (що вже є значним долученням до іншої культури), але й отримання жінками освіти (джерела 3–4), що ще більше прискорювало процеси модернізації та поширення європейської культури.

При роботі з питанням 3 можна запитати в учнів: чим зовні відрізнялися квартали старого і нового Тифлісу? (регулярна забудова, архітектура будинків європейського типу).

Бакинська нафта та культура

▶ Який вплив здійснила бакинська нафта на міське життя?

Вік учнів	14–18 років
Время необходимое для изучения модуля в классе	45/90 хвилин
▶ Мета уроку	Показати учням, що бурхливий економічний розвиток сприяє зростанню рівня життя населення та забезпечує матеріальну базу для розвитку культури.
▶ Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Алиева Ругия. Памяти Г.З. Тагиева, Каспий, 2008. 2. Исмаилов М. А. Промышленность Баку в начале XX века. — Баку, 1976 3. Йорг Баберовски. Цивилизаторская миссия и национализм в Закавказье: 1828–1914 гг. // Новая имперская история постсоветского пространства / Под ред. И. Герасимова. — Казань: New Imperial History, 2004. — С. 322 4. Гаджиев Адиль-Гирей Сагадуллаевич. Миллионер Тагиев Гаджи Зейналабдин общественно-политические взгляды. — Махачкала, 2000 год.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
▶ Всі учні	<p>— Дізнаються про вплив нафтовидобутку на розвиток Баку та життя його мешканців, а також оцінять внесок меценатів різних національностей в розвиток культури території сучасного Азербайджану;</p> <p>— Проаналізують вплив розвитку бакинських нафтопромислів не лише на територію сучасного Азербайджану, а й на регіони Російської імперії.</p>
▶ Більшість учнів	<p>— Усвідомлять причини змін у складі населення, вигляді та побуті Баку;</p> <p>— Проаналізують зв'язок між бурхливим економічним піднесенням і розвитком культури.</p>
▶ Окремі учні	Зможуть провести паралелі при аналізі зв'язку між сучасним розвитком економіки і розвитком культури.
▶ Підготовка вчителя до уроку	Для роботи в групах заготуйте фліпчарти (6 штук) або великі аркуші паперу та фломастери. Для фіксації результатів мотиваційної вправи заготуйте ще один аркуш. У разі обрання варіанту А необхідно дати учням попереднє домашнє завдання.

Мотиваційна вправа (5 хвилин)

Запропонуйте учням відповісти на питання: який зв'язок може існувати між нафтою та способом життя, повсякденною культурою. Відповіді зафіксуйте на дошці або аркуші паперу та залиште їх до кінця уроку для порівняння з аналогічними відповідями на це питання, які зможуть надати учні наприкінці заняття.

Загальні зауваження

Бажано організувати групову роботу. Кожна група матиме блок завдань. Якщо клас великий за кількістю учнів, можна зробити так, щоб з кожним блоком працювали дві групи. В цьому випадку вчитель або на власний розсуд, або жеребкуванням визначає, яка з груп буде презентувати матеріал першою, а яка — робити зауваження та доповнювати.

Крок 1 (10/25 хвилин)

Поєднайте учнів в групи (виходячи з кількості учнів в класі). Кожна група отримує матеріали свого блоку (усього три блоки), фліпчарт (2 на групу) та фломастери. Поясніть завдання: в ході роботи в групах, спираючись на матеріали блоку та питання до джерел, учні складають список позитивних (на одному аркуші) та негативних (на іншому) результатів розвитку нафтопромислів в Баку:

Блок 1 — динаміка та підсумки зростання та змін національного складу населення Баку.

Блок 2 — причини та підсумки змін у образі міста та побуті різних верств населення Баку.

Блок 3 — зміни в культурному житті Баку й внесок нафтовиків-меценатів в розвиток культури.

Для презентації результатів групової роботи у кожній групі буде 3–4 хвилини та 1–2 хвилини на питання та доповнення.

Варіант А уроку розрахований на 45 хвилин.

В цьому випадку для економії часу учні попередньо поєднуються в три групи, отримують матеріали смислових блоків та завдання — підготувати вдома в робочому зошиті список позитивних та негативних результатів розвитку нафтопромислів в Баку. На уроці вчитель організовує роботу учнів в групах з результатами домашньої роботи. Учні представляють результат групової роботи в класі на фліпчартах.

Варіант Б уроку розрахований на 90 хвилин.

Учні читають та обговорюють матеріали блоків в класі та готують фліпчарти для презентацій.

Можна дати групам додаткові питання:

Куди йшов прибуток, що поступав від видобутку Бакинської нафти?

Що могло підштовхувати меценатів-нафтопромисловців до благодійності?

Чому нафтопромисловці обговорювали побутові умови життя робітників і способи їх поліпшення?

Крок 2 (25 хвилин)

Групи презентують результати своєї роботи. Зверніть увагу на дотримання часового регламенту, щоб залишився час для додаткових питань та коментарів вчителя. Після доповнень і зауважень у фліпчартах робляться корективи.

При реалізації **Варіанту Б** можна дати більше часу на презентації та запитання.

У разі заповнення фліпчарти розміщуються на дошці або стіні (негативні — до негативних, позитивні — до позитивних), формуючи загальну таблицю «Позитивні та негативні результати розвитку нафтопромислів в Баку».

Крок 3 (5–10 хвилин)

Фронтальна дискусія за ключовим питанням на основі матеріалів презентацій.

Бакинська нафта — це джерело збагачення олігархів чи засіб допомоги суспільству?

Крок 4 (5–7 хвилин)

Після відповідей на ключове питання поверніться до аркушу паперу, на якому були зафіксовані результати обговорення у мотиваційній вправі з інформацією про зв'язок нафти та культури, та зафіксуйте відповіді на дошці:

А як би тепер ви б відповіли на це питання?

Варіант А — це питання можна запропонувати розглянути як домашнє завдання з подальшим обговоренням його на наступному уроці (5–7 хвилин наступного заняття).

Варіант Б — дискусія проходить на цьому ж занятті.

Крок 5 (15 хвилин)

Обговоріть, як сьогодні економічний розвиток в цілому та використання природних багатств відбивається на розвитку суспільства. Можна поставити питання:

Якби ви були мільонерами, що б ви зробили для розвитку культури вашого народу?

Коментарі для вчителя

Блок 1

При роботі з джерелом 1 зверніть увагу на роки найбільш стрімкого зростання кількості населення Баку. Для пояснення причин вкажіть на джерело 2, матеріали якого допоможуть відповісти на питання 3.

Для пояснення причин нафтового буму скористайтеся матеріалами історичної довідки Блоку 1 та джерелом 2. Нагадайте, що це був час промислової революції, що відбулася в той час в Російській імперії та охопила також Закавказзя. 3

винайденням двигуну внутрішнього згорання в усьому світі різко зросла потреба в нафті. Відзначте, що на регіон Баку на початку ХХ ст. припадало біля половини світового видобутку нафти.

При роботі з джерелом 3 за допомогою додаткових питань зверніть увагу учнів на зміни у складі грифу «інші» народи та їх співвідношення з місцевим населенням.

При відповіді на питання 4 відзначте зростання населення за рахунок мігрантів. «Інші» тепер замість 9% складають 67%. Допоможіть учням знайти тюрко- та іраномовне населення на першій діаграмі та — казанських татарів, персів, закавказьких татарів на другій. Спитайте: *а чи всі зазначені на другій діаграмі є корінними мешканцями?*

При відповідях на питання 7, зверніть увагу учнів, що старі райони Баку були заселені місцевим населенням, північ та індустріальний центр — результат першої хвилі міграції, друга її хвиля та залучення іноземного капіталу створюють райони зі змішаним населенням.

Можливі відповіді:

Позитивні аспекти нафтового буму: зростання чисельності населення; його багатонаціональний характер; приплив іноземного капіталу; розвиток нафтопромислу та економіки в цілому.

Негативні аспекти: бакинська нафта на загал опинилася в руках іноземців.

Блок 2.

При роботі з питанням 8 можна запитати в учнів: *як на плані міста візуально відрізняються квартали старого і нового Баку (джерело 6)?* (Регулярна забудова, прямі вулиці).

Зверніть увагу, що поява нових європейських будинків, транспорту, сучасних умов та стилю життя тощо сприяли європеїзації Баку. Що прибуток, отриманий від бакинської нафти не тільки йшов у кишені нафтопромисловців, а й скеровувався на добробут населення: розвиток містобудування, економіки, культури, освіти; покращення умов життя робітників (джерело 11) тощо.

При роботі з джерелами 6–10, 12–13 (питання 14) зверніть увагу на елементи західної цивілізації: планування нових районів, прямі вулиці (джерело 6), європейські житлові будинки та офіси (джерело 7), школи, лікарні, бібліотеки, парки та сади зі скульптурами (джерела 9,10), новий транспорт — залізниця, конка, омнібус, автомобіль (джерела 8, 12; питання 12), новий стиль життя — бали, гуляння, концерти, феєрверки, різдвяна ялинка тощо.

Нагадайте, що для розведення зелених насаджень у парках і садах в Баку не було відповідних природних умов (історична довідка Блоку 2) і що для цього були потрібні особливі зусилля і кошти, і до цього вкладання грошей долучалися багаті нафтопромисловці.

При роботі над джерелом 13 зверніть увагу учнів на людей в європейському вбранні, на різноманітний, очевидно, імпортований товар промислового виробництва на прилавках. Можете поставити додаткові питання: *Хто ці люди? Чим*

відрізняється цей магазин від східного базару чи магазину? Який товар можна побачити на прилавку?

Можливі відповіді:

Позитивні аспекти нафтового буму: розвиток містобудування, освіта, охорона здоров'я, культура; європеїзація повсякденного життя.

Негативні аспекти нафтового буму: скупчення робітників, важкі умови життя та роботи, екологічні проблеми (джерело 11).

Блок 3.

При роботі з питанням 13 зверніть увагу на активну благодійну діяльність деяких іноземних службовців «Товариства братів Нобель», на те, що товариство за-снувало школу в Чорному місті, що попечителька цієї школи, дружина одного із службовців, внесла значний здобуток у культурне життя Баку: створила народний аматорський хор; займалася просвітницькою діяльністю серед робітників (те, що на народні читання не допускалися «діти молодше 10 років і жінки з грудними дітьми» свідчить про те, що метою було домогтися реальних результатів); влаштувала перший безкоштовний народний спектакль, виконавцями в якому були майстрові, робітники і службовці виробництв, тобто намагалася долучити їх до мистецтва.

Працюючи з джерелами 13–19 зверніть увагу на цілі нафтопромисловців-меценатів і масштаб їх благодійницької діяльності. Благо бакинської нафти поширилося на різні міста і райони Російської імперії, воно відчувається в світі навіть сьогодні — у вигляді Нобелівської премії (джерело 20).

Можливі відповіді:

Позитивні аспекти нафтового буму: розвиток музичного та театрального життя, освіти (просвіти), у тому числі й жіночої; збереження пам'ятників матеріальної культури на території сучасного Азербайджану тощо.

Негативні аспекти: відсутні!

Можете також задати додаткові питання:

- Куди йшов прибуток від Бакинської нафти?
- Як вплинув розвиток нафтопромислів Баку на розвиток повсякденної культури?
- Що, на ваш погляд, в першу чергу цікавило нафтопромисловців-меценатів — фінансова допомога у розвитку культури свого народу, створення комфортних умов розвитку культур усіх народів, або власне збагачення?
- Спробуйте припустити, які причини підштовхнули нафтових мільйонерів до благодійності?

Азербайджанська жінка в сім'ї та суспільстві на початку ХХ ст. (за сторінками журналу «Молла Насреддін»)

▶ Що нового з'явилося у ставленні до жінки в Азербайджані на початку ХХ ст.?

Вік учнів	14–16 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
▶ Мета уроку	За допомогою наочних джерел з'ясувати, яким було становище азербайджанської жінки на початку ХХ ст., які зміни й чому в ньому відбувалися.
▶ Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Алиева Л. Семейно-бытовое положение азербайджанских женщин в начале ХХ века. — Режим доступа: http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1----0-10-0---0---0direct-10---4-----0-11-11-ka-50---20-help---00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-10&a=d&c=period&cl=CL4.12&d=HASH6e53a25e417748bfc5d246.3.1#HASH6e53a25e417748bfc5d246.3.1 2. Казымова Ф. Р. Журнал «Молла Насреддин» и восточная печать // Филологические науки в России и за рубежом: материалы международной научной конференции (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). — СПб.: Реноме, 2012. — С. 21–24. 3. [Електронний ресурс] Джалил Мамедкулизаде. — Режим доступу: http://www.azerigallery.com/literatura/dzhalil-mamedkulizade.html
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
▶ Всі учні	Дізнаються, яким було суспільне становище азербайджанської жінки на початку ХХ ст.
▶ Більшість учнів	Проаналізують зміни в становищі азербайджанської жінки на початку ХХ ст.
▶ Окремі учні	Зможуть виявити причини зміни в суспільному становищі азербайджанської жінки і провести порівняння з її поточним станом.
▶ Підготовка вчителя до уроку	Ознайомтеся із статтею Алієвої Л. (див. пропозиції щодо отримання додаткової інформації) для того, аби володіти історичним матеріалом. Роздрукуйте необхідну кількість екземплярів тексту та карикатур у кольорі або підготуйте проектор для виводу зображень на екран.

Загальні зауваження

Необхідний для вивчення модуля навчальний час може змінюватися залежно від рівня підготовленості учнів до роботи з таким доволі складним типом історичних джерел як карикатура. Представляємо два варіанти роботи: впродовж уроку учні можуть працювати як індивідуально, так і в парах (за вибором вчителя).

Крок 1 (5/2 хвилини)

Перед початком роботи обговоріть з учнями поняття карикатура, зазначивши, що в силу специфіки жанру карикатурист в гіпертрофованій формі відображає типові риси і явища, і саме це робить можливим використання карикатури як історичного джерела¹.

Робота з джерелом 1.

Учнів необхідно підвести до розуміння того, що карикатура порушує проблему соціального стану мусульманської жінки, яка не могла зреалізувати уповні права людини з точки зору ліберальної ідеології.

Крок 2 Робота з джерелами 2–4 та історичною довідкою (15/8–10 хвилин)

Мета: довести до відома всіх учнів причини заснування журналу «Молла Насреддін» та цілі, які ставили перед собою його творці. У разі потреби вчителю слід прокоментувати проблему модернізації суспільства, розширення контактів з європейським світом і поширення ліберальних цінностей серед освіченої частини східного суспільства.

Можливий варіант відповіді на питання 3:

- Критика існуючих відсталих порядків;
- Боротьба за освіту, науку і прогрес східного суспільства;
- Спроба сприяти прогресу різних народів Кавказу.

У ході роботи над блоками 2–4 доцільно поступово заповнювати таблицю. Таблиця може заповнюватися в зошитах учнями під час роботи з джерелами у процесі їх обговорення або ж на дошці під час відповідей учнів. Третю (праву) колонку обговорювати і заповнювати пропонується в класі, якщо обговорення цих питань учитель визнає за можливе, виходячи із ситуації в регіоні, сім'ях учнів і підготовленості класу. Слід заповнювати колонку про права сучасної жінки, порівнюючи сучасну ситуацію із записами в перших двох колонках (за тими ж позиціями).

Суспільний стан жінки-мусульманки	Зміни в суспільному стані мусульманської жінки, що відбувалися на початку ХХ століття	Права сучасної жінки

¹ Див. розділ «Як працювати з історичним джерелами різного типу».

Крок 3 Робота з блоком 2 (20/10 хвилин)

При роботі з джерелом 5 зверніть увагу учнів, що сестри-мусульманки порівнюють свій власний будинок із в'язницею, і життя ув'язненого злочинця їм здається привабливішим. Джерела 6 і 7 демонструють вже будинки європейського типу більш заможної та освіченої частини населення, тут вже є вікна, але жінкам все одно заборонено в них дивитися.

Слід пояснити учням, що на початку ХХ століття поняття «зрада» було не таким, як сьогодні. У мусульманській традиції зрадою чоловікові вважався навіть погляд на іншого чоловіка.

Можливі відповіді учнів при роботі з блоком 2:

- ▶ Жінці заборонено спілкування із зовнішнім світом, вона замкнена в будинку;
- ▶ Жінка не має права на вибір чоловіка, її можуть видати заміж проти її волі;
- ▶ Її становище визначається релігійними порядками;
- ▶ Жінка перебуває під владою батьків або чоловіка, який може нею нехтувати;
- ▶ Жінка займається лише домом і господарством;
- ▶ Жінка для чоловіка — безкоштовна робоча сила, що забезпечує його побут;
- ▶ Життя жінки обмежується будинком, господарством і дітьми;
- ▶ У жінки немає особистого джерела прибутків (вона не працює) і це робить її ще більш залежною від чоловіка;
- ▶ Діти чоловічої статі займають в сім'ї положення вище становище, ніж жінка;
- ▶ Жінка неписьменна.

Крок 4 Робота з блоком 3 (20/10 хвилин)

Учні в парах чи індивідуально працюють над питаннями 12–15, готуючи відповідь на питання 16 (варто виписувати ключові позиції в зошиті).

Можливі відповіді учнів на запитання 16:

- ▶ У сім'ях заможних верств суспільства жінка бере участь у прийомі гостей вдома, навіть чоловіків-немусульман;
- ▶ Коли її не бачить мусульманська громадськість, жінка із заможної родини може носити європейський одяг;
- ▶ Жінка із заможної родини виїжджає за кордон, де веде спосіб життя європейської жінки;
- ▶ Може йти поруч з чоловіком, а не позаду нього (тут можна зафіксувати відсутність цього права в першій колонці);
- ▶ Деякі жінки ходять у гості з чоловіками і в Закавказзі (джерело 13), але цей вихід у світ відбувається під контролем чоловіка;
- ▶ Зміна ставлення чоловіка до жінки.

Працюючи із джерелом 14 слід донести до учнів думку про те, що освічені чоловіки-мусульмани вже такою мірою приймають західні стандарти життя, що готові брати в дружини немусульманок і приймати європейські стандарти соціального становища жінки. З іншого боку, наявність в мусульманських сім'ях жінок з

«європейськими» правами і менталітетом не могло не сприяти руйнуванню традиційних уявлень про роль і становище жінки, служити прикладом для жінок-мусульманок. У сукупності з індустріалізацією та модернізацією це означало подальшу трансформацію становища жінки в суспільстві.

Крок 5 Робота з блоком 4 (10/5 хвилин)

Зверніть увагу учнів, що культуру для авторів журналу «Молла Насреддін» символізують досягнення західної цивілізації, з якими і асоціюється емансипація жінок.

Доповніть другу колонку таблиці (можливі відповіді):

- ▶ З'явилися освічені жінки (оскільки купують газети, то вміють читати)
- ▶ З'являється освіта для жінок (джерело 16).

В роботі з питанням 24 зверніть увагу, що освіта і грамотність неминуче знайомили з досягненнями і цінностями європейської цивілізації, відвідування школи означало вихід жінки із замкненого сімейного кола. Крім того, освічена жінка інакше позиціонує себе в сім'ї та суспільстві, має більше можливостей для захисту своїх прав.

Крок 6 (20/8 хвилин)

Робота з підсумковим питанням:

Чим характеризувалося соціальне становище жінки у східному суспільстві на початку ХХ ст. і які зміни в ньому відбувалися?.

Якщо на уроці залишився час, і рівень знань та ситуація в класі дозволяє безперешкодно обговорювати це питання, то можна провести порівняння становища азербайджанської жінки початку ХХ століття із становищем жінки в сучасних умовах.

Розмаїття культур в історії рідного краю (на прикладі роботи в місцевому краєзнавчому музеї)

► Як в елементах повсякденного побуту минулого відображається взаємопроникнення різних культур?

Вік учнів	13–16 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	45 хвилин
► Мета уроку	Показати на прикладі джерел краєзнавчого музею предмет вивчення етнографії й культури рідного краю й сформувати мотивацію й навички використання експонатів музею у вивченні історії.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Коворул молдовенеск. — Кишинэу, 1985. 2. Шарануца С. Н. Молдавский народный орнамент. — Кишинев, «Тимпул», 1984. 3. Молдавский национальный костюм — Кишинев «Тимпул», 1985. 4. [Електронний ресурс] «Мы — молдаване». — Режим доступу: http://www.moldovenii.md/ru. 5. Постолаки Е.А., Молдавское народное ткачество XIX — начало XX вв. — Кишинёв, 1987. 6. [Електронний ресурс] Материалы Российского этнографического музея. — Режим доступу: http://www.ethnomuseum.ru/moldavskoe-tkachestvo-i-kovrodelie. 7. Материали місцевого краєзнавчого музею.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Дізнаються про особливості традиційної молдавської культури повсякдення і про те, як вона представлена в музеї історії та етнографії с. Борогани Республіки Молдова.
► Більшість учнів	Зможуть назвати деякі відмінні риси молдавського національного вбрання, житла і предметів побуту; навчаться визначати роль музею в збереженні культурної спадщини рідного краю.
► Окремі учні	— зможуть назвати види історичних джерел, які розповідають про історію рідного краю і традиційної національної культури; — зможуть визначити, як відбувається взаємовплив культур сусідніх народів на прикладі історії та культури рідного краю.
► Підготовка вчителя до уроку	Відвідування місцевого краєзнавчого або етнографічного музею з попереднім завданням ознайомитися з певними експонатами та інформацією про них. Питання для вивчення експонатів: — Назвіть які тематичні розділи є в музеї? — Які періоди історії села представлені більшою / мірі меншою мірою? Чому? — Що за експонати представлені в музеї?

Загальні зауваження

Даний модуль являє собою приклад використання ресурсів місцевого краєзнавчого музею для вивчення традиційної національної культури та її особливостей, а також для вивчення діалогу культур на прикладі національного костюма, килимарства, інтер'єру житла і предметів домашнього побуту.

Музей історії та етнографії с. Борогани, як і будь-який краєзнавчий музей, є цікавим пізнавальним ресурсом для поглиблення знань про рідну культуру та місцеву історію. Робота з музейними експонатами та виставками служить важливим елементом розвитку навичок пошукової краєзнавчої роботи, визначення та класифікації історичних джерел матеріальної та соціальної культури рідного краю. За запропонованим алгоритмом можна організувати вивчення культури та історії рідного краю з використанням експонатів будь-якого краєзнавчого та етнографічного музею.

Для відповіді на ключове питання модуля «Як в елементах повсякденного побуту минулого відображається взаємопроникнення різних культур?» необхідно, щоб учні володіли інформацією про етнічний склад населення рідного краю, відвідали музей з попередньо наданими учителем завданнями. Важливим доповнюючим елементом такого заняття може бути попереднє міні-дослідження про народний костюм, традиції текстилю (килими, вишивка), елементи оздоблення традиційного житла, домашнього начиння і традиційні знаряддя праці даної місцевості.

Крок 1 Початок заняття (5–10 хвилин)

Задайте питання 1 та 2.

У відповідях учнів стимулюйте називання етнографічних музеїв, музеїв народної архітектури та побуту, народних промислів, народного вбрання, народної вишивки, краєзнавчі музеї, музеї, присвячені життю і діяльності видатних діячів культури тощо. Зверніть увагу в ході спільної бесіди, що музеї відрізняються тим, які аспекти минулого вони зберігають і демонструють, і що музеї зберігають предмети матеріальної культури, які прямо чи опосередковано розповідають про весь спектр життя суспільства.

Обговорюючи, що таке історія рідного краю, зверніть увагу, що краєзнавство — це окремий розділ історичної науки, який розповідає про окремих людей і події, що пов'язані з невеликим географічним простором: містом, селом, адміністративним або історико-географічним районом. Також зверніть увагу учнів, що при вивченні історії рідного краю використовуються всі види історичних джерел, включаючи усні, матеріальні, письмові та інші.

Крок 2 Вивчення матеріалів модуля (25 хвилин)

Вивчення матеріалів модуля може відбуватися двома способами: послідовне, каскадне вивчення матеріалів блоків згідно із запропонованими питаннями до джерел або методом групового вивчення матеріалів блоків.

При використанні групової роботи створіть три групи і запропонуйте паралельно вивчати матеріали блоків 1, 2, 3 згідно питань до джерел всередині кожного блоку.

Група 1 — молдавський національний костюм

Група 2 — молдавське килимарство

Група 3 — молдавське традиційні житло й предмети побуту

Зверніть увагу учнів на зміст інформаційних довідок. Врахуйте, що інформаційні довідки 1, 2 стосуються всього модулю, а 3, 4 — лише окремих блоків.

Особливу увагу зверніть на роботу з розповідями місцевих жителів, уривками з інтерв'ю про ті чи інші аспекти народного побуту в минулому, які зберегли своє значення для сучасної національної культури. Особливу увагу при вивченні матеріалів модуля варто приділити візуальним джерелам — фотографіям експонатів місцевого музею. Вони служать не тільки ілюстрацією для інформації з текстових джерел, а й дають самостійне уявлення про ті чи інші аспекти народної культури півдня Молдови та с. Борогани.

Запропонуйте учням після вивчення джерел блоку заповнити загальну таблицю, яка вивішена на дошці або на великому аркуші паперу.

Специфічні елементи молдавської національної культури	Запозичені елементи культури інших народів

Крок 3 Підведення підсумків (13–15 хвилин)

Попросіть представників груп озвучити свою частину таблиці та аргументувати свою думку, спираючись на джерела блоку. Попросіть визначити, яке значення має етнічне розмаїття жителів даної місцевості для культурних взаємовпливів.

Проведіть загальне обговорення ключового питання:

Як в елементах повсякденного побуту минулого відображається взаємопроникнення різних культур?

Липовани: між минулим і майбутнім

► Якою мірою та чому зберігається в наші дні культура липован?

Вік учнів	15–16 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати особливості старообрядницької культури липован та оцінити її роль у збереженні розмаїття сучасного суспільства.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Смилянская Е. Б., Денисов Н. Г. Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура. — М.: Индрик, 2007. 2. Душакова Н. Традиционное старообрядческое жилище Пруто-днестровского междуречья и левобережного Поднестровья (XIX — начало XXI в.). — Кишинев, 2012. 3. Душакова Н. Старообрядцы Бессарабии XIX–XX вв: особенности культурных традиций, Материалы международной научной конференции «Пруто-Днестровский регион. — Санкт-Петербург, 2010. — С. 93-99.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть розповісти про те, хто такі липовани, а також коротко охарактеризувати їх традиційну культуру.
► Більшість учнів	Зможуть визначити чинники, які сприяли збереженню традиційної культури липован.
► Окремі учні	Зможуть пояснити роль релігійної традиції в збереженні культури липован, назвати причини трансформації образу життя липован на сучасному етапі; аргументовано відповісти на ключове питання модуля.
► Підготовка вчителя до уроку	Достатня кількість роздрукованих матеріалів для роботи в групах. Великі аркуші паперу та маркери для заповнення діаграми Венна; класна кімната, підготовлена для групової роботи; можливість демонструвати візуальні джерела.

Загальні зауваження

Модуль присвячено збереженню культурної спадщини релігійної групи старообрядців на прикладі липован. Матеріали модуля дозволяють поставити важливе питання щодо можливого балансу між збереженням традиційної культури й відкритістю суспільства у процесі трансформації, а також про цінність розмаїття. Вчителю необхідно спочатку ознайомитися з особливостями старообрядництва як релігійного і культурного явища, щоб мати можливість відповісти на можливі додаткові питання учнів. Важливо також враховувати дражливість релігійно-конфесійної проблематики й розглядати тему в розрізі культурних цінностей.

Крок 1 Початок заняття (15 хвилин)

Запропонуйте учням попрацювати з картиною В.І. Сурикова «Бояриня Морозова» відповідно до питань 1–5. Основну увагу приділіть питанню 5. Запропонуйте учням прочитати історичну довідку або подайте інформацію у вигляді міні-лекції. Підкресліть, що старообрядці — це не єдина релігійна меншість, яка була дискримінована та відкрито переслідувалася церквою, зокрема і в часи європейської Реформації та Контрреформації. Як правило, представники релігійних громад, які переслідувалися офіційною світською та церковною владою, обирали шлях еміграції і розселилися далеко від батьківщини. Оголосіть тему і ключове питання заняття.

Крок 2 Робота з матеріалами блоків 1, 2, 3 (20 хвилин)

Створіть малі групи (три або шість — пропорційно блокам джерел 1, 2, 3). Запропонуйте в групах, відповідно до питань, проаналізувати інформацію. Попередьте учнів, що результати своєї роботи вони повинні будуть представити класу так, щоб була можливість заповнити діаграму Венна¹. За необхідності допомагайте учням в групах аналізувати джерела й відповідати на поставлені питання.

Крок 3 Робота з діаграмою Венна (25 хвилин)

Кожна група презентує класу результати свого обговорення та порівнює аргументи своєї групи з аргументами інших.

¹ Див. опис методу в розділі «Як зробити роботу активною».

Крок 4 **Робота з матеріалами блоку 4** (20 хвилин)

Запропонуйте усім групам ознайомитися з джерелами 13–16 та по черзі відповісти на питання 20–23, доповнюючи області порівняння в діаграмі новими положеннями. Обговоріть з класом питання 24. Мотивуйте учасників використовувати поняття «трансформація». Обговоріть назву блоку. Запропонуйте учням сформулювати альтернативну назву розділу.

Крок 5 **Підсумкове обговорення** (10 хвилин)

Запропонуйте учням повернутися до ключового питання. Методом доповнених висловлювань проведіть обговорення.

Підведіть підсумок заняття:

- ▶ *Найбільш цікавим для мене сьогодні було...*
- ▶ *Я б хотів (хотіла) дізнатися більше про...*
- ▶ *Я замислився (замислилася) над тим, що...*

Міжкультурний шлюб у XX–XXI ст.

► Як і чому змінювався міжкультурний шлюб у XX–XXI ст.?

Вік учнів	15–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати як з часом змінювалися можливості та перешкоди в укладанні міжкультурних шлюбів.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сергей Гавров. Историческое изменение институтов семьи и брака. Семья как социокультурный феномен. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bibliotekar.ru/gavrov-2/index.htm. 2. Зидер Р. Социальная история семьи в Центральной и Западной Европе (конец XVIII–XX вв.). М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. — 301 с. 3. О.Васянович. Міжетнічні проблеми при виборі подружньої пари в сучасній Україні. Форум націй. Газета конгресу національних громад України. Вересень-жовтень 2011. (укр.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.forumn.kiev.ua/2011-112-113-09-10/112-16.html. 4. Структура сім'ї. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://about-ukraine.com/index.php?text=63. 5. Ю.М. Галустян. Гендерна взаємодія в сучасному поліетнічному суспільстві. (укр.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=256.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть пояснити поняття «міжкультурний шлюб», навести приклади впливу державної політики й культурних стереотипів на створення сім'ї.
► Більшість учнів	Зможуть визначити й пояснити критерії вибору шлюбного партнера в минулому, вказати причини, які перешкоджають створенню міжкультурного шлюбу.
► Окремі учні	Зможуть проаналізувати роль міжкультурних відносин і державної політики в виборі шлюбного партнера та створенні сім'ї.
► Підготовка вчителя до уроку	Підготуйте для початку заняття джерела 1, 2 та 3. За можливості виведіть зображення 1 та 2 на екран; роздрукуйте джерела 4–6 для роботи в парах та джерела 7–12 по одному для кожної з чотирьох груп.

Крок 1 Початок заняття (20 хвилин)

Запропонуйте учням роздруковані в кольорі або виведені на екран картини 1 і 2 та попросіть учнів відповісти на питання 1. Порівнюючи джерела 1 і 2, треба звернути увагу на атмосферу і фон картин, а також на час їх створення (цікаво, що між ними сто років). Зверніть увагу учнів, що на першій картині зображено церковне вінчання, а на картині 2 — світське весілля молодих незалежних людей. Зверніть увагу на назви картин і попросіть пояснити, як учні їх розуміють, особливо назву «Нерівний шлюб». «Нерівний» може означати не тільки різновіковий, тобто з великою різницею у віці, а й міжстановий, міжкультурний.

Назвіть тему і ключове питання заняття.

Поставте запитання 2. Якщо в учнів виникають ускладнення з визначеннями понять «традиційна і модерна сім'я», запропонуйте їм деякі ознаки традиційної (патріархальної) сім'ї: *беззаперечне підпорядкування молодших старшим, економічна залежність жінки від чоловіка, спільне проживання кількох поколінь в одному будинку, жорсткий розподіл обов'язків у родині та інші*. Що стосується модерної (сучасної демократичної) сім'ї, то для неї характерні *економічна самостійність жінки, партнерські, а не підлеглі відносини, спільне вирішення сімейних проблем та розподіл обов'язків включно з дітьми, спільна відповідальність за організацію побуту і виховання дітей, повага до приватного життя членів сім'ї та інше*.

Підкресліть основні ознаки «змішаного або міжкультурного шлюбу»: міжнаціональний, міжрасовий, міжконфесійний, міжкультурний в сенсі зустрічі міської та сільської, провінційної та столичної, традиційної та модерної культур.

Крок 2 (15 хвилин)

Продемонструйте на екрані або в надрукованому вигляді джерело 3 і обговоріть питання 3. Запишіть на дошці або великому аркуші паперу припущення, висловлені учнями. Зверніть увагу на ті висловлювання, які демонструють розуміння учнями проявів модернізації в ХХ столітті: міграції, зменшення тиску традицій, велика економічна самостійність, зустрічі з іншими етнічними і соціальними групами тощо. Підкажіть учням, що в реальному житті при виборі шлюбного партнера приналежність до однієї культури не завжди була визначальним чинником, і зміна обставин суспільного життя супроводжувала зміни у шлюбних стратегіях.

Крок 3 Работа с блоком 1 (25 хвилин)

Об'єднайте учнів у пари. Запропонуйте ознайомитися з джерелами 4–6 і попросіть проаналізувати їх відповідно до питань 4–9. В ході загального обговорення попросіть відповісти на питання 10. Для полегшення сприйняття можна заповнювати таблицю на дошці або великому аркуші паперу, записуючи відповіді учнів у два стовпці:

а) обставини, що сприяли укладанню змішаних шлюбів	б) перешкоди для змішаних шлюбів
--	----------------------------------

Крок 4 **Работа с блоком 2** (25 хвилин)

Об'єднайте учнів у 4 групи. Учасники кожної групи читають Джерело 7 і відповідають на питання 11. Після обговорення роздайте в кожену групу по одному сюжету сімейних історій (Джерела 8–11). Проведіть загальне обговорення з питань 12–14.

За наявності технічної можливості, покажіть телевізійний сюжет «Спілкування без бар'єрів» (Режим доступу: <http://vikka.ck.ua/ua/news.php?bl=1&pid=6&view=5783>), якщо такої можливості немає, то роздайте в групи Джерело 12 і проведіть обговорення за запропонованим питанням 15. Зверніть увагу на особливості відносин у даній сім'ї від попередніх.

Так, наприклад, в сім'ях з Джерел 8–11 спільний побут і сімейне спілкування будувалися на загальній приналежності до (пост)радянської культури, яка лягала в основу сімейного спілкування. Національно-культурні відмінності між чоловіками або приймалися одним з них, або не грали істотної ролі для обох. Сім'я Іванни та Арчила більш явно демонструє пошук спільних рішень при збереженні національної культури кожного з подружжя. Зверніть увагу, що вони зустрілися за кордоном, спілкуючись англійською мовою, і там їх відмінності були менш істотні, ніж об'єднуючі їх можливості спілкування і розуміння. Зверніть увагу на мову спілкування між подружжям і дітьми після створення сім'ї та переїзду в Україну.

Спільним для всіх сімейних історій є пошук компромісу в питаннях спілкування, дотриманні традицій і поваги до відмінностей.

Крок 5 **Підсумкове обговорення** (20 хвилин)

Проведіть підсумкове обговорення з питань 16–17 спочатку в 4 групах. Попросіть їх представити свої відповіді класу методом доповнення висловлювань.

Поверніться до початку заняття. Озвучте ключове питання і в ході фронтальної бесіди проведіть узагальнююче обговорення.

Возможное домашнее задание

Запропонуйте учням провести міні-дослідження про сім'ю своїх батьків, бабусь і дідусів і, за наявності такої можливості, — більш старших поколінь (за сімейними розповідями). Для міні-дослідження запропонуйте родичам відповісти на питання:

— *Як, де і за яких обставин відбулося знайомство зі своїми майбутніми шлюбними партнерами?*

— *Що стало визначальним у вирішенні створити сім'ю?*

— *Чому саме ця людина була обрана у якості шлюбного партнера?*

— *Чи існували якісь культурні відмінності у шлюбних партнерів (етнічні, релігійні, конфесійні, різниця в соціальному походженні і статусі та інше)?*

— *Чи існували перепони або, навпаки, бачилися переваги в їхньому шлюбі з боку батьків, найближчого оточення, друзів тощо. В чому полягали ці перепони або переваги?*

За наявності можливостей продовження вивчення теми в позаурочний час, запропонуйте створити альбом сімейних історій, можливо, з використанням фотографій або інших візуальних джерел для подальшого вивчення сім'ї як соціокультурного явища.

Прикордонна торгівля та міжнаціональні контакти

► Як прикордонна торгівля сприяє стабілізації ситуації в регіоні?

Вік учнів	14–17 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Продемонструвати можливості прикордонної торгівлі в регулюванні та розвитку міжнаціонального конфлікту. Навчити бачити позитивні та негативні сторони історичних та соціальних явищ
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Булгадарян Н. Садахло. Зеркало и модель Южного Кавказа. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://hcaav.am/attachments/5d061sadakhlo[1].pdf. 2. Гусейнова С. Азербайджанцы и Армяне в Грузии: пространство совместного проживания. — Положительные примеры из истории сосуществования народов стран Южного Кавказа. Статьи ученых — историков и экспертов из Азербайджана, Армении и Грузии (Ереван, Армения). — Ереван, Антарес. 2009. — С. 156. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://rus.acgrc.am/positive_examples_of_coexistence_russian.pdf 3. Погосян Анна. Садахло как нейтральная зона армяно-азербайджанских контактов: использование торговли в качестве средства для трансформации конфликта. — [Електронний ресурс] «Кавказский выпуск». — Режим доступу: http://caucasusedition.net/ru/blog/sadakhlo-kak-neytralnaya-zona-armyano-a/ 4. Эргнетский рынок — самоубийство экономики Грузии?! [Електронний ресурс] Иверия, 14ноября 2014 года. — Режим доступу: http://iveria.biz/615--.html 5. Томас де Ваал. Черный сад. Веб-сайт BBC. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4685000/4685199.stm 6. А. Цуциев. Атлас этнополитической истории Кавказа (1774–2004). — М., 2006.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Ознайомляться з досвідом міжетнічних контактів у ході прикордонної торгівлі на прикладі Південного Кавказу.
► Більшість учнів	Зможуть пересвідчитися, що розв'язання конфліктних ситуацій може бути більш успішним на персональному та груповому рівні.
► Окремі учні	Зможуть усвідомити суперечність соціальних явищ на прикладі феномену прикордонної торгівлі; зможуть здобути навички розгляду проблеми з різних позицій.
► Підготовка вчителя до уроку	Набори джерел для кожної групи (див. покрокову інструкцію) або матеріал усього модуля цілком для кожної групи. Зверніть увагу на те, що джерела 1–11 та історична довідка потрібні всьому класу. Великі аркуші паперу, маркери. Організована для групової роботи класна кімната.

Початок заняття (10 хвилин)

Запропонуйте учням відповідати на питання 1, використовуючи історичну довідку, карту (джерело 1) і джерело 2. Попросіть знайти на карті географічні назви, що згадуються в довідці, щоб учні змогли добре уявити собі місце розташування ринків.

Крок 1 «Образ ворога» та можливості його подолання у процесі міжособистісних контактів (15 хвилин)

Робота усім класом з джерелами 2 та 3. Можна запропонувати учням обговорити ці питання спочатку в парах, а потім озвучити їх перед класом.

Зверніть увагу учнів, що образ представника «іншого», «чужого», «ворожого» етносу зникає у процесі міжособистісних контактів, переростає у позитивний дружній образ.

Крок 2 Робота в групах (20 хвилин)

Роздайте джерела для роботи в групах. Зверніть увагу, що декотрі джерела (1–11) в учнів вже є, оскільки вони використовувалися на попередньому етапі уроку. Повідомте, що у кожній групі буде по 3 хвилини на презентацію результатів роботи й 2 хвилини на відповіді однокласників та їх доповнення.

Група 1 — джерела 7, 9, 12–15, питання 4–6.

Група 2 — джерела 7, 9, 12–15, питання 4–6.

Група 3 — джерела 9, 10, 12, 13, 15, 17–19, питання 7 та 8.

Група 4 — джерела 14, 15, 20–22, питання 9 та 10.

Кожна група працює зі своїм завданням, стисло виписуючи основні тези на великий аркуш паперу, який потім буде демонструватися в ході усної презентації результатів роботи групи.

Вчитель контролює роботу груп, підходить до них та скеровує групове обговорення додатковими питаннями.

Група 1 на основі вивчення джерел та питань до них готує список «плюсів», які прикордонна торгівля несе населенню регіону.

Група 2 на основі вивчення джерел та питань до них готує список «мінусів», які прикордонна торгівля несе населенню регіону.

Група 3 на основі вивчення джерел та питань до них готує список причин, через які влада закрила ринки. Зверніть увагу на те, що на таких ринках надзвичайно складно контролювати сплату податків та акцизів, в результаті в бюджет не надходять гроші, які потрібні для різноманітних урядових програм, у тому числі і соціальних. Крім того, ввезення закордонної продукції може складати серйозну конкуренцію місцевій продукції, примушуючи згортати виробництво в країні.

Група 4 на основі вивчення джерел та питань до них готує список причин, через які владі все ж таки можуть бути потрібні прикордонні ринки. Попросіть учнів припустити, як можуть гроші, зароблені людьми в ході прикордонної торгівлі, стимулювати розвиток національних економік.

Деякі можливі відповіді для групи 4:

- гроші, зароблені населенням, стимулюють споживацький попит, що, у свою чергу, буде стимулювати виробництво у різних галузях економіки;
- інфраструктура ринку створює робочі місця та новий бізнес (відкриття кафе, готелів, вантажних й пасажирських перевезень, банківських переказів, логістики);
- наявність попиту на ринку стимулює розвиток виробництва в регіоні для постачання товарів, особливо сільськогосподарської продукції на ринок;
- дешевизна товарів дозволяє населенню економити, а зекономлені гроші витрачати на придбання нових товарів та послуг, що стимулює виробництво в країні;
- зростання бізнесу означає зростання оподатковуваної бази, що забезпечує зростання податкових надходжень в казну.

Крок 3 Презентація результатів роботи в групах та її обговорення (25 хвилин)

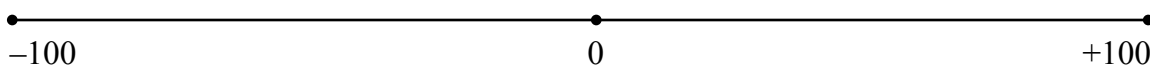
Групи вивішують на дошці аркуші паперу з тезами і представляють результати своєї роботи, члени інших груп можуть задавати питання та / або робити доповнення.

Крок 4 Підсумкове обговорення. Метод «Шкала думок»¹

Учням пропонується обговорити в групах (5 хвилин) та надати аргументовану відповідь на питання:

Якою мірою прикордонна торгівля сприяє стабілізації ситуації в регіоні?

Накресліть на дошці лінію та запропонуйте учням позначити на цій уявній шкалі ступінь впливу прикордонної торгівлі на стабілізацію ситуації. На цій лінії точка «0» буде означати відсутність впливу, позиції від «0» до «-100» будуть означати негативний вплив та позиції від «0» до «+100» — позитивний вплив на ситуацію в регіоні². Попросіть учнів аргументувати їх позицію — чому вони ставлять саме в цьому місці на шкалі точку, що позначає ступінь впливу на ситуацію в регіоні.

¹ Див. розділ «Як зробити роботу активною».

² Пам'ятайте — існують думки, що прикордонна торгівля сприяє дестабілізації ситуації.

Сучасна трудова міграція та її вплив на суспільство

► Як сучасна трудова міграція впливає на молдавське суспільство?

Вік учнів	14–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	<ul style="list-style-type: none"> — проаналізувати причини міграцій; — показати, що трудова міграція чинить вплив на демографію, сім'ю, добробут та менталітет; — продемонструвати, яке місце займає міграція в політиці країн-рецепієнтів та країн-донорів.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Миграция. [Електронний ресурс] «Economics». — Режим доступу: http://dictionary-economics.ru/word/%D0%9C%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F. 2. Миграция в Молдове: причины и последствия. Обследование рабочей силы, национального статистического агентства. — Кишинев, 2011. 3. Трудовая миграция. Национальное бюро статистики. — Кишинев, 2012. 4. Мошняга Валерий. Социально-политическое влияние трудовой миграции в Молдове. Научно-исследовательский отчет 2012.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Вивчать причини трудової міграції та визначать її наслідки для сім'ї та міжособистісних стосунків.
► Більшість учнів	Проаналізують, як впливає міграція на менталітет мігрантів та тих, хто залишився на батьківщині; зможуть оцінити позитивні та негативні наслідки міграції.
► Окремі учні	Зможуть проаналізувати й оцінити цілі й методи політики країн-рецепієнтів та країн-донорів стосовно мігрантів.
► Підготовка вчителя до уроку	Розставити меблі для роботи в 5-ти групах, підготувати фліпчарти, маркери на кожен групу (у разі обрання варіанту групової роботи).

Урок 1. Трудова міграція: причини, політика держав і демографічні наслідки

При роботі з модулем вчителю слід пам'ятати і пояснити учням, що на уроці йдеться тільки про один вид міграції (зовнішню трудову) та про одну конкретну країну — Республіку Молдову. Картина в інших країнах може суттєво відрізнятись.

Мотиваційна вправа (метод — мозковий штурм). (3 хвилини)

Аналізується джерело 1–2. Всі варіанти відповідей, фіксуються на дошці та узагальнюються, виявляються протиріччя. Пропонується згадати все, що асоціюється з процесом міграції. У ході роботи формулюється поняття «міграція».

Міграція — переміщення людей з одного регіону в інший з метою зміни місця проживання.

Крок 1 (12 хвилин)

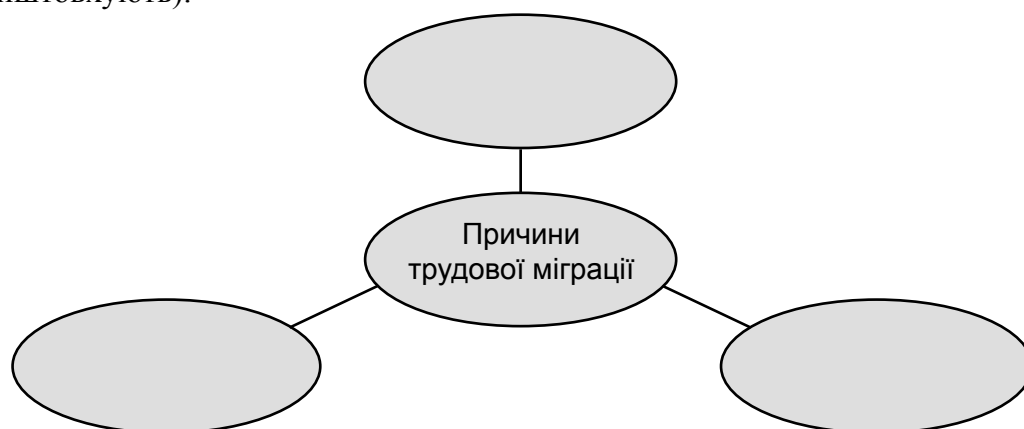
Далі вчитель задає питання:

А що таке трудова міграція?

У ході мозкового штурму формується поняття:

Трудова міграція, або міграція робочої сили, — це міграція працездатного населення з метою працевлаштування.

Далі учням пропонується вивчити історичну довідку 1 і відповісти на питання 3, подумавши, які причини притягують людей в іншу країну, а які виштовхують з своєї. Відповіді фіксуються на дошці (на схемі може бути більша кількість причин). Можна, вислухавши перелік причин, різними кольорами позначити ті причини міграції, які виштовхують з власної країни, та ті, що притягують в інші країни, можна замість блок-схеми зробити дві колонки (причини, що притягують і виштовхують).

Можливі відповіді:

- ▶ Важка економічна ситуація в країні
- ▶ Проблеми з пошуком роботи
- ▶ Прагнення професійної реалізації
- ▶ Вищий рівень життя в інших країнах

Крок 2 (10 хвилин)

Учні в парах працюють з джерелами 3–6 і відповідають на питання 4–6. За вибором учителя один або двоє учнів представляють результати заповнення таблиці, інші доповнюють або виправляють.

Очікування людей, що їдуть за кордон у пошуках роботи	Труднощі і проблеми, з якими зустрічаються люди у пошуках роботи закордоном

Крок 3 (10 хвилин)

При роботі в парах з питанням 7 запропонуйте одним проаналізувати позицію влади Росії, іншим — країн Євросоюзу, а третім — Молдови. Відповідь на питання про причини краще запропонувати більш сильним учням.

Можна поставити додаткові питання: *Чому влада Росії не вводить візовий режим, незважаючи на таку кількість нелегальних мігрантів? Навіщо Румунія дає паспорти громадянам Молдови? Чи суперечать одне одному потреби трудових мігрантів та держав?*

Крок 4 (15–20 хвилин)

Робота зі статистикою (питання 8–9). Відповідь на питання про наслідки варто пригадати при роботі з джерелом 18. У сильному класі варто обговорити співвідношення короткострокових і довгострокових наслідків міграції.

Далі учні працюють з питаннями 10–12 і представляють результати.

При роботі з джерелом 12 зверніть увагу на спад кількості сільського населення та статистику соціального сирітства.

Можна поставити підсумкове питання:

Які проблеми виникають у тих, хто залишився вдома?

За бажанням можна додати третю графу до таблиці з кроку 2 і почати її заповнювати, та закінчити, зробивши останні додавання, після кроків 5 і 6.

Урок 2. Вплив міграції на добробут, образ життя, культурні традиції й свідомість людей

Загальні зауваження до кроків 5 та 6:

При роботі з блоками 3 і 4 можливі два варіанти організації роботи.

Варіант 1. Учні продовжують працювати в парах, послідовно вивчаючи матеріал, як вивчали блоки 1 і 2. Презентація результатів проходить після вивчення кожного блоку. Цей варіант вимагає на 10 хвилин більше запланованого.

Варіант 2. Учні працюють в парах, але пари мають різні завдання та поділяються на 2 групи. Одна половина пар (бажано, щоб це були сильніші учні) працюють з блоком 4, а друга половина — з блоком 3. По закінченні роботи пари від кожної групи представляють результати. Можна розділити клас на парне число груп по 4–5 чоловік, непарні групи працюватимуть з блоком 3, а парні — з блоком 4, фіксуючи на фліпчартах тези, які будуть використанні під час презентації результатів.

Крок 5 (15 хвилин)

При роботі з питанням 13, якщо урок проходить не в молдавській школі, можна провести порівняння ряду аспектів міграційних процесів Молдови та рідної для учнів країни.

При роботі з джерелом 18 слід згадати про результати роботи в кроці 4 з питаннями 8–9.

Зверніть увагу на те, як уряд при нестачі коштів усередині країни намагається стимулювати розвиток економіки за допомогою мігрантів, намагаючись переорієнтувати грошові потоки з придбання товарів народного споживання на виробничі інвестиції. Можна також поставити питання: *Чиє виробництво більше стимулюють грошові потоки (національне або закордонне)?*

Крок 6 (15 хвилин)

При роботі з блоком 4 зверніть увагу на наслідки міграції для емоційного стану громадян. У сильному класі можна говорити не тільки про обмін культурними цінностями, але про їх зміну, трансформацію менталітету тих, хто виїхав, і тих хто залишився. За наявності часу і у класі відповідного рівня можна обговорити і питання зміни ідентичності. У цьому ключі дуже важливим є питання 17: Чому в народі кажуть, що мігранти мають «два доми»?

Зверніть увагу учнів на те, що, з одного боку, міграція створює деякі проблеми міжкультурних відносин, з іншого боку, сприяє руйнуванню стереотипів і сприяє створенню нових цінностей, на основі яких реорганізуються сімейні відносини і побут людей.

Підсумкове обговорення (10 хвилин)

- 1) Як змінюється менталітет і цінності суспільства в результаті міграції?
- 2) Які з наслідків і результатів міграції ви б оцінили як позитивні, а які — як негативні?

При обговоренні першого питання варто не забувати матеріали блоків 2 та 3, а не тільки використовувати блок 4.

При обговоренні другого питання можна в режимі мозкового штурму на основі презентації результатів роботи з усіма блоками заповнити таблицю «**Наслідки і результати міграції**».

Позитивні наслідки і результати міграції		Негативні наслідки і результати міграції	
Для громадян	Для країни	Для громадян	Для країни

Якщо часу не вистачає, можна запропонувати заповнити таблицю в якості домашнього завдання (а можна запропонувати як групове завдання для 4 групи). У такому випадку на наступному уроці групи представляють і обговорюють результати.

У слабкому класі можна обмежитися лише другим питанням.

За наявності часу можна організувати дискусію за питанням 2, яке пропонува-лося як домашнє завдання.

Домашнє завдання

Можна запропонувати учням заповнити таблицю (див. «Підсумкове обговорення»), написати міні-есе або підготувати усну відповідь за наступними проблемами:

А) Які соціальні й економічні проблеми відображає сучасна трудова міграція;

Б) Якою є ціна фінансового добробуту для сімей в суспільствах, в яких спостерігається значна трудова міграція закордон?

Оцінювання

Якщо була організована робота в групах, то її варто оцінювати за наступними критеріями:

— вміння аналізувати джерела; у тому числі, оцінюючи ступінь достовірності та релевантності інформації;

— рівень аргументованості власної позиції та висновків;

— здатність слухати та критично осмислювати позицію іншого; надавати контраргументи;

— якість презентації результатів;

— участь та активність усіх членів групи.

Оцінка парної та індивідуальної роботи здійснюється за тими ж самими критеріями, за виключенням останнього.

Трудова міграція і сім'я

► Як впливає на сім'ю трудова міграція?

Вік учнів	14–17 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Показати вплив трудової міграції на зміни у гендерних ролях та стосунках в родині, взаємозв'язок між макроекономічним явищем трудової міграції та мікроекономічними й мікросоціальними змінами у сім'ї.
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. What is human migration? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nationalgeographic.com/xpeditions/lessons/09/g68/migrationguidestudent.pdf 2. С.Манукян. Влияние трудовой миграции из Армении в Россию на экономику и социально-политическую ситуацию в Армении. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.soyuzinfo.am/rus/analytics/detail.php?ELEMENT_ID=1101 3. «Оценка миграционной ситуации Армении (посредством выборочного исследования)». Научн. рук. — Р.Еганян. — Ереван 2013: — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://files4.webydo.com/45/452723/UploadedFiles/7926b382-53f6-4128-8dbb-cacc8e6a8ff9.pdf 4. The Consequences of Male Seasonal Migration for Women Left Behind: The Case of Rural Armenia, Arusyak Sevoyan, — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://repository.asu.edu/attachments/56768/content/Sevoyan_asu_0010E_10596.pdf 5. Migration and development. Armenia country study.2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://repository.asu.edu/attachments/56768/content/Sevoyan_asu_0010E_10596.pdf 6. Габриелян М. Р. Армянская семья переходного периода (этнографическое исследование) / М. Р. Габриелян. — Е.: Сурб-Сер, 2005. — 160 с.
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями:	
► Всі учні	Дізнаються про вплив трудової міграції на сім'ю на прикладі вірменського суспільства; вдосконалять навички роботи в парах, а також навички роботи з джерелами різних видів.
► Більшість учнів	Зможуть співвіднести різні поняття міграції та її проявів на рівні сім'ї та конкретної людини; зможуть пояснити причини трудової міграції та її наслідки для суспільства; вдосконалять навички класифікації історичних джерел.
► Окремі учні	Зможуть критично аналізувати джерела різного типу і виду, співвідносити статистичну інформацію та первинні джерела — інтерв'ю членів родин трудових мігрантів; зможуть пояснити причини та зробити припущення щодо наслідків змін у гендерних ролях у вірменському суспільстві.

Загальні зауваження

Матеріали даного модуля присвячені темі впливу сучасних трудових міграцій на мікрорівень — на сім'ю, на взаємини між членами сім'ї та представниками різних поколінь в сім'ї, на зміну традиційних гендерних ролей у вірменському суспільстві.

Матеріали модуля побудовані з використанням джерел різного типу: фотографій із сімейного архіву, фрагментів спеціально зібраних інтерв'ю з дітьми мігрантів, думок свідків подій, даних офіційної статистики, газетних повідомлень. Це дозволяє відпрацювати з учнями навички роботи саме з такими видами джерел і поглибити розуміння важливості використання різних джерел інформації для аналізу явищ суспільного життя в минулому і сьогодні.

Крок 1 Початок заняття (5 хвилин)

Покажіть учням роздруковану в кольорі фотографію 1 або виведіть зображення на екран. Задайте питання 1, 2. Зверніть увагу учнів на підпис до фотографії. Запитайте, наскільки така фотографія звичайна для їх оточення.

Повідомте тему і мету вивчення модуля. Запишіть на дошці або на великому аркуші паперу ключове питання.

Крок 2 (15 хвилин)

Проінформуйте учнів, що перед ними стоїть завдання вивчити матеріали модуля, відповісти на питання до джерел і в ході вивчення матеріалу вони повинні будуть заповнити таблицю.

Зробіть на дошці або на великому аркуші паперу таблицю 1:

Позитивні прояви трудової міграції	Негативні прояви трудової міграції

Об'єднайте учнів у пари, попросіть учнів самостійно вирішити, хто з них буде заповнювати праву колонку таблиці, а хто — ліву. Зафіксуйте їх рішення. Запропонуйте ознайомитися з матеріалами блоку 1: «Чому люди їдуть» і попросіть відповісти на питання 3,4. У разі необхідності попросіть їх коротко записати в зошиті відповідь на питання 3. При відповіді на запитання 4 зверніть увагу на жанри джерел: інтерв'ю, офіційна думка і газетне повідомлення — думка журналіста.

Крок 3 Работа матеріалами блока 2 (25 хвилин)

На цьому етапі аналізу учні повинні вже заповнювати ключовими словами або словосполученнями таблицю (вони заповнюють таблицю кожен індивідуально, підходять до неї, уважно читають, звертаючи увагу на те, чи вже є подібні записи, щоб не дублювати інформацію).

Запропонуйте учням в парах ознайомитися з джерелами 5–9 і разом відповісти на питання 5–7. Під час роботи підходьте до учнів і у разі необхідності

допомагайте проаналізувати джерела згідно питань. Наприклад, зверніть увагу, що на фотографії 5 святкова гостина без чоловіків є нетрадиційною, вимушеною через відсутність чоловіків, що виїхали за кордон на роботу. І «дзеркальна» фотографія 9 теж показує не зовсім характерне свято з одних чоловіків, оскільки жінки залишилися вдома, у Вірменії. А на фотографії 8 Аваг робить те, що вкрай рідко робить вдома — прасує свої брюки. Також допоможіть прочитати джерело 6: «Думки жінок з Вірменії».

При роботі над групою джерел 10–13 і питаннями 8, 9, 10, 11, 12 важливо зорієнтувати учнів на формулювання проблем, з якими стикаються як ті члени родини, що виїхали на заробітки, так і ті, що залишилися. Зверніть увагу на статистику, наведену в джерелі 13, підкажіть учням, що це дані, які не повинні давати в сумі 100%, оскільки показують одне й те саме співвідношення тих, хто виїхав, тільки стосовно різної кількості населення: країни в цілому та з окремих територій. Кількість сімей, які мають мігрантів в цілому по Вірменії (червоний стовпець діаграми) є середнім арифметичним від показників щодо тих, хто виїхав з різних місцевостей країни (жовті стовпці діаграми). Допоможіть дітям дійти висновку, що більша цифра в сільській місцевості та в провінції в цілому пов'язані з більш високим рівнем безробіття на селі порівняно з столицею. Також важливою для розвитку навичок аналізу джерел є відповідь на питання 12. Джерело 16 явно підтверджує джерело 6, доповнює 5, 7, 10.

Проведіть коротке обговорення матеріалів блоку, вислуховуючи пропозиції учнів щодо назви блоку. Стимулюйте ті висловлювання учнів, які містять розуміння двох боків міграції — тих, хто виїхав, і тих, хто залишився: «Міграція для тих, хто вдома і для тих, хто далеко», «Міграція: батьки і діти», «Хто за ким сумує?», «Важко бути...» тощо.

Крок 4 (15 хвилин)

Учні продовжують працювати в парах і спільними зусиллями заповнюють таблицю 1. Працюючи з матеріалами блоку 3, зверніть увагу учнів на джерела 14, 15, оскільки важливо, щоб вони побачили оцінку процесу міграції в міжнародному аспекті, який є важливим для подальшого розгляду на рівні ООН. Що стосується статистики, наведеної у джерелі 15, то потрібно допомогти учнями з аналізом змін даних у перших трьох рядках таблиці — порівняння добробуту тих сімей, які не мали взагалі мігрантів та тих, що мали мігрантів раніше і мають у даний момент.

Джерела 16 і 17 мають доволі важку емоційну складову, яка показує драму кожної конкретної сім'ї, у разі коли міграція є вимушеною і неуспішною.

Крок 5 (10 хвилин)

Попросіть учнів закінчити заповнення таблиці 1 і, не коментуючи вголос, ознайомитися з її остаточним змістом. Для підсумкового обговорення запропонуйте взяти участь у дискусії «Трудова міграція: здобутки та втрати» методом «Займи позицію» з використанням аргументів з таблиці.

Крок 6 (15 хвилин)

Як варіант закріплення поняття «міграції» та навичок відбору джерел для аргументації своєї думки запропонуйте учням вправу у вигляді «Лото». Завчасно роздрукуйте характеристики міграції з додатка 1. Розріжте листи паперу так, щоб кожне визначення було на окремій картці. Зробіть кілька копій кожного визначення і складіть їх в конверт або розкладіть на столі надрукованою стороною донизу. Попросіть учнів взяти на вибір одну картку, прочитати запропоноване визначення і назвати джерело, яке, на їхню думку, найбільш повно ілюструє риси міграції як явища, розкритого в даній характеристиці.

Після опитування учнів за бажанням (5–10 відповідей) поверніться до ключового питання. Методом доповнюючих висловлювань сформулюйте колективну відповідь на ключове питання.

Крок 7 (5 мин)

Підбийте підсумки заняття. Спитайте, про що учні дізналися й чому навчилися. Порівняйте з запланованими освітніми результатами.

Оцініть діяльність учнів на занятті.

Додаток 1.

1) 93,5 відсотків мігрантів з Вірменії — чоловіки, і лише 6,5 відсотка — жінки. Міграція є найбільш поширеною серед економічно активного населення у віці 21-55 років. Біля 47% трудових мігрантів мають середню та нижчу освіту, 33% — професійну та біля 20% мають вищу освіту.

2) Різні дослідження свідчать, що біля 93% мігрантів обрали Росію та інші країни колишнього СРСР для роботи. Це пояснюється знанням мови, відсутністю візового режиму, а також порівняно низькою вартістю поїздки. Серед решти мігрантів найпопулярнішими місцями для заробітку є країни Європейського Союзу та Сполучені Штати.

3) Вид міграції, що являє собою сукупність територіальних переміщень людей, пов'язаних із зайнятістю і пошуками роботи, називається трудовою міграцією. Трудова міграція може бути викликана потребою в новому робочому місці, більшою винагородою за звичну роботу, бажанням суттєво поліпшити добробут родини. Розрізняють внутрішню трудову міграцію — в межах однієї держави та міжнародну — з перетином державного кордону. Тимчасовий характер носять трудова міграція за контрактами, обмеженими у часі; сезонна міграція; міграція прикордонних робітників.

4) Трудова міграція — це переміщення людей з одного місця в інше під впливом притягуючих чи відштовхуючих чинників.

5) Трудова міграція з Вірменії носить сезонний характер, оскільки більша частина мігрантів виїжджає на заробітки до кінця весни. Більшість з них (78%) повертаються в жовтні-грудні, ближче до Нового року. Більшість мігрантів залишаються за кордоном від 5 до 10 місяців.

Сучасне місто — перехрестя культур та простір міжкультурного діалогу

► Які можливості для міжкультурного діалогу надає сучасне місто?

Вік учнів	15–18 років
Час, необхідний для засвоєння модуля в класі	90 хвилин
► Мета уроку	Формування знання про місто як про простір міжкультурного діалогу. Пробудження в учнів інтересу до дослідження культурного простору міст
► Пропозиції щодо можливостей отримання додаткової інформації вчителем	<ol style="list-style-type: none"> 1. Инвестирование в культурное разнообразие и диалог между культурами. — Всемирный доклад ЮНЕСКО, 2009. — С. 61. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001852/185202r.pdf 2. Межуев В. М. Диалог как способ межкультурного общения в современном мире. Журнал «Вопросы Философии». [Електронний ресурс] http://vphil.ru. — Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=387&Itemid=52 3. Трубина Е. Город в теории. Опыт осмысления пространства. — М.:НЛЮ. 2011. — С.356-357 4. Афанасьева Л. Пространство взаимопонимания и возможностей. [Електронний ресурс] — http://mbox.org.ua/. — Режим доступу: http://mbox.org.ua/2015/03/space_and_understanding/ 5. Понкалина О. В. Социальная экология городского пространства. [Електронний ресурс] — http://www.comk.ru/project/open_map/HTML/. — Режим доступу: http://www.comk.ru/project/open_map/HTML/ponukalina_doc.htm
Передбачений ступінь засвоєння матеріалу учнями	
► Всі учні	Зможуть наводити приклади релігійного та культурного розмаїття м. Єревану. Зможуть розпізнавати та називати можливості розвитку міжкультурного діалогу в міському середовищі.
► Більшість учнів	Зможуть назвати характерні риси міста як місця культурного діалогу, знаходити в джерелах модуля різні позиції стосовно причин міського різноманіття
► Окремі учні	Зможуть сформулювати поняття міста як комфортного простору для міжкультурного діалогу; самостійно навести приклади з міського життя, що показують місто як перехрестя культур.
► Підготовка вчителя до уроку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підготуйте роздатковий матеріал (джерела) для роботи в групах 2. Приміщення треба організувати так, щоб учні мали можливість рухатися по аудиторії під час заняття. 3. Для кроку 3 необхідні кольорові олівці або фломастери.

До початку заняття треба пересвідчитися, що учні знають та розуміють терміни: *культура, глобалізація, консенсус, плюралізм, толерантність, соціальні групи, космополітизм, поліетнічність*.

Можна дати попереднє домашнє завдання — підготувати словник та використати знання учнів на тих етапах уроку, де в цьому є потреба. Якщо є така можливість, можна повторити ці терміни на попередньому уроці.

Крок 1 Початок заняття (10 хвилин)

Викладач озвучує тему і ключове питання заняття.

Робота з усім класом фронтально над питаннями 1–4 та з джерелами 1–6. В ході цієї роботи учні мусять дійти висновку, що більше половини населення Землі живе в містах (в розвинених країнах цей показник вище), і частка міського населення зростає. Крім того, міста виконують важливі функції як центри сучасного виробництва, торгівлі, місця послуг і комунікації, центри влади і управління тощо. З цієї причини представники різних наук звертають увагу на процеси, пов'язані з міським населенням.

Учні з'ясовують, що в міжкультурному діалозі є важливим те, щоб його учасники визнавали рівність та гідність один одного, вміли слухати і дивуватися, були відкритими і не боялися, що втратять свої корені, тому що мета міжкультурного діалогу — взаємне збагачення. Відносини між культурами повинні будуватися на принципах консенсусу та плюралізму. Усвідомлення наявності загальнолюдських цінностей породжує потребу в діалозі.

Крок 2 Робота в парах з джерелами 7–10 (15 хвилин)

Учасники заняття для роботи в парах отримують роздатковий матеріал — джерела 7–10, читають джерела і відповідають на питання 5–6. Запропонуйте учням стисло записати тези своїх майбутніх відповідей. Робота завершується загальним обговоренням джерел і питань до них. Запропонуйте учням сформулювати чітке поняття «міста як комфортного простору міжкультурного діалогу». Бажано записати на дошці основні риси міста як комфортного простору міжкультурного діалогу, виявлені в ході «мозкового штурму».

Крок 3 Робота з джерелом 11 (10 хвилин)

Роздайте парам джерело 11. Попросіть олівцями або фломастерами різного кольору підкреслити в програмі Дня міста Єревана

- а) заходи міжнародного рівня,
- б) міжнаціонального,
- в) національного.

Учні повинні відповісти на питання 8 (як саме ці заходи сприяють міжкультурному діалогу).

Крок 4 Робота з джерелами 12–28 (метод «Снігова куля»¹ 2–4–8–всі разом)*(40 хвилин)*

Роздайте джерела наступним чином для роботи в парах:

Комплект 1 — джерела 12–17

Комплект 2 — джерела 24–25

Комплект 3 — джерела 26–27

Решту джерел роздайте по одному на пару (учням з проблемами в спілкуванні можна дати короткі джерела).

Запропонуйте прочитати тексти та відповісти на наступні питання:

- ▶ Про що це джерело? Який захід, об'єкт чи ситуацію воно описує?
- ▶ Цей захід є місцевим або міжнародним?
- ▶ Що цей захід, об'єкт чи ситуація дають людям, мешканцям міста?
- ▶ У чому полягає його головна цінність для діалогу культур?

Учасники працюють з джерелами спочатку в парах (приблизно 10 хвилин). Потім об'єднуються в четвірки, потім — у вісімки і, нарешті, в більші групи. Кожного разу вони знайомлять учасників своїх груп зі змістом їх тексту. Наприкінці цієї роботи викладач пропонує учням озвучити усі приклади міжкультурного діалогу та записує весь перелік на аркуші паперу.

Крок 5 Підсумкове обговорення *(15 хвилин)*

1. Розглянемо створений вами перелік прикладів міжкультурного діалогу в міському просторі. Які ще установи, місця, заходи в міському просторі, які ми не згадували на занятті, можуть стати полем для міжкультурного діалогу?
(Очікувані відповіді: *Музеї, бібліотеки, архітектурні споруди. Можна запропонувати учасникам знайти такі приклади та підготувати повідомлення про них*).
2. Яким чином розглянуті вище приклади міжкультурного діалогу сприяють набуттю позитивного досвіду у процесі спілкування різних груп суспільства?
3. Які переваги надає мешканцям міста спільне проживання представників різних народів?
(Очікувані відповіді: *більше дізнаються один про одного, про культуру, взаємовплив культур, ламання стереотипів, обмін досвідом, залучення туристів*)
4. Що необхідно зробити, щоб перетворити місто в неконфліктний комфортний простір міжкультурного діалогу?

¹ Див. розділ «Як зробити роботу активною».

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ РІЗНИХ ТИПІВ

Як працювати з текстовими джерелами?

Текстові джерела є найбільш поширеним та звичним типом історичного матеріалу. Існує багато видів класифікації історичних текстових джерел. У матеріалах для учнів їх можна умовно віднести до різних рубрик (жанрів).

Для того, щоб мати можливість використати такий вид текстів як історичні джерела та витяги з них найбільш повну інформацію про минуле, слід послідовно відповідати на такі питання:

1. Яким є тип документа:
 - ▶ записки з щоденника;
 - ▶ лист — приватний або офіційний;
 - ▶ спогади;
 - ▶ публічне звернення або заклик;
 - ▶ політичний документ (звіт, протокол, резолюція, декларація, постанови уряду тощо);
 - ▶ дипломатичні заяви, акт, нота;
 - ▶ фрагмент історичного дослідження.
2. Хто є автором документа (приватна або офіційна особа, анонім)?
3. Яка політична, національна, етнічна, службова приналежність автора? Як це впливає на його ставлення до подій?
4. Чи є в документі інформація, яка доводить, що він базується на особистому досвіді або участі автора у вказаних подіях?
5. Чи був автор очевидцем або учасником подій?
6. Чи є в документі факти, які допомагають зробити висновок про причини і цілі його написання? Кому він адресований?
7. Коли з'явилось це джерело? Чи було воно створене у той час, коли відбулася подія, відразу ж після неї або через кілька днів, тижнів, місяців або навіть роки потому?
8. Автор просто повідомляє про подію, передає інформацію чи описує те, що сталося, або документ також містить думки, оцінки, висновки та рекомендації?
9. Чи намагається автор дати об'єктивну і осмислену оцінку подіям?
10. Чи містить документ твердження або фрази, які свідчать про симпатії чи антипатії автора, упередження стосовно певної групи людей чи інших думок?
11. Чи є в тексті факти, які дозволяють вважати його надійним джерелом інформації?

Як працювати з фотографіями?

Фотографія — це важливе історичне джерело, яке може багато розповісти про життя суспільства практично з середини ХІХ століття до наших днів. Фотографії розповідають про минуле стільки ж, скільки й інші історичні джерела, і виступають не тільки і не стільки ілюстрацією до тексту, а й можуть бути важливим самостійним джерелом інформації. Фотографія, як жодне інше візуальне джерело, створює враження об'єктивності, неупередженості, тому потребує особливо ретельного вивчення.

Для аналізу фотографії як історичного джерела необхідно використовувати наступний алгоритм:

Крок 1 Опис

- ▶ Що можна побачити на фотографії?
- ▶ Які об'єкти, предмети зображені на фотографії? Які з них автор хотів показати найбільш виразно? Чому?
- ▶ Якщо на фотографії є люди, то що вони роблять, чим займаються? Чи можна визначити їх вік, соціальний статус, професію, національне походження, відносини з іншими людьми, зображеними на фото?
- ▶ Чи є на фотографії якась текстова інформація (плакати, реклама, підписи)? Про що говорять написи на фотографії? Який зв'язок цих текстових знаків з іншою частиною зображення?

Крок 2 Інтерпретація

- ▶ Чи є підпис до фотографії? Як вона співвідноситься зі змістом фотографії?
- ▶ Якщо невідома точна дата фотографії, то можна визначте приблизний час її створення, спираючись на деталі одягу та інтер'єру, особливості предметів, наявних на фотографії.
- ▶ Особливу увагу варто звернути на те, чи позували спеціально люди, що представлені на фото. Варто подумати над тим, чи легко було зробити цю фотографію, і чому саме в цей момент і в цьому місці з'явилася людина з камерою. Чому обрано саме такий ракурс фотографії?
- ▶ Якщо фотографія постановочна, то з якою метою і для кого її зробили?
- ▶ Яку максимальну інформацію можна отримати, розглядаючи фото? На які питання фото не може дати вам відповіді? Якої інформації не вистачає?
- ▶ Як фото співвідноситься з іншими джерелами інформації (тексти, статистика, карикатури тощо).
- ▶ Що фотографія говорить про певну історичну подію, явище, процес?

Метод емпатії «Фотографія, що оживає»

- ▶ Подивіться на фото (картину).
- ▶ Виберіть серед зображених людей когось одного. Подумки помістіть себе на його місце на цій фотографії, подивіться навколо «очима цієї людини».

- ▶ Подумайте про цю людину, хто вона, як її звати, чим вона займається, який в неї соціальний стан тощо. Увійдіть в його роль і надалі говоріть від першої особи «Я».
- ▶ Що вас оточує, що ви бачите, чуєте, думаєте і відчуваєте в даній ситуації.
- ▶ Які будуть ваші дії в наступний момент, в майбутньому?
- ▶ Варіант подальшої роботи: Що ви дізналися про культуру і традиції людей, які вас оточують? Що ви можете розповісти «оточуючим» про культуру та традиції свого народу?

Як працювати з карикатурами?

Серед візуальних джерел карикатура займає особливе місце, оскільки представляє не тільки цікаву, але і неоднозначну інформацію. Історична цінність карикатур у тому, що вони дають можливість отримати уявлення про думки і настрої людей в певний час. Карикатури лаконічно подають і узагальнюють сутність проблеми, однак використання карикатур в якості джерела часто вимагає пояснень та додаткової інформації.

При використанні карикатур в процесі навчання слід брати до уваги, що карикатурист, по-перше, передбачає повну інформованість людей про події та людей, зображених на карикатурі, і, по-друге, свідомо є необ'єктивним і подає тільки одну точку зору стосовно історичних діячів, подій або явищ. Художник, створюючи карикатуру, за допомогою спеціальних художніх засобів формує позитивне чи негативне враження, використовуючи пізнавані для глядачів символи і ґрунтуючись на певних стереотипах. Таким чином, аналіз карикатури як історичного джерела варто виконувати згідно з певним алгоритмом.

Крок 1 Опис

- ▶ Визначте, що зображено? Що є головним у зображенні, а що — фоном?
- ▶ Визначте, хто є персонажем або персонажами карикатур? Завдяки чому їх можна впізнати? Якщо це реальні люди, назвіть їх і те положення, яке вони займають під час створення карикатури.
- ▶ Визначте дату створення карикатури. З'ясуйте, якій події чи явищу її присвячено?
- ▶ Опишіть, як саме зображені персонажі і об'єкти, за допомогою яких художніх прийомів (колір, розмір, образи)?

Крок 2 Інтерпретація

- ▶ Визначте символи, використані художником, і поясніть мету їх використання.
- ▶ Визначте можливого адресата (групу людей). Для кого створено карикатуру?
- ▶ Визначте яким є ставлення автора до персонажів — позитивним чи негативним? Які можуть бути причини такого ставлення.

- ▶ Визначте оцінку, інтерпретацію персонажів, подій, явищ, які подає карикатура?
- ▶ Визначте, прихильником яких ідей і політичних поглядів є сам автор карикатури і як це проявляється в зображенні.
- ▶ Припустіть, якою могла бути мета створення і публічного розповсюдження карикатури.
- ▶ Зіставте інформацію про людей, події, явища, представлених в карикатурі, з наявними знаннями і визначте, як ця інформація співвідноситься одна з іншою.
- ▶ Визначте, яку інформацію про суспільство або про певне явище, процес надає дане історичне джерело, і як ця інформація співвідноситься з іншими історичними джерелами і з наявним знанням. З'ясуйте, що нового несе дане зображення для поглиблення розуміння минулого.

Як працювати з плакатом?

Особливим видом історичних джерел є плакат. Плакати бувають рекламними, агітаційними, політичними. Головна особливість плаката як жанру полягає в його спрямованості не тільки на те, щоб передати інформацію, а й спонукати до певної дії, тому плакати як правило бувають яскравими, цікавими, містять легко впізнавані персонажі, об'єкти і символи. Однак плакати, як і карикатури, є відверто тенденційними зображеннями, які часто використовуються в політичній пропаганді. Вони покликані впливати не тільки на свідомість, а й на підсвідомість глядачів. Працюючи з плакатом, необхідно працювати як з описом, так і з інтерпретацією зображення за наступним алгоритмом:

1. Назвіть подію, якій плакат присвячений. Встановіть дату цієї події.
2. Проаналізуйте зображені персонажі і символіку плаката, відповідаючи на наступні питання:
 - ▶ Яка постать, об'єкт зображені на першому плані, а які — на другому?
 - ▶ Які фігури або об'єкти на плакаті мають великі розміри, а які навпаки — маленькі. Чому?
 - ▶ Які кольори використані і чому саме такі?
 - ▶ Які образи і символи використані і з якою метою?
3. Проаналізуйте текстову інформацію на плакаті, співвіднесіть підпис і зміст зображення.
4. Сформулюйте «послання», яке несе в собі даний плакат.
5. Припустіть, за чийм політичним замовленням і для якої аудиторії він міг бути створений.
6. Визначте, яку інформацію про суспільство, про певне явище або процес несе дане історичне джерело. Як ця інформація співвідноситься з іншими історичними джерелами і з наявним знанням. З'ясуйте, що нового дає даний плакат в розумінні минулого.

Як працювати зі статистикою?

Матеріали, що містять цифри, називають статистикою. Статистика є дуже цінним джерелом, який може дати інформацію про періодичність, тривалість тих чи інших подій і процесів, продемонструвати кількісні характеристики явищ та процесів, показати темпи, циклічність розвитку тощо. За допомогою статистики можна побачити безліч явищ в соціальному житті, які існують одночасно, а також простежити динаміку змін в економіці, соціальній структурі, рівні життя, політичних уподобаннях тощо. Статистика дозволяє встановити основні тенденції у суспільному житті в одній країні в певний час і порівняти їх з аналогічними процесами в інші періоди або в інших країнах.

Однак слід пам'ятати, що статистичні дані, як і будь-які інші джерела, можуть дати неповну, односторонню і навіть сфальсифіковану інформацію. Тому цифри статистики потрібно розглядати в сукупності з іншими джерелами, звертаючи увагу на достовірність даних. Важливо також враховувати, хто, коли і де зібрав і оприлюднив цю інформацію, якою була мета збору цифрових даних і які джерела були для цього використані. Статистичні дані можуть бути представлені в тексті або у вигляді спеціально організованої графічної інформації, як, наприклад, кругові або стовпчикові діаграми, графіки, таблиці.

Кругова діаграма показує структуру аналізованого явища. Виходячи зі співвідношення частин діаграми, ми можемо зробити висновки про явище в цілому.

Графіки та стовпчикові діаграми відображають процес, зміни, динаміку і дають можливість побачити тенденції. Поєднання декількох графіків дозволяє порівняти різні тенденції.

Таблиця допомагає провести порівняння за певними параметрами. Аналіз результатів порівняння дозволяє зробити висновки і узагальнення. Працюючи з таблицями, важливо звертати увагу на те, за якими параметрами проходить порівняння даних таблиці; чому обрані саме ці показники і що вони відображають; а також чи можна встановити причини цих відмінностей і про що це свідчить.

Як працювати з рекламою?

З рекламою ми стикаємося щодня. Слід пам'ятати, що рекламу використовують як засіб привернення уваги покупців, споживачів, глядачів; для популяризації товарів, видовищ, послуг. З реклами можна багато чого довідатися про життя суспільства і про час, коли вона з'явилася, про галузі виробництва, моду, смаки людей і, навіть, про відносини між людьми. Аналізуючи рекламу, слід відповісти на такі питання:

1. Які товари або послуги пропонує реклама?
2. Хто виробляє товар або пропонує послуги? Де знаходиться це підприємство?
3. До якого часу належить дана реклама? На підставі чого це можна визначити?
4. До якої категорії населення належать потенційні споживачі пропонованих товарів і послуг? Як це можна встановити?
5. Які уявлення формує і на яких стереотипах будується дана реклама?

6. Яку інформацію можна отримати з реклами? У чому її «історичність»? Які елементи реклами (художні, інформаційні) дозволяють зробити такі висновки? Наскільки такі висновки збігаються з інформацією з інших джерел?

Як працювати з художньою картиною?

Зображення батальних сцен, жанровий живопис, портрети і багато інших картин є цінним історичним джерелом для вивчення минулого. Метод аналізу художньої картини як історичного джерела певною мірою збігається з алгоритмом аналізу плаката. Однак картина переважно не є пропагандистським зображенням (хоча і таке зустрічається), а є скоріше естетичною, художньою відповіддю митця на ті чи інші проблеми, які хвилюють суспільство. При аналізі художньої картини особливе значення має символіка кольору, розташування фігур і об'єктів на полотні, використання власне історичних деталей для достовірного зображення.

ЯК ЗРОБИТИ РОБОТУ АКТИВНОЮ

(Загальні методичні рекомендації стосовно роботи з посібником в класі)

Метод «Мікрофон»

Метод «мікрофон» дозволить кожному сказати щось швидко, по черзі відповідаючи на запитання, висловлювати свою думку або позицію. Даний метод добре підходить для початку заняття, коли потрібно представити учасників, дізнатися про очікування аудиторії, визначити ступінь розуміння аудиторією теми заняття. Наприклад: на початку заняття викладач може запропонувати учасникам одним реченням висловитися: «Що таке культурна освіта?» В кінці заняття цей метод дозволяє «зібрати» результати роботи. Наприклад, кожен учасник одним реченням підводить підсумок своєї участі в занятті: «Для мене найбільш важливим було...»

Порядок проведення роботи:

- ▶ Вчитель звертається до учнів: «Уявіть, що у вас в руках мікрофон і вам потрібно коротко висловити свою думку про те, що таке культурна освіта».
- ▶ Викладач може почати говорити першим або пропонує почати говорити будь-якому з учасників.
- ▶ Каже тільки той, у кого в руці «уявний мікрофон». Представлені відповіді не коментуються і не оцінюються.
- ▶ Закінчується робота, коли всі учасники висловилися за допомогою «мікрофона».
- ▶ Зібрані висловлювання дають викладачеві можливість організувати роботу оптимально для досягнення освітніх цілей.

Метод «Мозковий штурм»

Це ефективний метод захоочення творчої активності та швидкого генерування великої кількості ідей. Він спонукує учнів розвивати уяву і творчість, відверто висловлювати думки, знаходити варіанти рішень конкретної проблеми. Його слід застосовувати саме для вирішення конкретних проблем або пошуку відповіді на певне питання.

Порядок проведення роботи:

- ▶ Сформулюйте учасникам проблему, яку потрібно вирішити.
- ▶ Запропонуйте учасникам висловити свої ідеї.
- ▶ Записуйте ВСІ ідеї на дошці або аркуші паперу в порядку їх надходження і намагайтеся зібрати якомога більше ідей.
- ▶ Не вносьте ніяких коректив у запропоновані ідеї. Вони можуть бути будь-якими, навіть фантастичними.

- ▶ Стимулюйте учасників до висування нових ідей, додаючи при цьому свої власні.
- ▶ Не допускайте глузувань, коментарів або висміювання будь-яких ідей. Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.
- ▶ Продовжуйте стільки, скільки будуть надходити нові ідеї.
- ▶ Нарешті обговоріть та оцініть запропоновані ідеї.
- ▶ Після того, як ідеї зібрані, вони поєднуються в групи, аналізуються, розвиваються усім класом.
- ▶ Відбираються ті ідеї, які, на думку класу, допоможуть вирішенню поставленої проблеми.

Метод «Незавершені речення»

Цей прийом часто поєднують з «мікрофоном». Він дозволяє більш ґрунтовно працювати над формою вираження власних ідей, порівнювати їх з іншими. Робота за такою методикою дає учасникам можливість долати стереотипи, вільно висловлюватися з запропонованих тем, відпрацьовувати вміння висловлюватися коротко, але по суті і переконливо. Застосовується даний метод найчастіше в кінці заняття для збирання підсумкових думок та ідей.

Порядок проведення роботи:

- ▶ Викладач визначає тему, у межах якої учасники будуть висловлюватися в «колі ідей» або використовуючи уявний мікрофон, формулює незавершене речення і пропонує учасникам завершити його по черзі.
- ▶ Кожен наступний учасник обговорення повинен починати свій виступ із запропонованої формули. Учасники працюють з відкритими (незавершеними) реченнями, наприклад: «На сьогоднішньому занятті для мене найважливішим відкриттям було...», або: «Ця інформація дає нам підстави для висновку, що...», або: «Це рішення було прийнято, тому що...» тощо.

«Метод ПРЕС» (PRES — Position, Reason, Example, Solution — Позиція, Обґрунтування, Приклад, Висновок)

Метод «ПРЕС» використовується у випадках, коли вам потрібно зайняти, аргументувати і чітко висловити позицію з обговорюваної проблеми. Мета застосування цього методу — навчитися формулювати й аргументовано висловлювати свою думку з дискусійного питання, в чіткій і стислій формі.

Порядок проведення роботи:

Метод «ПРЕС» має наступну структуру і етапи:

1. ПОЗИЦІЯ — *Я вважаю, що...* (висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваше бачення проблеми).
2. ОБҐРУНТУВАННЯ — *... тому, що...* (наведіть аргументи на підтримку вашої позиції).
3. ПРИКЛАД — *... наприклад...* (наведіть факти, які підтверджують ваші докази і підсилюють вашу позицію).
4. ВИСНОВКИ — *Отже, я вважаю...* (зробіть узагальнення, підведіть підсумки свого висловлювання).

Наприклад: «**Я вважаю**, що збереження культурної спадщини народу дуже важливо, тому що воно сприяє культурному вихованню кожного покоління. **Наприклад**, молоді люди можуть побачити і дізнатися більше про культурні досягнення свого народу завдяки тому, що пам'ятники культури збережені. **Тому я вважаю** охорону культурної спадщини невід'ємною частиною культурної освіти».

Метод «Шкала думок»

Різновидом методу «займи позицію» є метод «шкала думок». Шкала думок дає можливість учасникам більш гнучко представити свою індивідуальну позицію і висунути свої аргументи індивідуально або від певної групи. Це зручний метод для виявлення персонального вибору і вираження позиції.

Порядок проведення роботи:

► Сформулюйте питання або проблему, з приводу яких учасники мають висловити свою думку. Наприклад: «Держава повинна надавати підтримку сфері культури».

► Запропонуйте учасникам подумати над цим твердженням і вирішити, якою мірою вони згодні з ним і чому.

► На підлозі в будь-якому вільному місці класу (наприклад, біля дошки) проведіть лінію — «шкалу думок». Визначити своє місце на лінії учасникам допоможуть плакати, які розміщуються на початку, в середині і в кінці шкали («згоден на 100%», «згоден на 50%», «не згоден — 0%»). Учасники можуть самі визначити, якою мірою вони підтримують дане твердження — на 85%, 70%, 45%, 5% тощо.

► Запропонуйте учасникам зайняти позиції на «шкалі думок» і обговорити свою позицію з «сусідами», які стоять поруч (чому вони тут?).

► Запропонуйте учасникам висловити свою позицію, пояснити свій вибір. Запитайте учасників: «Чому ви тут?» Вислухайте аргументи представників різних позицій.

► Після того, як всі аргументи висловлені, ви можете запропонувати учасникам змінити свою позицію, пояснивши, які саме аргументи вплинули на їх рішення.

► Проведіть підсумкове обговорення результатів, запропонуйте учасникам сформулювати висновки.

Метод «Коло ідей»

Цей метод є ефективним для вирішення гострих спірних питань і корисним для створення списку ідей. Цей метод дозволяє залучити всіх учасників до дискусії. Його застосування є доречним, коли відбувається загальне обговорення питання або виступають доповідачі від малих груп.

Метою методу є залучення всіх до обговорення поставленого питання. Він дозволяє уникнути ситуації, коли перша група, виступає, подає всю інформацію з проблеми, і інші групи втрачають можливість висловлюватися, уникаючи повторення ідей під час своїх виступів.

Порядок проведення роботи:

- ▶ Учасники заняття об'єднуються в декілька груп — 3–4.
- ▶ Викладач висуває дискусійне питання і пропонує обговорити його в кожній групі, складаючи перелік ідей, які виникли під час обговорення, (наприклад: Які позитивні та негативні наслідки матиме приплив мігрантів в країну? У процесі обговорення учасники груп створюють два списки — «позитивні» і «негативні» наслідки міграцій).
- ▶ Після того як завершився час, виділений для обговорення, кожна група, представляє лише по одному позитивному та негативному аспекту того, що вони обговорювали.
- ▶ Групи висловлюються по черзі (по колу), поки не будуть висловлені всі відповіді. При цьому учасники стежать за тим, щоб не повторювати вже висловлені ідеї.
- ▶ Викладач записує висловлені ідеї на дошці або аркуші паперу.
- ▶ Зібрані ідеї можна обговорювати, ранжувати за значимістю, пропонувати рішення тощо.

Метод «Займи позицію»

Цей метод допоможе при обговоренні чи дискусії щодо спірного питання. Він дозволить кожному висловитися, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію або навіть змінити її, якщо аргументи протилежної сторони були переконливими. Використовуйте дві протилежні думки, які не мають однозначної (правильної) відповіді.

Порядок проведення:

Додайте плакати на стінах в різних кутах кімнати. На одному з них написано «Згоден», на іншому — «Не згоден», на третьому — «Не можу визначитися». Як можливий варіант — на плакатах можна записати протилежні за змістом позиції з конкретної обговорюваної проблеми: наприклад, «Старовинну архітектуру потрібно зберігати» і «Старовинну архітектуру потрібно замінювати новою, якісною і комфортною»...

Порядок проведення роботи:

- ▶ Повідомте учасникам тему для обговорення або проблему, з приводу якої необхідно зайняти позицію.
- ▶ Запропонуйте учасникам зайняти позиції. Біля кожного плаката утворюється група, що зайняла певну позицію стосовно запропонованого питання (проблеми).
- ▶ У новостворених групах «одномумців», що зібралися біля кожного з плакатів, учасники обговорюють свою позицію, підбирають аргументи на її підтримку. Групам дається кілька хвилин для обґрунтування своєї позиції. Кожна група обирає спікера, який представляє позицію групи перед всіма учасниками. Інші члени групи також можуть висловлюватися.
- ▶ Групи презентують свої позиції.
- ▶ Вислухавши різні точки зору, запитайте, чи не змінив хтось з учасників своєї думки, чи не бажає він перейти до іншого плакату? Якщо такі учні є, слід попросити їх обґрунтувати причини свого переходу.

► Проведіть узагальнююче обговорення. Попросіть учнів назвати аргументи своєї та протилежної сторони, що були найбільш переконливими.

Під час проведення вправи слід дотримуватися таких правил:

— Говорити по черзі, не переривати інших. Одночасно говорить тільки одна людина.

— Не сперечатися між собою.

— Приводити нові ідеї, не повторюючи вже запропонованих.

— Учасники можуть перейти від одного плаката до іншого (змінити позицію) в будь-який час. Вони повинні бути готові пояснити причини зміни своєї позиції.

Метод «Інтерактивна дискусія»

Інтерактивна дискусія насправді є послідовним поєднанням декількох відомих методів, що послідовно застосовуються на різних етапах для того, щоб всебічно розглянути проблему і залучити до її обговорення всіх учасників, залежно від їх рівня підготовки, здібностей, характеру тощо.

Порядок проведення роботи:

Починається дискусія з вибору проблеми для обговорення.

УВАГА: Проблема та її деталі повинні бути добре відомі всім учасникам. Якщо вчитель обирає специфічну тему, що не у всіх деталях відома учасникам, він повинен надати коротку чітку інформацію з цього питання, показати фільм, зробити повідомлення. Учитель може також дати учням випереджаюче завдання — знайти в різних джерелах якомога більше інформації з даного питання напередодні обговорення. Починаючи дискусію, вчитель повинен переконатися, що учасники засвоїли необхідну інформацію.

Формулювати тему дискусії потрібно так, щоб вкласти в неї очевидну контрверсію (протиріччя) і спонукати учасників до суперечки. Наприклад, тема: «У країнах з проблемною економікою немає коштів на збереження історико-культурної спадщини, тому її зберігати не потрібно».

Коли тему обрано, можна почати дискусію, яка складається з послідовних кроків.

Крок 1 «Робота в парах»

Об'єднайте учасників у пари і дайте завдання:

— Обговоріть питання в парах 2–3 хвилини.

— Працюючи разом, запишіть 2 аргументи на підтримку даного твердження (теми) і 2 аргументи проти нього. (Це допомагає подумати про проблему з різних позицій).

Крок 2 «Займи позицію»

Для цього закріпіть в різних кутах кімнати таблички «Згоден», «Не згоден», «Не можу визначитися». Попросіть учасників зайняти власну позицію, згідно з власними переконаннями. Таким чином, може утворитися 2–3 групи.

Завдання для груп:

- ▶ Обговоріть вашу позицію в групі однодумців.
- ▶ За 3–4 хвилини створіть список з 3 аргументів на підтримку вашої позиції.
- ▶ Виберіть спікера і виголосіть ваші аргументи перед класом.
- ▶ Прослухайте презентації всіх груп.
- ▶ Ви можете задавати питання (по 1 для кожної групи)
- ▶ Обговоріть, чиї аргументи були найбільш переконливими.
- ▶ Хто хоче змінити позицію і перейти в іншу групу? Чому?

Крок 3 «Рольова гра»

Переформуйте учасників у 4 нових групи (будь-яким способом). Приготуйте 4 паперових жереба з чотирма ролями, написаними на них, наприклад, для заявленої теми ролі можуть бути наступні:

- 1) вчені, діячі культури;
- 2) пересічні громадяни;
- 3) представники ЮНЕСКО;
- 4) представники уряду (Міністерства культури).

Запросіть по одному представнику від кожної групи витягнути жереб — вибрати роль. Ви також можете дати деякі підказки, натяки, описи того, якими можуть бути ці ролі. Ролі можуть бути як позитивні, так і негативні навіть всередині однієї групи.

Завдання для груп (5–10 хвилин):

- ▶ Уявіть себе в обраній ролі.
- ▶ Підготуйте коротку презентацію своєї ролі. Яким є ставлення вашого «персонажу» до обговорюваного питання (теми)?
- ▶ Зіграйте вашу роль. Для цього виберіть у групі представника або декількох, які представляють роль перед класом.
- ▶ Вислухайте презентації всіх груп.
- ▶ Чия рольова презентація була найбільш переконливою?
- ▶ Хто змінив своє ставлення до обговорюваної проблеми? Чому?

Крок 4 «Пошук рішення ...»

Попросіть всіх учасників повернутися в групи, в яких вони відстоювали свої позиції «Згоден», «Не згоден», «Не можу визначитися».

Завдання для груп:

- ▶ Залишаючись у ваших ролях (а в кожній групі тепер представлені всі ролі) організуйте загальне обговорення з метою знайти рішення цієї суперечливої проблеми. Проведіть обговорення так, щоб захистити цінності, дотримати інтереси

і досягти суспільної злагоди — консенсусу. Кожна група може запропонувати не менше одного вирішення проблеми.

- ▶ Представте ваше спільне рішення перед класом.
- ▶ Обговоріть, чиї пропозиції були цікавими, раціональними та перспективними?

На завершення дискусії можна провести коротке обговорення самої процедури справи.

Запитайте:

- Для чого ми проводили таке обговорення?
- Що нового ви дізналися? Які навички придбали в ході дискусії і як ці навички можна використовувати в повсякденному житті?
- Які цінності та інтереси зіткнулися в цій проблемі?
- Що ви відчували під час дискусії?
- Чи відчуваєте ви задоволення або невдоволення результатами дискусії?

Чому?

- Чи може бути обговорювана проблема насправді вирішена? Чому так / ні?...

Метод «Ажурна пилка» (Мозаїка, «Джиг-со»)

Метод дозволяє учасникам працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу. Учасники допомагають один одному вчитися і навчають один одного, працюючи поперемінно в різних групах.

Порядок проведення роботи:

▶ Викладач оголошує тему заняття. У темі є кілька розділів, які необхідно вивчити (наприклад: 4–5 підпитань).

▶ Учасники об'єднуються в групи відповідно до кількості розглянутих підпитань. Назвемо ці групи «домашніми» — 1, 2, 3, 4, 5.

УВАГА: Організувати розподіл учасників по групах допоможуть номерки з різними позначками, які потрібно розрізати і роздати всім учасникам. Наприклад, 25 учасників об'єднуються в «домашні групи» за номерами, а в «експертні групи» по буквах, які написані на їх картках. (Літери можна замінити на квадрати, трикутники, кола, зірочки). Щоразу утворюється 5 груп по 5 осіб.

1А	1Б	1В	1Г	1Д
2А	2Б	2В	2Г	2Д
3А	3Б	3В	3Г	3Д
4А	4Б	4В	4Г	4Д
5А	5Б	5В	5Г	5Д

▶ Спочатку учасники працюють у своїх «домашніх» групах, аналізуючи і засвоюючи інформацію про одне з підпитань на такому рівні, щоб кожен учасник «домашньої» групи був здатний чітко і зрозуміло викласти його і навчити інших учасників. Бажано обрати в групі головуючого, тайм-кіпера (той, хто стежить за часом) і учасника, який ставить питання, щоб переконатися, що кожен розуміє

зміст матеріалу. Учасникам рекомендується записувати основні ідеї обговорення в «домашніх» групах (15 хвилин).

► Потім викладач пропонує учасникам об'єднатися в «експертні» групи по буквах, які написані на їх картках. Таким чином, у кожній «експертній» групі збираються по одному представнику від кожної «домашньої» групи. Такі учасники виступають в якості «експертів» з питань, над якими вони працювали в «домашніх» групах.

► Кожен «експерт» коротко викладає «своє» підпитання перед іншими учасниками групи, дає пояснення і відповіді на їхні запитання. У «експертній» групі учасники отримують інформацію від представників усіх «домашніх» груп. Таким чином, кожен учасник тепер знайомий з усіма підпитаннями досліджуваної теми (15 хвилин).

► В останній частині заняття учасники знову повертаються у свої «домашні» групи, щоб поділитися тією новою інформацією, яку вони отримали в «експертних» групах. Їхнім завданням тепер буде знову обмінятися інформацією, узагальнити її і сформулювати висновки з досліджуваної теми (10 хвилин).

► В кінці заняття проходить коротке загальне обговорення та підведення підсумків (5 хвилин).

Метод «Снігова куля» («Два — чотири — вісім»)

Метод застосовується, коли необхідно, щоб учасники обговорили якесь питання спочатку в парах, потім у четвірках, пізніше в групах по вісім осіб тощо. Переваги методу полягають в тому, що він вчить вести переговори, робити вибір і досягати консенсусу (згоди).

Порядок проведення роботи:

► Організуйте читання тексту.

► Перед читанням учасникам пропонуються питання для обговорення, дискусії.

► Працюючи в парах, учасники читають текст, відповідають на питання і приймають узгоджене рішення. Попередьте, що пари обов'язково повинні досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

► Об'єднайте пари в четвірки і запропонуйте їм обговорити прийняті ними рішення. Учасники четвірок повинні прийняти спільне рішення з обговорюваного питання.

► Об'єднайте четвірки в більші групи і дайте час на обговорення питання, узгодження позицій і вироблення спільного рішення.

Міні-дослідження

Метод має на меті практичне навчання активній участі і впливу на процес прийняття рішення.

Оберемо тему дослідження, наприклад: «Стан культурно-історичної пам'ятки».

Порядок проведення роботи:

- Крок 1** Оцініть стан культурно-історичної пам'ятки за наступною схемою:
- ▶ стан історико-культурного пам'ятника в минулому і тепер;
 - ▶ його історична та художня цінність;
 - ▶ прояви в цьому пам'ятнику мультикультуралізму в минулому і тепер;
 - ▶ чинники, які спричинили руйнування пам'ятки і вплинули на зміну її призначення.
- Крок 2** Проаналізуйте в групах район, вулицю, на якій ви живете і визначте, які культурно-історичні об'єкти там є. :
- ▶ Складіть перелік цих історичних і культурних об'єктів;
 - ▶ Виберіть об'єкт дослідження та оцініть його стан;
 - ▶ Створіть алгоритм дій щодо захисту / збереження пам'ятки.
- Крок 3** Складіть в групах питання і проведіть анкетування серед представників громадськості — молоді, людей середнього віку, пенсіонерів тощо, з приводу стану і можливості збереження обраного вами історичного пам'ятника.
- Крок 4** Створіть презентацію про стан досліджуваного об'єкта і покажіть її в класі, школі, у громадському місці вашого населеного пункту — на площі, в музеї, місцевій раді тощо.
- Крок 5** Організуйте зустріч з фахівцями з питань охорони пам'яток історії та культури. Підготуйте план-проспект з обґрунтуванням необхідності реконструкції пам'ятника з урахуванням його можливого функціонального і символічного використання, важливого для місцевого співтовариства.
- Крок 6** Напишіть звернення до органів місцевого самоврядування / центральної влади, в якому повідомте про стан пам'ятки і запропонуйте своє бачення вирішення проблеми щодо його збереження.
- Крок 7** Напишіть статтю на цю тему в місцевій газеті.

Метод «Діаграма Венна»

Цей метод дозволяє провести аналіз і синтез при розгляді двох і більше аспектів, які мають відмінні і спільні риси. Діаграма будується з двох чи більшого числа кіл, що перетинаються між собою. В місцях накладання кіл частина діаграми містить спільні риси порівнюваних понять чи явищ, там, де кола не перетинаються — частини містять перелік відмінностей.

Порядок проведення роботи:

- ▶ Учасники працюють в парах або малих групах.
- ▶ Кожна група отримує завдання, створити список характеристик одного об'єкта, поняття чи явища.

- ▶ Всі групи працюють разом. Кожна група представляє свій перелік характеристик. Учасники визначають, що в переліках є загальним для порівнюваних об'єктів або понять.
- ▶ Учасники заповнюють частини діаграми.

Наприклад: в культурній освіті метод «Діаграма Венна» дає можливість порівняти спільне та виявити відмінне в культурах різних народів.

Метод «Письмова дискусія». Варіант 1

Цей метод може застосовуватися для аналізу проблеми, яка включає в себе кілька споріднених питань. Розкриття таких питань відбувається способом додавання думок декількох груп.

Порядок проведення роботи:

- ▶ Формулюється проблема, наприклад: «Освіта погано фінансується».
- ▶ Формулюються і записуються на окремих великих аркушах 4 питання, наприклад:
 1. Чому державні органи не дають достатньо коштів?
 2. Чому приватні особи не виділяють коштів на освіту?
 3. Як мотивувати спонсорів для освіти?
 4. Пошук коштів буде успішним, якщо...
- ▶ Листи закріплюються на стінах в різних кутах класу.
- ▶ Групи учасників заняття отримують по 1 маркеру різних кольорів для різних груп.
- ▶ Вони групами підходять до аркушів з питаннями, обговорюють і записують свої відповіді, після чого переходять до наступного аркуша.
- ▶ Якщо група погоджується з думками попередніх груп, вона ставить плюси напроти таких записів, а потім дописує свої ідеї.

- ▶ Робота припиняється, коли кожна група попрацювала з кожним аркушем.
- ▶ Кожна група обговорює, обробляє і презентує інформацію з того аркуша, біля якого вона була останньою.

Таким чином, у класі озвучується аналіз всієї проблеми та її рішення.

Метод «Письмова дискусія». Варіант 2 «Мовчазна дискусія»

На початку заняття викладач вивіщує три аркуші паперу, на кожному з яких сформульована чітко визначена позиція щодо обговорюваної проблеми, потім знайомить учасників з темою письмової дискусії, з основними позиціями, з механізмом проведення обговорення і дає їм можливість задати уточнювальні питання, пов'язані з організацією та проведенням дискусії.

Обговорення теми заняття проходить так:

▶ Учасникам необхідно підійти до всіх трьох аркушів паперу, ознайомитися з їх змістом і обдумати його.

▶ Учасник, готовий зафіксувати на одному з листів тези та аргументи на підтримку або для заперечення тієї чи іншої позиції, бере фломастер, пише своє ім'я, ставить двокрапку, записує аргумент або тезу, а потім переходить до інших аркушів з тим, щоб висловити свою думку про записані там тези.

▶ У процесі дискусії учасники знайомляться з уже записаними аргументами і тезами інших учасників. Вони також можуть письмово висловити своє ставлення до вже записаних висловлювань: учасник на аркуші пише своє ім'я, малює стрілку і вказує ім'я автора раніше записаної тези. Такий запис дозволить всім учням побачити зв'язок між наведеними аргументами і тезами, не втратити логіки і не вийти за рамки теми дискусії.

▶ Процес «мовчазного» обговорення триває 30 хвилин.

▶ Після завершення дискусії педагог разом з учасниками підводить підсумки.

На що слід звернути УВАГУ:

▶ кожен учасник повинен записувати на аркушах чітко сформульовану думку;

▶ учасники не розмовляють між собою, процес обговорення позицій проходить у письмовій формі.

Метод «Пущений по колу аркуш паперу»

Цю техніку слід використовувати для того, щоб зібрати максимальну кількість інформації або ідей для вирішення проблем. Цей метод є варіантом «Письмової дискусії». Відмінність полягає в тому, що групи не переходять від одного аркуша до іншого, а передають аркуші із записами.

Учасники проекту «Спільна історія. Культурні діалоги»

Вагіф Абасов (автор) — викладач історії середньої школи № 87 м. Баку. Брав участь у семінарах і тренінгах даного проекту, а також в інших міжнародних конференціях і тренінгах.

Арзу Аббасова (надала низку матеріалів) — педагог, викладач історії та суспільних дисциплін в школі № 4 імені Д. Джахангірова м. Баку.

Керім Абіді (національний координатор) — директор середньої школи № 31 м. Баку. Учасник дослідницьких проектів, голова Громадського об'єднання викладачів історії Азербайджану. Викладав історію у середній та вищій школи, а також в галузі освіти для дорослих.

Гюльнара Абіді (автор) — член правління та заступниця голови Громадського об'єднання викладачів історії Азербайджану. Викладає методику навчання в Бакинському державному університеті, учитель історії в школі № 16 та техніко-гуманітарному ліцеї. Автор низки наукових публікацій.

Фуад Агаєв (національний редактор, автор, співавтор) — співробітник Національного музею історії Азербайджану НАНА. На даний час — молодший науковий співробітник наукової експозиції історії Азербайджану. Сфера інтересів — історія взаємодії релігії з державою, етнічна історія, військова історія.

Айдин Асланов (автор) — кандидат історичних наук, доцент; завідувач кафедри соціальних наук Бакинського інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів. Автор навчального посібнику з історії Азербайджану, 45 наукових статей та 10 методичних посібників з історії російською мовою.

Карен Байрамян (автор) — начальник відділу Агенції з охорони пам'яток історії та культури Міністерства культури Вірменії. В 2001-2014 рр. працював учителем у декількох шкіл м. Єревана. Аспірант інституту археології та етнографії Національної Академії Республіки Вірменія.

Віра Балан (автор) — директор теоретичного ліцею «Petre Țefănușă» м. Яловени (Молдова), викладач історії та громадянського права. Співавтор робочих зошитів з історії та методичного посібника з реалізації модернізованої програми для початкової та гімназійної освіти. Член Асоціації молодих істориків Молдови (ANTIM).

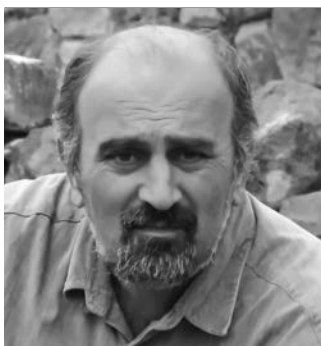
Єлісабед Бусхрідзе (автор) — докторант факультету педагогіки і психології Тбіліського Державного університету ім. Ів. Джавахішвілі. Викладач історії та суспільних наук у Тбіліській класичній гімназії та у першій експериментальній школі м. Тбілісі. Активний член Грузинської Асоціації Викладачів Історії (GAHE).

Поліна Вербицька (національний координатор, автор) — доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України Національного університету «Львівська політехніка», виконавчий директор Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», посол EUROCLIO, автор більше ніж 100 наукових публікацій.

Віра Врабіє (автор) — вчитель історії, історії культури і громадянського виховання, член Асоціації молодих істориків Молдови (ANTIM). Автор та співавтор публікацій з історії, громадянського виховання та методики викладання цих предметів.

Мхітар Габріелян (національний координатор, автор) — кандидат історичних наук, доцент Єреванського державного університету. Автор 9 монографій й більш ніж 50 публікацій з проблематики соціокультурних трансформацій, конфліктів на території Південного Кавказу, антропології, ідентичності, націоналізму тощо. Учасник низки міжнародних конференцій.

Айсель Годжасва (менеджер проекту) — співробітниця EUROCLIO, відповідала за управління проектом «Спільна історія. Культурні діалоги». Брала участь в організації міжнародних тренінгів та міжнаціональних проектів в EUROCLIO на професійній основі.

Наталія Голосова (автор) — вчитель історії і права в школі № 38 м. Львова. Вчитель-методист, член правління Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», тренер міжнародних та всеукраїнських семінарів для педагогів, адміністраторів, студентів та школярів, співавтор посібників з громадянської освіти для середньої школи.

Людмила Гурська (автор) — вчитель історії та громадянського виховання вищої категорії в Теоретичному ліцеї ім. Л. Толстого м. Глодень (Молдова). Більше 10 років активно співпрацює з ANTIM. Автор публікацій з впровадження інтерактивних технологій у викладанні історії та громадянському вихованні. Лауреат першого конкурсу «Вчитель року» Республіки Молдова.

Аміран Джамагідзе (національний координатор, автор та співавтор) — викладач історії та суспільствознавства Тбіліської класичної гімназії. Один із засновників Грузинської асоціації викладачів історії (GAHE). Докторант факультета гуманітарних наук Тбіліського державного університету. Учасник регіональних і міжнародних проектів, тренер EUROCLIO.

Отар Джанелідзе (автор) — доктор історичних наук, професор, член Національного Конгресу істориків Грузії, активний член Грузинської асоціації викладачів історії (GAHE). Автор серії наукових робіт, університетських та шкільних підручників з історії.

Назмін Джафарова (автор, перекладач) — доктор філософії з мистецтвознавства. У 2004–2015 рр. була співробітницею Національного музею азербайджанської літератури імені Нізамі Гянджеві НАНА. Провідний спеціаліст (перекладач) Відділу зав'язків з громадськістю Центрального Апарату Президії НАНА. Автор більше ніж 45 наукових тезисів та статей.

Анжела Зяма (автор) — вчитель історії та громадянського виховання в Теоретичному ліцеї «К.Стере» м. Сороки (Молдова), член Асоціації молодих істориків Молдови (ANTIM).

Саміра Іскендерова (автор) — викладач історії школи № 102 м. Баку. Позаштатний методист Бінагадинського району м. Баку. У 2012 р. зайняла друге місце в конкурсі «Найкращий відкритий урок». В 2013 р. була нагороджена «Почесною грамотою» за вивчення спадщини Гейдара Алієва.

Лела Какашвілі (автор) — викладач історії, громадянської освіти та культури в школі № 8 м. Горі. Голова Асоціації вчителів історії регіону Шида Картлі. Активно застосовує та пропагує інтерактивні та інші сучасні методи навчання.

Варвара Киперь (автор) — вчитель історії та громадянського виховання в Теоретичному ліцеї «О.Гибу» м. Орхей (Молдова). Учасниця проектів з вивчення місцевої історії, ціннісної основи культури, громадянського суспільства та історії.

Ольга Ковалевська (автор) — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України. Автор більше ніж 170 наукових, науково-популярних, навчально-методичних та публіцистичних праць. Основні наукові інтереси пов'язані з історією України, історіографією та спеціальними історичними дисциплінами. Досвід педагогічної роботи — більше 20 років.

Олександра Козорог (національний редактор, автор, співавтор) — учитель історії та суспільних дисциплін вищої категорії, методист, тренер. Член Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба». Співавтор навчально-методичних матеріалів у сфері історичної та громадянської освіти.

Ірина Костюк (редактор, випусковий редактор) — співробітник Львівського обласного інституту післядипломної освіти, вчитель-методист. Співавтор та редактор низки навчальних посібників, співавтор Національного Стандарту й навчальних програм з історії (2012), автор низки публікацій з методики викладання історії. Тренер та співкоординатор міжнародних проектів.

Юлія Кушнерьова (головний редактор) — вчитель гімназії № 1567 м. Москви, голова правління міжрегіональної громадської організації «Об'єднання викладачів історії». Автор навчальних посібників, цифрових освітніх ресурсів для шкіл та публікацій з проблематики викладання історії. Експерт, автор та тренер низки міжнародних освітніх проектів.

Дзінтра Лісипиня (редактор) — викладач історії та політології, член Асоціації вчителів історії Латвії, автор публікацій та співавтор декількох книг для вчителів з викладання історії, координатор проекту з впровадження сучасних методів і технологій у навчанні історії; місцевий координатор, експерт та редактор в проєктах EUROCLIO.

Бесік Лордкіпанідзе (національний редактор, автор) — доктор історичних наук, співзасновник Грузинської асоціації викладачів історії (GANI). Автор та співавтор більше ніж 50 публікацій, у тому числі наукових праць, національної навчальної програми, підручників та методичних посібників з історії.

Тимур Лукін (національний координатор) — студент факультету міжнародних відносин, політичних та адміністративних наук Державного університету Молдови. Учасник міжнародних шкіл і конференцій. Сфера наукових інтересів: історія міжнародних відносин.

Людмила Малес (автор) — доктор соціологічних наук, викладачка. Автор біля 100 публікацій, у тому числі методичних з гендерної та полікультурної проблематики, досліджень родини, демографії та ідентичності. Читає курс «Викладання у вищій школі», знайомить студентів з методиками інтерактивного навчання.

Мікаел Малхасян (автор) — аспірант кафедри історії Вірменії Єреванського державного університету. Голова студентського наукового товариства ЄДУ. Викладає в ЄДУ та у гімназії «Квант». Автор 5 монографій та біля 40 наукових статей.

Нікол Маргарян (національний редактор, автор) — кандидат історичних наук, доцент Єреванського державного університету. Автор 2 монографій і більш ніж 50 наукових публікацій з проблем ономастики. Займається проблемами теорії та прикладними аспектами культури, культурології. Читає загальні та спеціальні курси в ЄДУ, учасник міжнародних конференцій.

Наталія Маркус (автор) — вчитель історії школи № 1 м. Козова (Україна); член Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба». Брала участь у розробці навчальних матеріалів для різноманітних проєктів. Учасниця міжнародних тренінгових програм та семінарів.

Єлене Медзмаріашвілі (редактор) — професор факультету гуманітарних наук Тбіліського державного університету. Автор більше ніж 80 публікацій, у тому числі й книг, підручників історії, статей з історичної дидактики, історії жіночого питання і проблем імміграції. Учасниця міжнародних конференцій і проєктів.

Люба Мельник (автор) — викладач історії та громадянської освіти. Автор та співавтор публікацій з методики викладання історії та громадянського виховання. Має I-й дидактичний ступень з викладання історії.

Мадона Мікеладзе (автор) — доктор педагогіки, асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі, декан факультету освіти. Керівник філіалу Грузинської асоціації викладачів історії (GANE), учасниця міжнародних семінарів та конференцій, тренерка. Автор наукових публікацій та співавтор навчального посібника.

Оксана Міхеєва (автор, перекладач) — доктор історичних наук, професор, викладач середньої та вищої школи, автор більше 100 наукових та методичних публікацій з історії, соціології міста, девіантної поведінки, а також — активних методів викладання. Членк Міжнародної асоціації гуманітаріїв, Соціологічної асоціації України, Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Нугзар Молашвілі (автор) — викладач історії школи № 42 м. Тбілісі. Працював науковим співробітником Інституту історії, археології та етнографії. Голова Союзу вчителів історії м. Тбілісі. Автор низки наукових, методичних і популярних праць.

Сержиу Мустяце (національний координатор) — декан факультету історії та географії Державного педагогічного університету «Іон Крянге», президент Асоціації молодих істориків Молдови (ANTIM). Автор 6 книг та більше ніж 200 наукових статей в галузі історії, археології, культурної спадщини та аналізу шкільних підручників.

Анжела Мушенко (автор) — вчитель історії та суспільствознавства ліцею «Іон Крянге» м. Сороки (Молдова). Член Асоціації молодих істориків Молдови (ANTIM). Наукові інтереси: етнічні та релігійні меншини в Молдові.

Родіка Настас (Болгарь) (автор) — вчитель історії та громадянського виховання в Теоретичному ліцеї ім. М. Коцюбинського. Докторант в Державному педагогічному університеті ім. І. Крянге. Член Асоціації молодих істориків Молдови (ANTIM). Автор наукових публікацій, учасниця міжнародних проектів, семінарів та тренінгів.

Айказ Оганесян (національний координатор, автор) — доктор історичних наук, професор кафедри історії Вірменії Єреванського державного університету. Радник директора Інституту давніх рукописів — Матенадаран ім. Месропа Маштоца. Автор 5 монографій та більше ніж 70 наукових статей.

Лілія Оганесян (автор) — лаборант кафедри французької філології Єреванського державного університету. У 2007–2013 рр. — науковий співробітник Інституту вірменознавчих досліджень Єреванського державного університету.

Грант Оганян (автор) — аспірант Інституту давніх рукописів — Матенадаран ім. Месропа Маштоца.

Катерина Одажиу (автор) — вчитель історії та громадянського виховання, директор -засновник музею історії та етнографії села Борогани (Молдова). Координатор проектів у сфері культури та виховання спільно з VIVERE (Швейцарія).

Ольга Педан-Слепухіна (національний координатор, автор, співавтор) — вчитель-методист, викладач школи № 65 м. Львова. Член Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба»; автор та співавтор навчально-методичних посібників, тренер та учасниця національних й міжнародних семінарів та тренінгових програм.

Лалі Пірцхалава (надала низку матеріалів) — професор гуманітарного факультету Університету Грузії. Автор більше ніж 60 наукових статей та шкільних підручників з історії, член редакційної колегії журналу Грузинської асоціації викладачів історії (GAHE) «Історик».

Рауф Раджабов (національний координатор) — сходознавець та політолог, головний редактор «3rd View» (Мозковий Центр). Автор біля 600 праць у галузі глобальної, регіональної, енерго-транспортної та інформаційної безпеки, конфліктів, громадянського суспільства та громадянської освіти, а також співредатор та співавтор 5 книг з історії Південного Кавказу.

Нармін Раджабова (автор) — викладач. Автор статей та трьох наукових досліджень. Активна учасниця робочих зустрічей проекту, міжнародних семінарів і конференцій з тематики історичної та громадянської освіти.

Віра Саакян (автор) — науковий співробітник та аспірант Інституту давніх рукописів — Матенадаран ім. Месропа Маштоца.

Лучія Сава (автор) — кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії Державного педагогічного університету «Іон Крянге» м. Кишиніва. Автор більше 35 досліджень та наукових статей із сучасної наукової та світової історії.

Стівен Стігерс (менеджер проекту) — директор програм EUROCLIO, відповідальний за загальне управління проектом «Спільна історія. Культурні діалоги». Організатор та координатор проекту Historiana; бере участь в організації освітніх проектів біля 15 років, в основному в Європейських країнах.

Артак Хачатрян (автор) — випускник аспірантури Єреванського державного університету. Займається проблемами конфліктів на території Південного Кавказу. Автор наукових статей і публікацій, учасник республіканських конференцій, семінарів та круглих столів в рамках громадських ініціатив на території Південного Кавказу.

Рузанна Цатурян (автор) — науковий співробітник інституту Археології та етнографії НАН РА. Автор / співавтор 2 монографій та більше ніж 10 публікацій з проблем антропології їжі, гендерних проблем у сучасних кавказьких суспільствах. Займається проблемами націоналізму, ідентичності. Учасниця багатьох міжнародних конференцій.

Тетяна Цигану (автор) — вчитель історії та заступник директора Теоретичного ліцею ім. О. І. Куза, автор декількох статей у галузі освіти, член різних муніципальних комісій у галузі освіти. На даний час працює над способами структурування інформації з метою покращення викладання історії.

Нана Цихіставі (національний координатор) — доктор історичних наук, президент Грузинської асоціації викладачів історії (GAHE). Досвід роботи в університетах Грузії з 1990 р. Учасниця міжнародних проектів у галузі історичної освіти, тренер, учасниця низки міжнародних конференцій з історичної та громадянської освіти.

Павел Чербушка (національний редактор, автор, перекладач) — доктор педагогічних наук; учитель та заступник директора ліцею Академії Наук Молдови. Співавтор національної програми з історії та громадянської освіти, автор більше 40 підручників та більше 100 статей. Національний тренер з перепідготовки вчителів та шкільних керівників.

Манана Шекіладзе (укладач карт) — викладач Європейської школи м. Тбілісі, віце-президент Асоціації вчителів історії Грузії (GAHE). Укладач карт у підручниках історії, методист, тренер.

Нодар Шошиашвілі (автор) — учасник декількох міжнародних наукових конференцій. Працює над дисертацією. Паралельно з науковою діяльністю займається педагогічною практикою.

Головний редактор Юлія Кушнєрьова

Випусковий редактор Ірина Костюк

Художнє оформлення, дизайн Ольга Борисенко

Макетування і верстка Ольга Борисенко, Дарія Головка

Видання розповсюджується безкоштовно

Перехрестя культур. Країни Чорноморського регіону та суспільно-політичні зміни у XIX–XX ст.
Навч. посіб. для загальноосвітніх шкіл / Колектив авторів / EUROCLIO /. — 172 с.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 20,0.

Видання розповсюджується безкоштовно

Навчальний посібник.
384 с.

Посібник для вчителя.
172 с.

<http://euroclio.eu/crossroad-of-cultures>